

**T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Mustafa KARACA

**KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ VE “RİSÂLE-İ
NÛRİYE” ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ

Yozgat-2018

**T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Mustafa KARACA

**KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ VE “RİSÂLE-İ
NÛRİYE” ADLI ESERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ

Yozgat-2018

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 80110712018 numaralı öğrencisi Mustafa KARACA'nın hazırladığı "Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi ve "Risâle-i Nûriye" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 10/05/2018 Perşembe günü saat 10:30'da yapılmış, tezin onayına ~~OY ÇOKLUĞU~~ / OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan : Doç.Dr.İrfan GÖRKAŞ

Üye : Doç.Dr.İsmail PIRLANTA

Üye : Doç.Dr.Yaşar TÜRK BEN

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...16../.05../2018. tarih ve .04. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

.16./05./2018

Prof.Dr. Yunus ÖZGER

Enstitü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Risâle-i Nûriye adlı eseri” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

16.10.2018

Mustafa KARACA

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Risâle-i Nûriye adlı eseri

Mustafa KARACA

Danışman: Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ

2018-Sayfa: 82+XI

Jüri: Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ (Danışman)

Doç. Dr. İsmail PIRLANTA

Doç. Dr. Yaşar TÜRK BEN

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ VE “RİSÂLE-İ NÛRİYE” ADLI ESERİ

Şeyhülislam Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi (1747-1838) Tokat'ta dünyaya gelmiştir. Babası kadı Ömer Efendi'dir. İlk eğitimini babasından almıştır. Babası adındanda anlaşılacağı üzere kadı olarak Osmanlı İmparatorluğunda görev yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a giderek devrin tanınmış âlimlerinden ders görmüştür. Mehmed Tâhir Efendi 1196/1782 yılında girmiş olduğu ruûs imtihanını kazanarak müderris olmuştur. Bu görevden sonra kadılığa terfi etmiş olup Anadolu ve Rumeli'nin birçok ilinde kadı olarak görev yapmıştır. Sırasıyla; Osman Paşazâde İzzet Bey'in Teşrifatçılık memurluğunda bulundu ardından Yenişehir-i Fenâr Kadılığına getirildi. Mekke pâyeliğini elde etti. 1818 yılında İstanbul kadılığına getirildi. 1824 senesinde Anadolu kazaskeri oldu. 1824 yılında Mekkîzâde Âsım Efendi'den sonra Şeyhülislam olarak göreve getirildi. Padişah II. Mahmut zamanında Şeyhülislam olarak görev yapmıştır. İki buçuk yıl bu görevi sürdürmüştür. En büyük hizmeti devlete karşı isyan eden yeniçeriler hakkında vermiş olduğu fetvasıdır. Devletin yanında mânevi olarak durarak padişahın teveccühünü kazanmıştır. Yaşlılığından dolayı görevinden ayrılmıştır. Bu ayrılıştan sonra Şeyhülislam, *Risâle-i Nûriye* adlı eseri yazmıştır. Tasavvufa dair kırk bir konudan bahseden bu eseri biz tez çalışmamız olarak ele alıp üzerinde çalıştık.

Tez çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kadızâde'nin hayatını, eserlerini, ikinci bölümde kısaca tasavvufun tanımını, amacını, gayesini ve tasavvufî görüşünü ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şeyhülislam, Tarîkat, Kâdirîlik, Kadızâde Mehmed Tâhir.

ABSTRACT

Master Thesis

Kadıızâde Mehmed Tâhir.....

by

Mustafa KARACA

Supervisor: Associate. Professor. Dr. İrfan GÖRKAŞ

2018-Page: 82+XI

Jury: Associate. Professor. Dr. İrfan GÖRKAŞ

Associate. Professor. Dr. İsmail PIRLANTA

Associate. Professor. Dr. Yaşar TÜRK BEN

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ AND HIS WORK

TITLED “RİSÂLE-İ NÛRİYE”

Shaykh al-Islam Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi (1747-1838) was born in Tokat. His father was cadi Ömer Efendi. He received his first education from his father. As it could be understood from the name, his father worked as a qadi in the Ottoman Empire. Later, Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi came to Istanbul and took courses from the well-known scholars of his era. Mehmed Tâhir Efendi became a ‘mudarris’ (teacher) by passing the ‘ruûs’ exam he took in 1196/1782. Following this position, he was promoted to as a qadi and worked as a qadi in several cities of Anatolia and Rumelia. He served as an emcee for Osman Paşazade İzzet Bey and then, he was appointed as the qadi to Yenişehir-i Fenâr. He obtained the Mecca honour. In 1818, he was appointed as the cadi to Istanbul. He became the ‘qadi-ul asker’ (i.e. judge of the army) in 1824. He was appointed as the Shaykh al-Islam after Mekkîzâde Âsım Efendi in 1824. In the time of Padishah Mahmud, he worked as the Shaykh al-Islam. He held this position for two and a half year. His biggest service was the fatwa he gave about the janissaries who revolted against the government. He gained the padishah’s appreciation through spiritually standing by the government. He retired his position due to his age. Following his retirement, the Shaykh al-Islam wrote the work titled Risâle-i Nûriye. We studied on this work, which mentions forty one topics related Sufism, as the main focus of this thesis.

Our thesis consists of two parts. We addressed the biography and works of Kadızâde in the first part and briefly defined Sufism, its purpose and Kadızâde's sufistic view in the second part. In the third part.

Keywords: Sufism, Shaykh al-Islam, cult, Qadiriyya, Kadızâde Mehmed Tâhir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
ÖNSÖZ.....	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ'NİN HAYATI

1. Doğumu ve Ailesi:	1
2. Görevleri:	2
2.1. Müderrislik Görevi.....	2
2.2. Kadılık Görevi.....	2
2.3. Teşrifatçılık Görevi	2
2.4. Mekke Pâyeliği.....	3
2.5. Anadolu Kazaskerliği	3
2.6. Şeyhülislamlığı ve Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasındaki Rolü	3
2.7. Tarîkata Girişi ve Şeyhi.....	5
2.8. Vefatı	12
3. ESERLERİ	12
3.1. Risâle Fî Tahkîk-i Lafzı Türkî.....	13
3.2. Fetvâları.....	13
3.3. Haşîye Alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye	14
3.4. Resâi'l-Mine'l-Fıkh.....	14
3.5. Risâle-i Fi's-Secde	14
3.6. Risâle Fî Sıhhati'l-İstibdal.....	15
3.7. Risâle Fî Hakki'l-İrs	15
3.8. Risâle Fi'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmali't-Ta'rif.....	15
3.9. Risâle Fî Hakki's-Siyam	15
3.10. Risâle-i Nûriye	16

3.10.1. Risâle-i Nûriye'nin Özellikleri	16
3.10.2. Risâle-i Nûriye'nin İhtiva Ettiği Konular	18

İKİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞÜ

1. Tasavvuf ve Sûfî Kelimesinin Kökeni	20
2. Tasavvufun Tanımı	22
3. Tasavvufun Konusu	24
4. Tasavvufun Gayesi	24
5. Tasavvufun Metodu	25
A. TAHALLUKA DAİR KAVRAMLAR	26
1. Zikir	26
1.1. Lâ ilâhe illâllah ve Hû Zikri	27
1.2. Tevhîd ve Mertebeleri	28
1.3. Kelime-i Tevhid Çekilirken Dikkat Edilecek Hususlar	29
2. Seyr u Sülûk	30
2.1. Sâlik	30
2.2. Sâlik'in Cenâb-ı Hakka Seyr u Sülûku	32
2.3. Sâlik'e Gereken Şeyler	37
2.4. İnâbet ve Râbîta	38
3. Şeyh-Mürşid	41
3.1. Şeyhlik Mesleği ve Meşrebi	41
3.2. Allah'ın Velî Kulları	42
3.3. Allah Dostu Velîlerin Halleri	45
4. Kutb-u âlem	47
5. Halvet ve Şartları	48
6. İnsan	49
6.1. İnsan Önce İnsan Olarak Yaratılmıştır	49
6.2. İnsanoğlu Dört Kısımdır	50

6.3. İnsanın Mânevî Yapısı.....	50
6.3.1. Kâlp.....	50
6.3.2. Nefs ve Mertebeleri	52
6.3.2.1. Tezkiye-i Nefs.....	55
6.3.3. Rûh ve Tedbir	55
6.3.3.1. Rûh-ı Muhammedî.....	59
6.3.3.2. Peygamberimizin Rûhaniyetinin Yüceliği	61
7. Etvâr-ı Seb'a	62
7.1. Tavr-ı Rûh	65
7.2. Tavr-ı Kâlp	65
B. TAHAKKUKA DAİR KAVRAMLAR	66
1. Mâ'rifet	66
2. Mükâşefe.....	68
3. Müşâhede	69
4. Zâtın Tecellîsi	70
5. Hâlât ve Vâkı'ât	72
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	77
ÖZGEÇMİŞ.....	82

KISALTMALAR

A.S.	:	Aleyhisselam
B.	:	Bin (oğlu)
BKZ.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA.	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
H.	:	Hicri
Haz.	:	Hazırlayan
İ.B.B.A.K.	:	İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı
K.S.	:	Kaddesallahu
MEB.	:	Milli Eğitim Bakanlığı
Mil. Ktp.	:	Milli kütüphane
NR.	:	Numara
R.A.	:	Radıyallahu anh
S.A.V.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar
Tah.	:	Tahkik
Terc.	:	Tercüme
ts.	:	Basım Yılı
Ö.	:	Ölüm yılı
Vr.	:	Varak
ys.	:	Basım Yeri
Yz.	:	Yazmalar

ÖNSÖZ

İslam'ın Müslümanlardan istediği Hazreti Peygamber'in yaşantısı gibi bir yaşam sürmektir. Hazreti Peygamber'in hayatına baktığımızda birçok gün aç gezmiştir. Tasavvufun doğuşu da işte bu yaşantı üzerine oluşmuştur. Yüce Yaratanımızın sevgisini kazanmak ve ona yaklaşmak için bazı mertebelerden geçmek gerekir. Tasavvuf erbabı bu mertebelerden geçerek yüce Yaratanın rızasını kazanmış kimselerdir. Bu kimselerden biriside tezimizin konusunu oluşturan Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi dir. Kadızâde, dünya hayatında hem devletine hizmet etmiş hem mânevi alanda kendisini yetiştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan yıkılmasına kadar geçen süreçte, birçok devletle mücadele etmiştir. Bu mücadeleler sonunda dünyanın üç kıtasına hâkim olmuştur. Bunda en büyük katkı şüphesiz ki Yeniçeri Ocağını oluşturan askerler ve ulemâ olmuştur. Devletin zamanla zayıflamasıyla, Yeniçeriler kendi başına buyruk eder hâle geldiler. Devlete isyan ederek kuruluş amacından saptılar. Bu olay üzerine Padişah II. Mahmud ulemâdan Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin desteğini alarak ocağın kapatıldığını ilan etti.

Biz Kâdızâde'nin mânevi şahsiyetini ve yazmış olduğu tasavvufa dair konulardan oluşan *Risâle-i Nûriye* adlı eserini tanıtmaya çalıştık. Onun tasavvufla alakalı görüşlerini inceledik. Tezimizde âyet ve hadisleri tırnak içerisinde italik gösterdik.

Tezimizin oluşmasında bizden emeğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ hocam'a şükranlarımı sunuyorum. Rabbim çıkmış olduğumuz bu yolda bizlerden yardımlarını esirgemesin.

16.04.2018

Mustafa KARACA

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ’NİN HAYATI

1. Doğumu ve Ailesi:

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde 1160/1747 yılında Tokat’ta Dünyaya geldi.¹ Diğer kaynaklarda doğum tarihi h. 1164 olarak kaydedilmiştir.² Babası Tokatlı Kadı Ömer Efendi’dir.³ Kadı Ömer Efendi Osmanlı İmparatorluğunun hizmetinde bulunmuş, devlet ricalinden bir kimsedir. Sicil-i Osmânî de Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi’nin babası olma olasılığı yüksek olan bir zât’a rastlıyoruz. Bu kimse, Ömer Efendi isminde Tokat’ta doğmuş, müderrislik yapmış, daha sonra 1188/1774 yılında Üsküdar mollası olmuş ve orada vefat etmiştir.⁴

Eserlerinde Kadızâde’nin isminin yazımında farklılıklar bulunmaktadır. Kendisini, çalışmamızda Kadızâde Mehmed Tâhir olarak tanıttık. Fakat dipnotlarda kayıtlı oldukları gibi ekledik.

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, ilk eğitimini ailesinden yani babasından almıştır. Böylece dîni eğitiminin temeli babasına aittir. Ancak Mehmed Tâhir Efendi bununla yetinmeyip kendisini yetiştirmek için zamanın meşhur âlimlerinden ders görmek amacıyla İstanbul’a gitmiştir.

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matba’a-ı Âmire, İstanbul, 1333, c.I. s. 350; *İlmiye salnamesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Matba’a-ı Âmire, İstanbul 1334, s.587; Veli Ertan, “Yeniçeri Ocağının ilgasına, Askerlerin Kavuk Yerine Miğfer Giymelerine Fetva Veren Şeyhülislam Mehmed Tâhir Efendi (Kadızâde)”, *Türk Yurdu*, IV/317 (Kasım 1965), s. 15; Abdulkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara 1972, s.186; Mehmet İpşirli, “Kadızâde Mehmed Tâhir”, *DİA*, XXIV, ss. 97-98; Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, XII, İstanbul 1309, s. 138-146-253-255; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 751.

² Kadızâde Mehmed Tâhir, *Risâle-i Nûriye*, Ankara Milli Kütüphane, Sedat Barı, nr. 06 Mil. Yz. A. 7032/1, zahriye; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü’l-Meşâyih*, İstanbul ts, İ.B.B.A.K. nr. 922, s. 128.

³ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye Tarih ve Coğrafya*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1317, c.IV. s. 1159.

⁴ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmânî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul Haziran 1996, c.IV. s. 1316.

2. Görevleri:

2.1. Müderrislik Görevi

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, yapılan Ruûs imtihanında başarılı olarak 1196/1782 yılında Muharrem ayının sekizinci günü müderris olmuştur.⁵ Ruûs, medrese eğitimini bitirip atanmak için girdiği imtihanlarda başarı gösterenlere verilen başarı belgesinin (berat) adıdır.⁶

2.2. Kadılık Görevi

Kadı, genel bir tarif yapacak olursak kaza işlerine bakan memura verilen ünvanıdır.⁷ Kadızâde, devletin birçok kurumunda görev yapmıştır. Belli bir süre müderrislik yaptıktan sonra Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi azimli ve kararlı çalışmasının sonunda Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde kadılık vazifesi yapmıştır. Ardından Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi mahrec mevleviyetini elde ederek Yenişehir-i Fenâr kadılığına tayin edilmiştir.⁸

2.3. Teşrifatçılık Görevi

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, Rumeli Kazaskeri Osman Paşazâde İzzet Bey'in 1221 tarihinde teşrifatçılık memurluğunda bulundu.⁹

⁵ Hür Mahmut Yücer, "Osmanlı Şeyhülislamlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufi Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye" *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, Bişkek 2007, c.1/4-5, s. 3.

⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, c. III. s. 71.

⁷ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 119.

⁸ Mahrec mevleviyeti, "Osmanlı ilmiye teşkilâtında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan bir terim. Osmanlı Devleti'nde dereceleri itibariyle kadılıklar esas olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilkinde "mevleviyet kadılıkları", ikincisine ise "kazâ kadılıkları" denilmekteydi. Osmanlılar'da pâyitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerle Balkanlar'da, Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan, gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arzettiğinden buraların adli / kazâi idaresinin başına tecrübeli ulemâ gönderilir ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Tayin edilen kadılar da mevleviyet rütbesini kazanmış olurdu. Bu nitelikleri taşıyan müderris ve kadılar "mevâlî, şüyüh-ı müderrisîn, kibâr-ı müderrisîn" gibi sıfatlarla anılmıştır." Bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, ss. 467-468.

⁹ Teşrifat, "Osmanlı Devleti'nde protokol anlamında kullanılan terim. Sözlükte "şereflendirme, bir kimsenin ziyaretiyle bir yeri veya kişiyi şereflendirmesi" anlamındaki teşrif kelimesinin çoğulu olup "protokol/merasim" mânasını XVIII. yüzyılda kazanmıştır. Bazı İslâm devletlerinde hil'atle aynı anlama gelen teşrif kelimesi Osmanlı Devleti'nde de benzer şekilde kullanılmıştır. Eflak ve Boğdan voyvodalarına, Kırım hanına, elçiler ve bazı muteber misafirlere ihtiyaçlarını karşılamak üzere veya sadece taltif maksadıyla yapılan nakdi ve aralarında hil'atin de yer aldığı aynı harcamalarla vezîriâzamlara bazı durumlarda giydirilen hil'atler teşrif diye isimlendirilmiştir. Teşriflerle ilgili görevleri bulunan Hazîne-i Âmire kâtibine II. Bayezid zamanında önce teşrifî, ardından teşrifatî denilmiştir. Bu kâtibin görevlerinde ve konumunda XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında meydana gelen değişim isminin ifade ettiği mânayı da etkilemiştir. Değişim sürecinin

2.4. Mekke Pâyeliği

Mekke Pâyeliği, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde özellikle ilmiye sınıfı mensuplarına verilen bir rütbedir.¹⁰ Diyanet İslam Ansiklopedisinde pâyeye ilgili şu bilgi yer almaktadır.¹¹ Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi bir müddet 1231 Rebi'ü'l-evveli'nin yirmi birinde Mekke Pâyeliği¹² görevini sürdürdükten sonra 1818 yılında İstanbul kadılığına getirilmiştir.

2.5. Anadolu Kazaskerliği

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, 1824 yılında Anadolu kazaskeri olmuştur.¹³

2.6. Şeyhülislamlığı ve Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasındaki Rolü

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, Anadolu Kazaskerliği görevinden sonra II. Mahmut tarafından 1825 yılında azledilen Şeyhülislam Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi'nin (ö. 1846)¹⁴ yerine Şeyhülislam olarak göreve getirilmiştir.¹⁵ Mekkîzâde Asım Efendi durumun gereği olarak 1241 senesi rebi'ü'l-âhir ayının on üçüncü cumartesi günü azl edilmiştir.¹⁶ Nitekim aynı Şeyhülislam bir müddet sonra 1248/1833 tarihinde üçüncü defa olmak üzere meşihata getirilmiştir. Mekkîzâde azledilince Padişah II. Mahmut, Kadızâde'nin evine başberber Osman

tamamlanmasından sonra teşrifâtî artık başdefterdara bağlı bir hazine kâtibi değil doğrudan sadrazama bağlı ve protokol işlerinden sorumlu Bâbüâli görevlisi haline gelmiştir. Teşrifat kelimesinin protokol anlamı da bunun ardından ortaya çıkmıştır.” Bkz. Filiz Karaca, “Teşrifat”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, ss. 570-572.

¹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 30. Baskı, Ankara 2013, s. 1001.

¹¹ Pâyeye, “*XVI. yüzyılın sonlarından başlamak üzere medreselerde olduğu gibi bilhassa mevleviyet statüsündeki kadılıklarda da yeni uygulamalar ortaya çıktı, zaman zaman birkaç küçük kazanın birleştirilmesiyle mevleviyetler ihdas edildi. Bu tür uygulamalardan en çok dikkat çekenini ise pâyeli tayinlerdir. Bu yeni uygulamayla birlikte gerek müderrisler gerekse kadılıklar için biri mansıb, diğeri pâyeye olmak üzere iki statü belirlendi. Böylece bir makâmın fiilen verilmesine “mansıb”, aynı makâmın fiilen işgal edilmeden sadece rütbe ve unvanının alınıp kullanılmasına ise “pâyeye” denildi.*” Bkz. Unan, “Mevleviyet”, *DİA*, XXIV, Ankara 2004, ss. 467-468.

¹² *İlmiye Salnamesi*, İ.B.B.A.K., Matba'a-ı Âmire, İstanbul 1334, vr. 105b.

¹³ Kazasker, İslam tarihinde askerler arasındaki davalara bakan ordu kadısı, Osmanlıda ise Dîvân-ı Hümâyûn'un üyesi, yargı ve eğitim teşkilatının sorumlusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Mehmet İpşirli, “Kazasker”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 140.

¹⁴ İpşirli, “Asım Efendi, Mekkîzâde”, *DİA*, III, s. 478.

¹⁵ Ahmet Lütfî, *Târih-i Lütfî*, I, İstanbul 1328. s. 187; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Tarih*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s. 218; Mehmed Arslan, “Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâmesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 3, Sivas 1996, s. 36.

¹⁶ Müstekimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 128; Lütfî, *Tarih*, I, s. 187. Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, s. 180.

Ağayı göndermiştir. Padişahın davetlisi olarak demir kapı tarafından görevliler tarafından karşılanıp Topkapı sarayına ulaşır. Daha önceden çağrılmış olan Sadrazam Selim Paşa'yla beraber Padişah II. Mahmut Han'ın huzuruna çıkarlar. Meşihat makâmında hazır bulunan beyaz elbiseyi Kadızâde Mehmed Tâhir'e odabaşı Mehmed Ağa ma'rifetiyle bu liyakat elbisesi giydirilmiş oldu.¹⁷

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin bir Şeyhülislam olarak Osmanlı İmparatorluğuna en büyük katkısı hiç şüphesiz ki yeniçeri ocağının kaldırılmasına dair vermiş olduğu fetvasıdır. Padişah'ın Ulemânın desteğine ihtiyacı vardı. Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinde büyük katkıları olan yeniçeri ocağının düzeni bozulmuş, eşkıya gibi hareket eder oldular. Yeniçerilerin bu hal ve hareketleri aşırı derecede ilerlemiş, devleti tehdit etmeye başladılar. Ulemâ ve devlet ricâli Kadızâde'nin konağında toplanarak talimli asker yetiştirilmesi konusunda görüş birliğine vardı. Bu talimli askerlere Eşkinci Ocağı adı verildi. Bu ocak yeniçerileri çileden çıkarmış ve isyan etmelerinde rol oynadı. Halkı ayaklandırmak istediler. Fetva veren Ulemâyaya tehdit ve hakaret yağdırdılar. Padişah yeniçerilerin bu isyanına karşılık devletin asilerin hakkından geleceğini duyurdu.

Bunun üzerine yeniçeriler çileden çıktılar ve cinayet işlemeye başladılar. Ulemâ tekrar devreye girerek şu âyetle cevap verdiler. *“Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.”*¹⁸ Devlet yeniçerilerle karşı karşıya geldi ve yeniçerileri bertaraf etti. Padişah, bir hatt-ı hümayun yayınlarak yeniçerilerin devlete ve millete yaptıkları kötülükleri saydı ve ocağın 15 Haziran 1826 tarihinde kaldırıldığını belirtti.¹⁹

Bir Şeyhülislam olarak Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasına dair vermiş olduğu fetvadan dolayı Sultan II. Mahmud kendisine bir elmas yüzük hediye etmiştir. Ayrıca Kadızâde Nizâm-ı Cedîd askerine miğfer giydirilmesi konusunda da padişahı desteklemiş ve kavuk yerine miğfer giyilmesi yönünde fetva vermiştir. Kadızâde'nin askerinin miğfer giymesi konusunda

¹⁷ Müstekimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 129.

¹⁸ Hucurât 49/9.

¹⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2011, c.V. ss. 147-149.

padişahı desteklemesi şu hadise üzerine gerçekleşmiştir: Padişah II. Mahmud Şeyhülislamı saraya davet ederek yüzü güneşe gelecek şekilde oturttu. Bir süre sonra güneşe karşı Şeyhülislam eliyle yüzünü kapatmaya çalıştı bunun üzerine padişah; “Efendi hazretleri görüyorum ki güneşe dayanamadınız, ya benim askerlerim, leventlerim güneş altında kâfirlere karşı nasıl savaşır?” diye konuşunca Şeyhülislam da miğfer fetvasını böylece vermiştir.²⁰

Kadıẓâde'nin yeniçeri ocağının kaldırılmasına dair verdiği fetvanın metni kaynaklarımızda yer almamaktadır.

2.7. Tarîkâta Girişi ve Şeyhi

Şeyhülislam Kadıẓâde Mehmed Tâhir Efendi'nin kendi anlatımına göre Seyyidü'l-Muhakkikîn diye adlandırdığı Seyyid Ebûbekir Efendi Rûmî'nin evinde Tefsir dersleri alır. Hocadan Kadı Beyzavî ve hâşiyelerini okur. Fâtiha Sûresi tefsirinin hâşiyelerinden okurken “İyyâke na'büdü ve iyyâke neste'in” âyetinden etkilenir. Özellikle Ganîzâde haşiyesinden etkilendiğini belirtir. Bu âyet “mebâdî-yi hâl-i 'arif billah olân zevât-ı kirâma” işaret etmektedir. Kadıẓâde bu yorumu okuyunca o anda kâlbinde takliden de olsa bu zevât-ı kirâmı bulup seyr u sülûka dair bir azim oluşur ve arayışa başlar. Çevresinde mevcut olan meşâyıha müracaat eder. Fakat ona göre meşâyihın “ekserîsi hâlen kendüleri sülûkleri nâ-tamâm ve efra ümmî ve bî-haber” olduğundan aramasını sürdürür. Çünkü mürşid-i kâmil bulmak kibrit-i ahmeri bulmak kadar zordur.²¹ Nihayet Kâdirî Tarîkatı şeyhi Şeyh Muhammed Ahrâk el-Bağdâdi'yi bulur. Bu hususu eserinde şu ifadeleriyle anlatmaktadır.

“Allah Tebâreke ve Te'âlâ hazretlerinin hidâyeti rehber olub hazreti sultânü'l-evliyâ ve bürhânü'l-etkiyâ şeyh Seyyid Abdülkâdir el-Geylânî nefeana'allahu bi himmetihi'l-âlî tarafından ğayretü'l-lah zuhûr idüb zâhiri ve bâtını mâmur 'ârif billah ve vâsıl illâllah ve cebhesinde nûr-ı muhammedî leme'ân ider. Bir mürşid-i kâmil zuhûr idüb ki Hazreti Şeyh Muhammed Ahrâk el-Bağdâdi bin el-Hâc Ahmedü'l-Bağdâdi' dir. Himmetleri hâzır ola. Elhamdülillah evvelen ve âhıran anlardan yed-i tevbe olub ve inâbet-i murâd iylediğimde mürâkabe buyurub olduğumuz menzile tevâzu'an teşrif buyurub bizler dahi inâbet virmeye me'mur olduk buyurdular. Bundan sonra salât-ı zuhru kendüsüyle edâ idüb emir buyurdular.”²²

²⁰ Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, s. 186.

²¹ “Kibriti ahmer”, sözlük anlamı simyâ ilminde toprağı altın yapmaya yarayan müessir madde. Tasavvuf ıstılahında ise, mürşid, kıymeti çok yüksek olan anlamında kullanılmıştır. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 597.

²²Bkz. Kadıẓâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, İ.B.B.A.K., Osman Nuri Ergin, nr. 401, vr. 6b.

Kadıızâde'nin ifadesinden sadece tarîkâta girdiği değil ilaveten kendisinin inâbet vermeye yetkili (memur) olduğu da anlaşılmaktadır. Kadıızâde eserinde üç sene seyr u sülûk gördüğünü, tebdil-i ahlak için mücadele ettiğini, usûl ve etvâr-ı seb'a'dan mutmainne rütbesine ulaştığında rüyasında gayet açık bir şekilde Abdülkâdir Geylânî'yi gördüğünü ve onun kendisine şu şekilde hitap ettiğini belirtmektedir: 'Yâ Şeyh Mehmed Tâhir, gel, hilâfetini benden al!' Şeyh Abdülkâdir Geylânî Kadıızâde'yi üç defa çağırır, Kadıızâde varıp elini öper, Geylânî üç defa Kadıızâde'nin arkasını sıvazlar.

Bir müddet geçtikten sonra Şeyh Ahrâk, Kadıızâde'yi evine çağırır. Sabah namazını şeyhin imamlığında cemaatle kıyarlarken ilk rekâta şeyh namazı bozarak '*Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh*' deyip 'defe'âtla sana hilâfet virmege me'mur olduk'diye namazı bozmasının sebebini açıklar ve akabinde 'hilafetnâme' sûretini eline verip üç güne kadar yazıp ve kopya etmesini ister. Kadıızâde'nin anlatımına göre namazı tamamlayıp edâ ettikten sonra birkaç gün geçer, Kadıızâde'nin yazıp getirdiği hilâfetnâme'yi şeyh mühürler, Kâdirîye hırkası ve tâc-ı şerifi tekbirlerle giydirerek icâzet verir. Böylece Kadıızâde, şeyh Ahrâk'tan hilâfet aldığını anlatır ve seyr u sülûkunda râdiye, mardiye ve sâfiye rütbesinin müyesser olduğunu belirtir.²³

Bilindiği üzere Kâdirî tarîkatının kurucusu Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Salih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî hazretleridir. Doğum tarihi ihtilâfıdır. Kimi kaynaklarda (470/1077-1078) kimi kaynaklarda (471/1078-1079) yılında Hazar denizinin güney batısında yer alan Gîlân eyalet merkezine bağlı Nefy köyünde dünyaya gelmiştir.²⁴ Abdülkâdir Geylânî hazretleri doğduğu yere nisbetle Türkçe'de Geylânî ismiyle şöhret bulmuştur.

Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin soy şeceresi babası tarafından Hazreti Hasan'a (ö.669), annesi tarafından Hazreti Hüseyin'e (ö.680) dayanmaktadır.²⁵

Abdülkâdir Geylânî hazretleri yetim büyümüştür. Küçük yaşta babasını kaybedince dedesi ve annesi tarafından büyütülmüştür. İlim hayatına meşhur üstatların bulunduğu Bağdat'ta devam etmek istemiştir. Bu yüzdende annesinden izin alarak

²³Bkz. Tökâfî, *Risâle-i Nûriye*, İ.B.B.A.K., nr. 401, vr. 7a-7b.

²⁴ Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2013, s. 57; Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî" *DİA*, I, İstanbul 1998, ss. 234-239; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 240.

²⁵ Ramazan Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 21.

Bağdat'a gitmiştir. Nizamiye Medresesine girdi ve dönemin meşhur âlimlerinden fıkıh, hadis, tefsir, kıraat vb. İslami ilimler okudu.²⁶ Burada ilmini üst seviyeye çıkarmıştır. Bağdat'ta bulunan mutasavvıflarla yakın dostluk kurmuştur. Böylece tasavvuf hayatı bu tanıştığı kimseler sayesinde başlamıştır. Bu kimselerden bir tanesi de tasavvufa intisap etmesine vesile olan Ebü'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbas'tır (ö. 525/1131).²⁷

Kâdirî tarîkatı, Abdülkâdir Geylânî hayatta iken Anadolu, Arabistan yarımadası ve Kuzey Afrika'ya kadar ulaşmıştır. Abdülkâdir Geylânî'nin vefatından (ö. Bağdat 561/1166)²⁸ yaklaşık bir asır sonra da Hindistan bölgesinde yayılmıştır.²⁹ Kâdirî tarîkatı Anadolu'ya XV. yüzyılda, Hacı Bayram Veli'nin (833/1430)³⁰ müridi iken onun emri üzerine Hama'ya gidip Abdülkâdir Geylânî'nin soyundan Hüseyin el-Hamevî'den hilafet alan Eşrefoğlu İsmail Rûmî (ö. 874/1469-70)³¹ getirmiştir. Kâdirî tarîkatının Rûmîye kolunun kurucusu olan İsmail Rûmî'nin çalışmaları sonucu tarîkat İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır. İsmail Rûmî'nin İstanbul-Tophane'de kurmuş olduğu tekke Anadolu'nun diğer yerlerinde bulunan tekkelerin merkezi olmuştur.³²

Şeyhi Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî b. Ahmed el-Bağdâdî'nin silsilesi, şeyh Ali el-Bendenîcî vasıtasıyla Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin oğlu Seyyid Abdülaziz'e ulaşmaktadır. Bu silsileyi Kadızâde kendisi vermektedir.

“Bu fakir Mehmed Tâhir et-tâib 'âcizlerinin tarîkatı ve mesleği hazreti sultânü'l-evliyâ ve burhânü'l-etkiyâ el kutbu'r-rabbânî ve'l-ğavsü's-samadânî sahibü'l-makâmâtî'l-'âlî Ebû Salih eş-Şeyh es-Seyyid Abdülkâdir el-Geylânî kuddüse sırrihû ve nefesânâhu bi himmeti'l-'âlî hazretlerinin tarîkatıdır ki evlâdı kirâm zevil ihtiramlarından Es-Seyyid Abdülaziz ibni hazreti eş-Şeyh es-Seyyid Abdülkâdir el-Geylânî hazretlerinden olan icâzetnâme ile yeden bi yedin mu'an'anen bu fakire gelmiştir.”³³

Fakat Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920)³⁴, Kadızâde Mehmed Tâhir'in biyografisinden bahsederken ondan 'Kadızâde er-Rûmî' adıyla bahsetmekte ve şu bilgileri vermektedir. “Kadızâde er-Rûmî Mehmed Tâhir b. el-Kadı Ömer et-Tökâdî,

²⁶ Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, s. 21.

²⁷ Reşat Öngören, “Başlıca Tarikatlar”, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, Ankara 2012, s. 255; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 241.

²⁸ Uludağ, “Abdülkâdir-i Geylânî” *DİA*, I, İstanbul 1998, ss. 234-239.

²⁹ Güner, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 339.

³⁰ Nihat Azamat, “Hacı Bayrâm-ı Velî” *DİA*, XIV, İstanbul 1996, ss. 131-136.

³¹ A. Necla Pekolcay - Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî” *DİA*, XI, İstanbul 1995, ss. 480-482.

³² Azamat, “Kâdiriyye”, *DİA*, XIV, İstanbul 2001, ss. 131-136.

³³ Tökâdî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 13b-14a.

³⁴ Hulusi Kılıç, “Bağdatlı İsmâil Paşa”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, ss. 447-448.

sümme İstanbûlî, şeyhülislam er-Rûmî eş-şehîr Kadızâde vülide sene... ve teveffâ 1254. Ve ellefe, sannefe. Tefsîru Sûreti'l-İhlâs, Risâletü't-Talak, Risâletü'n-Nûriyye, Şerhu Kelimeti't Tevhîd ve Mecmûatü'l-Fetavâ.”³⁵

Yine mevcut Kâdirîye silsilenâmesinde yer alan Rûmiye³⁶ şubesinde Kadızâde'nin ismine rastlıyoruz.³⁷ Silsilenâmede, Rûmiye şubesıyla ilgili iki farklı rivâyet bulunmaktadır. İkinci rivâyette ise Kadızâde'nin ismi otuzuncu sırada yer almaktadır. İlk rivâtte ki silsile Seyyid Abdülkâdir Geylânî'den itibaren şöyledir.

17. Pîri tarîkat Seyyid Abdülkâdir Geylânî (r.a.)
18. Cemâlû'l-İrâk eş-Şeyh Abdürrezzak (k.s.)
19. Kadiyü'l-Kudât Şeyh İmâdeddin Ebû Sâlih Nasır (k.s.)
20. Eş-Şeyh Şehâbeddin Ahmet (k.s.)
21. Eş-Şeyh Şerâfeddin Yahya (k.s.)
22. Eş-Şeyh Şemseddin Muhsin (k.s.)
23. Eş-Şeyh Alâaddin Ali (k.s.)
24. Eş-Şeyh Bedreddin Hüseyin (k.s.)
25. Eş-Şeyh Ebul Abbas Şehabeddin Muhammed (k.s.)
26. Eş-Şeyh Zeyneddin Abdülbâsıt (k.s.)
27. Eş-Şeyh Ebû Mekârim Şerâfeddin Kâsım (k.s.)
28. Eş-Şeyh Şemseddin Muhammed (k.s.)
29. Eş-Şeyh Zeynel Eşraf Afifiddînu'l Hüseyin (k.s.)
30. Eş-Şeyh Ahmed b. Süleyman (k.s.)
31. Eş-Şeyh Burhâneddin İbrahim b. Ali (k.s.)
32. Eş-Şeyh Ahmed b. Mustafa el Mısırî (k.s.)
33. Eş-Şeyh Ahmed Süleyman er Rûmî (k.s.)
34. Eş-Şeyh Sâhibü't-tarîkatüş-Şeyh İsmail Rûmî (k.s.)

³⁵ İsmail Paşa el Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul 1955, c. II. s. 370.

³⁶ Mehmet Akkuş, “İsmâil Rûmî”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 120.

³⁷ Ebu Rıdvan Mustafa Sadık el-Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı alîyye*, Matba'a-ı âliyye, ys. 1338-1340. s. 51.

İkinci silsile ise şöyledir.

28. Eş-Şeyh Şemseddin Muhammed (k.s.)

29. Eş-Şeyh Hüseyin Şâfia (k.s.)

30. Eş-Şeyh Mehmed Tâhir (k.s.)

31. Eş-Şeyh Ferâcellah Yahya (k.s.)

32. Eş-Şeyh Muhammed Hambeli (k.s.)

33. Eş-Şeyh Abdürrezzak (k.s.)

34. Eş-Şeyh Abdülkâdir Çelebi (k.s.)

35. Eş-Şeyh Ferâcellah Hâdi (k.s.)

36. Eş-Şeyh Abdülkerim Şâfia (k.s.)

37. Eş-Şeyh Abdurrahman Hambeli (k.s.)

38. Eş-Şeyh Ferâcellah Şâh (k.s.)

39. Hâdimî Seccâdeyi Bağdat eş-Şeyh Seyyid Feyzullah (k.s.)

40. Sahibü't-tarîkatı eş-Şeyh İsmail er Rûmî (k.s.)

Bu silsilede Kadızâde Mehmed Tâhir'in şeyhlerinin adları yer almamaktadır. Kadızâde eserinde ise şeyhinin ve şeyhinin şeyhinin adına yer vermektedir. Kadızâde'nin şeyhinden tarîkate girişi sırasında yukarıda söz ettik. Yine Kadızâde, şeyhi hakkında bazı âriflerin şöyle dediğini nakleder. “*Şeyh Ahrâktır ki can cismini yaktı. Aşk ateşine onun gibi giren yoktur.*”³⁸ Ulaşabildiğimiz çalışmalarda şeyh Ahrâkla ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Dolayısıyla şeyhle alâkalı bilgimiz Kadızâde'nin verdiği bilgiyle sınırlıdır.

Kadızâde'nin şeyhinin şeyhi olan Seyyid Ali el-Bendenîcî hakkında da kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Hür Mahmut Yücer'in çalışmasında Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin ismini Şeyh Ali Berzencî olarak verilmektedir.³⁹ Kadızâde ise nisbesini Bendenîcî olarak vermekte, kütüphane katologları ise bu nisbeyi Bendenîcî şeklinde kaydetmektedir. Bendenîc, bazı

³⁸ Tökâfî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 14b.

³⁹Yücer, “Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye”, s. 5.

çalışmalarda Irak-İran sınırında yer alan bir yerleşim yerinin adıdır.⁴⁰ İslam ilim tarihinde bu şehirden yetişmiş, Bendenîcî nisbesini kullanan İslam âlimlerinin varlığına rastlıyoruz. Söz gelimi Ümmü Abdillâh Fâtıma bint Süleyman b. Abdilkerîm el-Ensâriyye ed-Dımaşkıyye (ö.708/1308) isminde bir muhaddisin Ebû Mansûr Muhammed b. Abdullah el-Bendenîcî'den (İbn Ufeyce el-Hammâmî) icâzet aldığını görüyoruz.⁴¹ Hicrî IX. asırda yaşamış hanım hadisçilerden Ayşe binti Muhammed b. Abdi'l-Hâdi b. Abdi'l-Hamid b. Yusuf b. Muhammed b. Kudame b. Mikdam el-Makdisiyye es-Salihiyye (773-816) Ebu'l-Hasen el-Bendenîcî'den icâzet almıştır.⁴² Kadızâde'nin belirttiğine göre şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin *Kasîde-i Ayniye* adlı bir eseri vardır. Bu eserde Ali el-Bendenîcî şu konulara yer vermiştir. Rûh-u Muhammedî, Allah dostlarının meslek ve meşrebi, Lâ ilâhe illâllah zikri, Kelime-i Tevhid çekilirken nelere dikkat edileceği, Mürit'in makâmları, Vüsul illâllah, Ma'rifetullah ve Ma'rifetü'n-nefs, Efrâd-ı Evliyâullah, Kutb-u âlem, Mürit ile Şeyhi arasında olan Râbita-i tâmme.⁴³

Kadızâde'ye göre Şeyh Ali el-Bendenîcî kutb-u âlem yani Gavs-u a'zamdır. Bu konuda Kadızâde şeyhinden şeyhinin 1150/1738 yılında gördüğü bir rüyasını aktarmaktadır. “Bir rüya gördüm. Güyâ ben Kâbe-i Mükerrerme'nin karşısında Harem-i Şerif içerisine girmişim. Bu rüyayı bin yüz elli senesinde gördüm. Hanefi mihrabı üzere durdum. Altınoluk yönünden oluşu müşâhede ederim. Kâbe'nin duvarında vücûdum tasavvur olundu, Kâbe'nin sûretine bakacağım yerde, kendi vücûdumun sûretine bakar oldum. Ben derim ki; ne olaydı benim ilmim yetişeydi ki bu şan hâli nedir? Bilmiş olaydım. Kâbe'nin duvarı ayna gibi parlak değil ki benim sûretim orada görünsün, durduğum yerden kımıldamadım. Sonra açığa çıktı ki ben Kâbe-i Mükerrerme imişim, başka bir şey değilim. Ben bu gördüğüm rüyayı müşîdim ve şeyhim hazretine söyledim. Şeyhim bu rüyamdan mutlu olup, benim üzerime yakın bir zamanda Gavs-u a'zam olmam açılır diye bana saygı göstermek için sevinerek ayağa kalktı. Benim bu rüyamı, zamanı geldiğinde Gavs-u'l-a'zam ve Kutbu'l-aktab olmama işaret ve te'hir buyurdular. Açığa çıktığı zaman bilinir diye tevil etmediler.”⁴⁴

⁴⁰Bendenîcî'in bu günkü Mendel beldesinin eski adı olduğuna dair bkz. Samed Kazım Vesemî, “Risale Mendelî”, <http://hifati.yoo7.com/t4135-topic> [13.04.2018]

⁴¹ Nusrettin Boleli, “Fâtıma bint Sa'd el-Hayr”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 228.

⁴²Fatma Kavşut, *Kadınların Hadis ilmindeki yeri (Hicrî IX. Asır Memlûkler Dönemi)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 109.

⁴³ Bkz. Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 2a-13a-16a-18a-35a-38a-46a-48a-53b-56b.

⁴⁴ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 54b.

Kadıızâde'ye göre “Gavs-u a'zam yüce kadir sahibi Peygamberimiz aleyhisselam'ın vekilidir. Gavs, Hak Te'âlâ'nın Cemâl ve Celâl yönünden tecellînin yeridir.⁴⁵ Gavs-u a'zam'la üzerinde daha sonra genişçe durulacaktır.

Şeyh Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî şeyhi Ali el-Bendenîcî'nin *Kasîdetü'l-Ayniye* adlı eserini şerh etmiştir.⁴⁶ Kadıızâde aşağıda görüleceği üzere bu eserden sıkca alıntılar yapacaktır.

Kadıızâde sadece Kâdirîye tarikatına girmemiş ilâveten silsileden anlaşılacağı gibi şeyhlik de yapmıştır. Kadıızâde kendisi *Risâle-i Nûriye* adlı eserinin ilk sayfasında, kendisinden yed-i tevbe alan mânevi evlatlarının olduğunu haber vermektedir. Fakat eserin hiçbir yerinde bu evlatlarının isimlerinden bahsetmez. Ancak eserin 401 numaralı nüshanın müstensihi kendisini temme kaydında sülûk ederek eserin kopyasını çıkardığını kaydetmektedir.⁴⁷ Kaydettiği isimde nisbesini el-Kâdirî olarak nitelemekte, sülûk etmiş olarak eserin müsveddesini çıkardığını belirtmektedir. Kadıızâde'nin ölüm tarihi 1254 olduğuna göre, 1245 senesinde müstensih Muhammed Saîd, Kadıızâde'nin ders verdiği öğrencilerden birisi demektir. Kadıızâde'nin şu ifadeleri bununla ilgilidir.

“Hasbeten lillâhi Te'âlâ ve taleben limardâti'l-lâhi sâlikani râh-i hakikat olan karındaşlarımıza ve fukarâ-i Kâdirîye ve turûk-ı 'aliyye-i sâirelere sâlik ve bâ husus bu 'abd-i fakirden yed-i tevbe alan evlâd-ı ma'nevilere sülûkleri âsân olmak için ve bid'at ve dalâlden halâs olarak esheli veçh üzere zebân-ı Türkî üzere bir risâle cem' ve nâmına Risâle-i Nûriyye deyu tesmiye ve kırk bir fasıl üzere tertib ve tahrir iyledim.”⁴⁸

Kadıızâde'nin Kâdirî tarikatına yaptığı bir diğer katkıya burada yer vermemiz gerekmektedir. Kadıızâde, İstanbul'da Altı Mermer civarında bir Kâdirîye dergâhı yaptırmış ve fakir meşâyih için yeterli miktarda para vakfetmiştir.⁴⁹ Fatih semtindeki Seyyid Ömer Mahallesi Cevdet Paşa Caddesi üzerinde bulunan bu dergâh, “Haffâfzâde Süleyman Efendi Tekkesi”, “Haffâf Kâdirî Tekkesi”, “Kadıızâde Tekkesi” adlarıyla bilinmektedir. Şeyh Emin Efendi, Şeyh Saadeddin Efendi, Bostânizâde Şeyh Süleyman Eyyûbî bu tekkede postnişîn olarak görev yapmıştır. Daha sonra postnişîn olan Kastamonulu Şeyh Nûreddin Efendi (ö.1288/1871) zamanında tekke binası daha

⁴⁵ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 54a.

⁴⁶Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 2a; Yücer, “Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarikat'il-aliyye”, s. 5.

⁴⁷ “Sevvedehü'l-müznibu'l-Fakîru es-Seyyid Hâfız Muhammed Saîd el-Kâdirî sülûken sene hams ve erba'în ve mieteyn ve elf min şehri şevval el-mükerrrem” Tokatî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 62a.

⁴⁸Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 1b-2a.

⁴⁹ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*, s. 750.

şumüllü olarak Şeyhülislâm Tâhir Efendi tarafından yeniden yaptırılmıştır. Tekke 1255/1839 ve 1264/1847 tarihlerinde genişletilmiştir. Nûreddin Efendi'den sonra yerine oğlu Altıpatlar Seyyid Rızâ Efendi (ö.1318/1900) ve onun oğlu Mehmed Nâci Sıral geçmiştir.⁵⁰

2.8. Vefatı

Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi, Yeniçeri Ocağının 15 Haziran 1826'da kaldırılmasından iki sene sonra 6 Mayıs 1828 tarihinde 80 yaşında Şeyhülislamlık görevinden ayrılmıştır. Kadıızâde Mehmed Tâhir, görevinden ayrıldıktan sonra kendi evine çekilerek ömrünün son günlerini ibadet ve taatla geçirmiştir. Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi zühd ve takva sahibi bir kişiliğe sahiptir. Asla adaletten taviz vermemiştir. 1254/1838 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁵¹ Kendisinin yaptırmış olduğu kabri, Eyüp Sultan'da Bostan İskelesi yakınındadır.

3. ESERLERİ

Kaynaklarda, Kadıızâde'nin eserleri hakkında kısa ve farklı bilgiler yer almaktadır. Hür Mahmut Yücer eser sayısını iki olarak vermektedir. O da *Risâle-i Nûriye* ve *Risâle-i Fî Tahkîk-i Lafzî Türkî*. Ayrıca Kadıızâde'ye ait olmayıp İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında kayıtlı *Fetevâ Mecmûası*'nda yer alan bir biyografisi ve fetvası yer almakta demektedir. *Fetevâ Mecmûası*'nda Kadıızâde'ye ait sadece kısa bir biyografi yer almakta, biyografide herhangi bir eser ismi bulunmamaktadır. Hür Mahmut Yücer, bu eserlerden başka Kadıızâde'nin *Şerhu Kelimetü't-Tevhid*, *Tefsîr-i İhlâs* ve *Talâk* hakkında bir risâlesinin olduğunu bildirmektedir. Bağdatlı İsmail Paşa *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, *Risâletü't-Talâk*, *Risâletü'n-Nûriyye*, *Şerhu Kelimetü't-Tevhid* ve *Mecmûatü'l-Fetevâ* olmak üzere beş eser ismine yer vermektedir.⁵² Bursalı Mehmed Tahir, *Mecmûatü'l-Fetevâ*, *Şerhu Kelimetü't-Tevhid*, *Nûriye*, *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, *Talâk*, olmak üzere beş eser ismine yer vermektedir.⁵³ Mehmet İpşirli İslam Ansiklopedisine yazdığı makalesinde *Risâle-i Nûriye*, *Risâle-i Fî Tahkîk-i Lafzî Türkî*, *Şerhu Kelimetü't-Tevhid*, *Tefsîr-i sûre-i İhlâs*, *Talâk* hakkında bir risale ve *Fetevâ Mecmûası* adlarına yer vererek *Fetevâ*

⁵⁰Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye", s. 17.

⁵¹Ertan, "Yeniçeri Ocağının İlgasına, Askerlerin Kavuk Yerine Miğfer Giymelerine Fetva Veren Şeyhülislam Mehmed Tâhir Efendi (Kadıızâde)", s. 16.

⁵² İsmail Paşa el Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, İstanbul 1955, c. II. s. 370.

⁵³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I. s. 350.

Mecmûası'nın Kadızâde'ye ait olmadığını belirtmektedir.⁵⁴ *Risâle-i Nûriye*'nin Atatürk Kitaplığı nüshasının zahriyesinde yer alan biyografide herhangi bir eser ismine yer verilmemektedir.⁵⁵ İlmiye salnamesindeki biyografisinde iki fetva örneği yer almaktadır.⁵⁶ *Devhatü'l-Meşayih* 'te yer alan biyografisinde ise sadece *Risâle-i Nûriye* adlı eseri yer almaktadır. Diğer eserlerinden bahsedilmemektedir.⁵⁷ *Memâlik-i Osmaniye Tarihiye ve Coğrafya* ' da yer alan biyografisinde ise eserlerinden bahsedilmemektedir.⁵⁸

Şimdi Kadızâde'nin eserlerine ve muhtevalarına bakabiliriz.

3.1. Risâle Fî Tahkîk-i Lafzî Türkî

"*Risâle fî Tahkîk-i Lafzî Türkî*" Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin bir eseridir.⁵⁹ Eserin ismine Hür Mahmut Yücer'in makalesinde, Mehmet İpşirli'nin yazmış olduğu ansiklopedi maddesinde, Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri eserinde rastlıyoruz.⁶⁰ Eserin konusu Fıkıhla alâkalıdır. Eser Süleymaniye Kütüphanesinde 00916-006 demirbaş numarasına kayıtlı olup, şu fiziksel özelliklere sahiptir. 47 a-b yk;bb st; 210 131,bb bb mm bölüm Esad Efendi'dedir, talik hattıyla yazılıdır.

3.2. Fetvâları

Kadızâde'nin biyografilerinde *Fetevâ Mecmûası*'nın olup olmadığına dair yukarıda temas edilmişti. Hemen belirtmeliyiz ki biyografilerde belirtilen mecmûa ona ait değildir.⁶¹ Buna mukabil Mehmet İpşirli Kadızâde'nin *İlmiye Salnamesi* 'nde yedi adet fetvası olduğunu belirtir.⁶² Fakat *İlmiye Salnamesi* 'nde Kadızâde'nin iki adet fetvası yer almaktadır. Onlarda şunlardır.

Fetva I:

⁵⁴İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV, ss. 97-98.

⁵⁵ Bkz. Kadızâde Mehmed Tâhir, *Risâle-i Nûriye*, Ankara Milli Kütüphane, Sedat Barı, nr. 06 Mil. Yz. A. 7032/1, zahriye.

⁵⁶ Bkz. *İlmiye salnamesi*, Matba'a-ı Âmire, İ.B.B.A.K., İstanbul 1334, s. 589.

⁵⁷ Bkz. Müstekimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 129.

⁵⁸ Bkz. Cevad, *Memalik-i Osmaniye Tarih ve Coğrafya*, İstanbul 1317, c.IV. s. 1159.

⁵⁹Nüsha için Bkz. Kadızâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tôkâtî, *Risâle fî Tahkîk-i Lafzî Türkî*, Süleymaniye Ktp., *Esad Efendi*, nr. 966, vr. 47.

⁶⁰Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c.I. s. 350; İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV, s. 98; Yücer, "Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye", s. 5.

⁶¹Muallim Cevdet, *Fetevâ Mecmûası*, İ.B.B.A.K. nr. K.576. vr. 105.

⁶² İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, XXIV, s. 97.

Zeyd bir kazgânı dâyin-i Amr'a şu kadar akçe deyni mukabelesinde rehin ve teslim ettikten sonra Zeyd meblağ-ı mezburu Amr'a eda edip ol kazgânı Amr'dan almaya kâdir olur mu? El cevap: Olur.⁶³

Fetva II:

Bir vakfın gallesi (geliri) kadimden bir cihete sarf olunurken... mütevellisi masraf-ı kadimi tağyir edip galle-i mezbureyi cihet-i uhraya bi-gayr vech sarfa kâdir olur mu? El cevap: Olmaz.⁶⁴

3.3. Haşîye Alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye

Kadı-zâde Mehmed Tâhir Efendi'ye ait bir diğer eser *Haşîye alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye*'dir.⁶⁵ Bu eserin ismi biyografilerde yer almamaktadır. Eserin konusu mantıktır. Dili Arapçadır. Eser, 125x160 – 170x 95 mm. Ölçüsünde, 76b-80b yaprak, 25-31 satır, talik yazı türüdür. Üzüm salkımı taç filigranlı kâğıt türüne yazılıdır. Mıkblebli, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Sayfa kenarları haşiyelidir.

3.4. Resâi'l-Mine'l-Fıkh

Kadı-zâde'nin fıkıhla alâkalı bir diğer eseri *Resâ'il mine'l-Fıkh*'dir.⁶⁶ Eserin dili Arapçadır. Eser 222 x 130- 130x550 mm., 1b-22b yapraktır. 17 satırdır. Talik yazı türüdür. Filigranlı kâğıt türüdür. Çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri (Cildin biryanı) ebru kâğıt kaplı, mıkblebli mukavva cilt. Mihrabiye müzehhep ve desenli, cetveller altın yaldızlı, keşideler kırmızıdır. Eser Hanefi fikhına dair altı risaleden oluşmaktadır. 1b-2a arasında eserle ilgili bir açıklama vardır. Eser içinde Zeynel b. Hacı Ali'nin vakıf mühürleri vardır.

3.5. Risâle-i Fi's-Secde

Kadı-zâde'nin fıkıhla alâkalı eserlerinden bir diğeri *Risâle fi's-Secde*'dir.⁶⁷ Eserin Dili Arapçadır. 222x130- 130x55mm. 2b-4b yaprak, 17 satır, talik yazı türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, mıkblebli mukavva cilt. Ayrıca

⁶³ *İlmiye salnamesi*, Matba'a-ı Âmire, İ.B.B.A.K., İstanbul 1334, s. 589.

⁶⁴ *İlmiye salnamesi*, Matba'a-ı Âmire, İ.B.B.A.K., İstanbul 1334, s. 589.

⁶⁵ Bkz. Kadı-zâde Mehmed Tâhir Tökâtî, *Hâşîye alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 1612/5.

⁶⁶ Bkz. Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tökâtî, *Resâ'i'l-Fıkh*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445.

⁶⁷ Nüsha için bkz. Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tökâtî, *Risâle fi's-Secde*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/1.

Kültür Bakanlığının Yazmalar sitesinde *Risâle fi's-Sehvi's-Secde*, isminde 4b-7b yapraklar arasında bir eser daha bulunmaktadır. Fakat yapraklar arasındaki bilgiler secdeyle alâkalı değildir.

3.6. Risâle Fî Sıhhati'l-İstibdal

Kadı-zâde'nin fıkıhla ilgili bir diğer eseri *Risâle fi Sıhhati'l-İstibdal*'dir.⁶⁸ Eserin dili Arapçadır. İstibdal: Bir vakıf malını başka bir vakıf mülkü ile değiştirmedir. Eser 222x130- 130x55mm., 7b-13a yaprak, 17 satır talik yazı türüdür. Filigranlı kâğıt türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, miklebli mukavva cilttir.

3.7. Risâle Fî Hakki'l-İrs

Kadı-zâde'nin kataloglarda yer alan bir diğer eseri *Risâle fi Hakki'l-İrs*'dir.⁶⁹ Konusu mirasla alâkalıdır. Dili Arapçadır. Şu özelliklere sahiptir. 222x130- 130x55mm. 13a-15a yaprak, 17 satır, talik yazı türü, filigranlı kâğıt türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, miklebli mukavva cilttir.

3.8. Risâle Fî'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmali't-Ta'rif

Kadı-zâde'nin kataloglarda yer alan bir diğer eseri *Risâle fi'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmali't-Ta'rif*'tir.⁷⁰ Eserin konusu adındanda anlaşılacağı gibi icmâli tanım. Dili Arapçadır. Şu özelliklere sahiptir. 222x130- 130x55mm. 15a-17a yaprak, 17 satır talik yazı türü, filigranlı kâğıt türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, miklebli mukavva cilttir.

3.9. Risâle Fî Hakki's-Siyam

Eserin konusu oruçla alâkalıdır. Dili Arapçadır. *Risâle fi Hakki's-Siyam*⁷¹ şu özelliklere sahiptir. 220x 130- 130x55mm. 17b-22b yaprak, 17 satır, talik yazı türü, filigranlı kâğıt türü, çaharkuşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kâğıt kaplı, miklebli mukavva cilt.

⁶⁸ Nüsha için bkz. Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fi Sıhhati'l-İstibdal*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/3.

⁶⁹ Nüsha için bkz. Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fi Hakki'l-İrs*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/4.

⁷⁰ Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fi'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmali't-Ta'rif*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/5.

⁷¹ Kâdı-zâde Mehmed Tâhir Tôkâtî, *Risâle fi Hakki's-Siyam*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/6.

3.10. Risâle-i Nûriye

Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin en meşhur ve yaygın olarak bilinen eseri *Risâle-i Nûriye*'dir. Yukarıda bahsedilen biyografi kaynaklarında adı geçen bir eserdir. Kadızâde'nin bu eseri, Kâdirî tarikatına mensup olan tarikat ihvanına, özellikle de kendisinden yed-i tevbe alan mânevî evlatlarına seyr-u sülûklarını kolaylaştırıp, onları bid'at ve dalâletten uzak durmaları için yazdığı tasavvufa dair bir eseridir.⁷² Kadızâde bu eserinde kendisinin Hanefî mezhebi ve Kâdirî tarikatına mensup olduğunu bildirmekte, bu eserinde tasavvufa dair kırk bir konuya yer vermektedir.

3.10.1. Risâle-i Nûriye'nin Özellikleri

Kadızâde bu eseri Türkçe yazmıştır. Eserin elimizde dört nüshası bulunmaktadır, bir nüshası İngiltere de bir müzede, bir nüshası da Almanya Milli Kütüphanesinde yer almaktadır. Elimizde bulunan nüshaların iki tanesini Ankara Milli Kütüphaneden temin etmiş bulunmaktayız. Diğer iki tanesini de İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığından teminden ettik.

Tezimizde ana metin olarak kullandığımız nüsha İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk kitaplığındaki nüshadır. Eserin özellikleri şöyledir. Arşiv numarası: 401, Eser Adı: *Nûriye*,⁷³ Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tökâtî (ö. 1254/1838), Müstensih: Mehmed Said, Konu: İslâm Dini- Tasavvuf ve Tarikatlar, Dili: Türkçe, İstinsah Tarihi: Hicri (Miladi) 1245 (1829), İstinsah Yeri: Bulunduğu yer İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Koleksiyon: Osman Ergin Türkçe Yazmaları. Boyut: (Dış-İç) 220x150-155x75 mm., 62Yaprak, 19 Satır, Yazı Türü: Talik.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında ki bir diğer nüsha bilgileri şu şekildedir. Arşiv Numarası: 817, Eser Adı: *Nûriye*,⁷⁴ Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tökâtî (ö.1254/1838), Konu: İslam Dini- Tasavvuf ve Tarikatlar, Dili: Türkçe. Boyut: (Dış-İç) 210x150-155x85 mm., 94 Yaprak, Satır: 21, Yazı Türü: Talik. Sonunda 2 yaprak şiir ve dua vardır.

⁷² Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 1b.

⁷³ Tökâtî, *Nûriye*, nr. 401.

⁷⁴ Tökâtî b. Ömer Tökâtî, *Nûriye*, İ.B.B.A.K, Osman Nuri Ergin, nr. 817.

Risâle-i Nûriye'nin Ankara Milli Kütüphanede yer alan bir nüshasında: Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 7032/1, Eser Adı: *Risâle-i Nûreyi*,⁷⁵ Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir, Konu: İslâm Dini- Tasavvuf ve Tarikatlar, Dili: Türkçe, Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane Ankara, Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Dvd Numarası: 443. Boyut: (Dış-İç) 231x150 -165x90 mm., Yaprak: 1b-45b, Satır: 21, Yazı Türü: Nesih, Kağıt Türü: Suyolu filigranlı. Tezhip: Serlevha, müzehheb ve mülevven, cedveller yaldızlıdır. Salbek şemseyi, zencirekli, miklebli, sağ kapak ciltten ayrılmış, kırmızı meşin bir cilt içerisindedir. Eser, tasavvufla alakalıdır. Söz üstleri ve cedveller kırmızıdır. Yapraklar rutubet lekeli. Satın alma; Sedat Barı; 1993.

Ankara Milli Kütüphanede bulunan bir diğer nüshanın bilgileri de şöyledir. Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 3465/1, Eser Adı: *Risâle-i Nûriye*,⁷⁶ Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tokâdî, Konu: İslam Dini- Tasavvuf ve Tarikatlar, Dili: Türkçe, Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane Ankara. Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Dvd Numarası: 185. Boyut: (Dış-İç) 220x135 – 153x71 mm., Yaprak: 1b-52a, Satır: 23, Yazı Türü: Nesih, Kağıt Türü: Sarı renkli harf filigranlı, Altın yaldız salbek şemse ve zencirekli bordo meşin kaplı mukavva cilt. Eser, tasavvuf hakkındadır ve 40 fasıldır. Cetveller, söz başları duracak ve çizgiler kırmızı, mihrabiye kırmızı laciverttir. 52b-53b beyaza boştur. Satın alma; Abdullah Öztemiz; 1972. S.N. 1972/2-337. Esmâ, II. 370a

İngiltere Milli Kütüphanesinde bulunan *Risâle-i Nûriye*'nin⁷⁷ Arşiv Numarası ve koleksiyon bilgilerini bilmekteyiz. Arşiv Numarası: Or. 8882. Koleksiyon: İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları.

Almanya Milli Kütüphanesinde bulunana eserin bilgileri ise şöyledir. Arşiv Numarası: Ms.or.oct.2809, Eser Adı: *Risâle-i Nûriye*,⁷⁸ Yazar Adı: Kâdî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tökâtî (ö. 1254/1838), Müstensih: Abdülkadîr b. Seyyid Mehmed İstanbulî, Konu: İslâm Dini-Tasavvuf ve Tarikatlar, Dili: Türkçe, Bulunduğu Yer: Almanya, Koleksiyon: Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Boyut: (Dış-İç) 200x140-150x65 mm., Yaprak: 49, Satır: 21, Yazı Türü: Talik

⁷⁵Kadî-zâde Mehmed Tâhir, *Risâle-i Nûreyi*, Ankara Mil.Ktp., nr. 06 Mil Yz A 7032/1.

⁷⁶Kâdî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tokâdî, *Risâle-i Nûriye*, Ankara Mil.Ktp., nr. 06 Mil Yz A 3465/1.

⁷⁷Kadî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, İngiltere Mil.Ktp., nr. Or. 8882.

⁷⁸Kadî-zâde Mehmed Tâhir b. Ömer Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, Almanya Mil.Ktp., nr. Ms.or.oct.2809.

Risâle-i Nûriye adlı eserin 06 Mil Yz A 3465/1 numaralı nüshanın katalogunda eserin kırk fasıldan olduğu bilgisi yer almaktadır. Fakat Şeyhülislam Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi eserin ilk sayfasında kırk bir bölümden oluştuğunu söylemektedir. Eseri incelediğimiz zaman kırk birinci bölümde yer alan mürîd ile şeyhi arasında olan râbıta-i tâmme, alâka-i kâmile ve inâbenin şartları adlı bölümün eksik olduğunu görmekteyiz. Eserin tam olan nüshası bizimde kullanmış olduğumuz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında arşiv numarası 401 olan nüshadır.

3.10.2. Risâle-i Nûriye'nin İhtiva Ettiği Konular

Kadızâde, bu eserinde tasavvufun hemen hemen bütün konularına net bir şekilde değinmiştir.

Birinci bölüm; Rûh-ı Muhammedî hakkındadır. İkinci bölümde; Cenâb-ı Allah'ın Rûh-ı Muhammedîyi kendi cemâlini temâşâ etmek için yarattığından bahsedilir.

Üçüncü bölümde; İnsanoğlunun dört bölüm olduğu bunların Enbiyâ aleyhisselâm, Evliyâ rahimehullah, avâm-ı mü'minler, mü'minler, münafıklar ve kâfirler olduğundan bahsetmektedir.

Dördüncü bölümde; Sâlik'in iman ve islam'ın şartlarına riâyet ederek hak mezheplerden birine temessük edip, bâtınını temizlemek için bir mürşid-i kâmile teslim olması gerektiğinden bahseder.

Beşinci bölümde; Kadızâde kendisinin tarîkata girişini anlatır. Altıncı bölümde; Kadızâde kendisinin tarîkata girmesine vesile olan Fâtihâ sûresindeki “*İyyâke na'büdü ve iyyâke nestâin*” ayetinin açıklamasını yapmıştır. Yedinci bölümde; İnsanın ilk önce insan olarak yaratıldığından bahseder. Sekizinci bölümde; insanın kâlp ve kalıptan meydana geldiğinden ve ikisinin özelliklerinden bahseder.

Dokuzuncu bölümde; merâtib-i kâlb, rûh, sır, hafî, ahfâ mertebelerini irdeler. Devamında Kadızâde nefsin özelliklerinden Nefs-i emmâre, Nefs-i levvâme, Nefs-i mülhime, Nefs-i mutmainne, Nefs-i râdiye, Nefs-i mardiye, Nefs-i sâfiye kavramlarını âyetler ışığında açıklamıştır. Onuncu bölümde; kâlpten bahsedilmiştir. On birinci bölümde; Bütün ehlullâh'ın mensup olduğu tarikâtına göre mesleği, meşrebine göre de sülûk şeklinin farklı olabileceği vurgulanmaktadır. On ikinci bölümde; Mü'minlere

sorulmuş olan mü'minler icâzetsiz olarak Kelime-i Tevhîd çekmezler mi sorusu sorulmuş, yed-i tevbe almak, inâbe etmek veya zikrullah icâzeti almak lüzumlu mudur? Sorusuna cevap aramıştır. On üçüncü bölümde; “*Lâ ilâhe illallâh*” zikrinden bahsedilmiştir. On dördüncü bölümde; Kelime-i Tevhidin manası üzerinde durulmuştur.

On beşinci bölümde; Kelime-i Tevhîdin çekilmesi esnasında nelere dikkat edilmesi gerektiği açıklanmıştır. On altıncı bölümde; Vahdet-i vücûd ve bu mertebelerin özelliklerinden bahsedilmektedir. On yedinci bölüm; Peygamberimiz Hazreti Muhammed (s.a.v.)'in rûhâniyeti hakkındadır. On sekizinci bölümde; Âlemin nasıl meydana geldiğinden bahseder. On dokuzuncu bölüm; Sâlik'in Cenâb-ı Allah'a seyr u sülûku hakkındadır.

Yirminci bölüm; Seyr ilallâh ve seyr fillâh makâmı hakkında. Yirmi birinci bölüm; Tecelli-i zât hakkındadır. Yirmi ikinci bölüm; Makâm-ı ma'rifet hakkındadır. Yirmi üçüncü bölüm; Etvâr-ı seb'a hakkındadır. Yirmi dördüncü bölüm; tavrü'l-kâlb hakkındadır. Yirmi beşinci bölüm; Tavrü'r rûh, ma'rifetullâh hakkındadır. Yirmi altıncı bölüm; Ma'rifetullâh'ın yolları hakkındadır. Yirmi yedinci bölüm; Seyr maallâh, seyr fillâh, seyr anillâh hakkındadır. Yirmi sekizinci bölüm; Mürîdin yirmi makâm ve hasletinden bahsetmektedir. Yirmi dokuzuncu bölüm; Halvetin şartları ve edeplerinden bahsetmektedir.

Otuzuncu bölüm; mükâşefeler hakkındadır. Otuz birinci bölüm; vüsûl ilallâh hakkındadır. Otuz ikinci bölüm vâkıat hususundadır. Otuz üçüncü bölüm; Müşâhede hakkındadır. Otuz dördüncü bölüm; Nefsin ma'siyet ile iştiğali ve şeytana ittibâ hakkındadır. Otuz beşinci bölüm; Tezkiye-i nefis ve riyâzetin keyfiyeti hakkındadır. Otuz altıncı bölüm; Tahliye-i rûh hakkındadır. Otuz yedinci bölüm; Ma'rifetullâh ve ma'rifetü'n nefis hakkındadır. Otuz sekizinci bölüm; Efrâd-u evliyâullâh hakkındadır. Otuz dokuzuncu bölüm; Tertip üzere evliyâullâhın ahvâli hakkındadır. Kırkıncı bölüm; Kutb-i âlem hakkındadır. Kırk birinci bölüm; Mürîd ile şeyhi arasında olan râbita-i tâtme, alâka-i kâmile ve inâbenin şartlarından bahsedip, ilâhiler ve dua ile sona ermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KADIZÂDE’NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞÜ

1. Tasavvuf ve Sûfi Kelimesinin Kökeni

Klasik tasavvufî eserlerde ve günümüz tasavvuf araştırmalarına dair yapılan çalışmalarda tasavvuf ve sûfi kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Klasik eserlerden Kuşeyrî ve Hücvirî, sûfi kelimesinin kökeni konusunda dört, Sühreverdî beş, Kelâbâzi on civarında farklı görüşten söz etmektedirler.⁷⁹ Günümüzde yapılan çalışmalarda Hasan Kâmil Yılmaz ve Mustafa

Kara sûfi kelimesinin kökeni konusunda dokuz, Dilaver Gürer altı, Selçuk Eraydın yedi farklı görüşten bahsetmektedirler.⁸⁰ Genellikle sûfi kelimesinin kökeni hakkında şu görüşler kabul edilmektedir.

Yunanca “hikmet” ve “bilge” anlamına gelen “sophoes-sophia”dan türemiştir.⁸¹

Arapça “safa” veya “saff” kökünden türemiştir.⁸² Bu kelimenin anlamı duruluk, saflık, bulanık olmayan anlamına gelir. Tasavvuf kelimesinin bu kelimedenden türediği öne sürülmüştür. Çünkü sûfilerin kâlpelerini dünyevî kirlere arındırıp saflaştırdığı, sırlarının sâfiliği ve hallerinin safveti sebebiyle bu adı aldığı söylenmiştir.⁸³

“Benu suffe”den türemiştir. Cahiliye döneminde kendilerini Allah’a vermiş,

⁷⁹ İmam Ebu’l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdülmelik, *Kuşeyrî Risâlesi*, (Terc. Ali Arslan) Alperen Yayınları, Ankara s. 463; Hücvirî, Ebü’l Hasen Ali b. Osman b. Ebi Ali el-Cüllabî, *Keşfu’l-Mahcûb*, (Hakikat Bilgisi), çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 95; Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifu’l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. ve tah. Dilaver Selvi, Semerkand Yayın, İstanbul 2011, ss. 73-78; Ebubekir Muhammed b. İshak Buharî Kelâbâzî, *Ta’arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1992, ss. 53-54.

⁸⁰ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 23; Dilaver Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 28; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 52-53.

⁸¹ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 28; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 23.

⁸² Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 28; Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Hücvirî, Ebü’l Hasen Ali b. Osman b. Ebi Ali el-Cüllabî, *Keşfu’l-Mahcûb*, (Hakikat Bilgisi), çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 2010. s. 95.

⁸³ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 23.

işleri sadece Kâbe'ye hizmet etmek olan “Benu suffe” kabilesine mensup bir kabileden türediğini söyleyenler olmuştur.⁸⁴

Ashâb-ı suffe'nin “suffe”sinden türemiştir. Suffe, Mekke'den Medine'ye hicret eden Peygamber efendimizin himayesinde olan kimsesiz, fakir, zühd ve takva sahibi olan sahâbelerdir. Sûfilere bu sahâbelerin yaşantılarındaki benzerliklerden dolayı bu isim verilmiştir.⁸⁵

“Saff-ı evvel”den türemiştir. Sûfilerin bütün gayeleri, amaçları Allah olduğu için tüm samimiyetleriyle ona yöneldiklerinden dolayı, Allah'ın önündeki ilk safta yani “saff-ı evvel” de bulunmalarından ötürü bu isimle anılmışlardır.⁸⁶

“Sıfat” tasavvuf kelimesinin kökenini oluşturmaktadır. Tasavvufun bütün sıfatlardan bir arınma yolu olarak kabul edilmesinden dolayı bu isimle anılmışlardır.⁸⁷

Sûfî, bir çöl bitkisi olan “sufâne”den türemiştir. Sûfiler sufânedeki beslendikleri ve onu eczacılıkta kullandıkları için bu isimle anılmışlardır.⁸⁸

Ense saçı anlamında ki “sufetü'l-kafa”dan türemiştir. Çünkü sûfiler ense saçını uzatmalarıyla tanınmışlardır.⁸⁹

Sûfî kelimesinin bir diğer kökeni “sûf” kelimesi olduğu kabul edilmiştir.⁹⁰ Her ne kadar tasavvuf tarihinde sûfî kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler olsa da en uygun menşei “sûf” olduğu kanaatine varılmıştır.⁹¹ Sûf kelimesinin anlamı “kaba yün” demektir. Sûfiler yaz günlerinde yün ve aba giymelerinden dolayı bu isimle anılmışlardır.⁹² Kelâbâzî'ye göre mâneviyat erbabı, yün ipliğinden yapılmış

⁸⁴Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 23; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 52.

⁸⁵Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s.28; Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 95.

⁸⁶Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 23; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 95.

⁸⁷Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 23.

⁸⁸Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 28; Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 23.

⁸⁹Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 23.

⁹⁰Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 581; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 28; Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 23; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 28.

⁹¹Ahmet Cahid Haksever, *Tasavvufa Dair Güncel Meseleler*, Anıl Grup Matbaacılık, Ankara 2015, s. 13.

⁹²Fikret Karaman, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen, İbrahim Ural, *İslâm Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 598; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Doğu Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ, s. 53.

giyim ve kuşam tarzları dikkate alınarak “sûfîyye” ismi ile anılmaktadır.⁹³ “Sûf” kelimesinden “Tesavvefe” kelimesi türetilmiş olup bu fiilden mastarı olan “Tasavvuf” kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır.⁹⁴ “Tesavvefe”nin kelime anlamı; sufi olmak, tasavvufa intisap etmek anlamına gelmektedir.⁹⁵ Aşağıda kavramın tanımıyla ilgili bilgi vereceğiz.

Sonuç olarak buraya kadar yapılan tespitlerden anlaşılacağı gibi tasavvuf ve sûfî kelimelerinin kökenleri içerisinde en anlamlı olanı “sûf”tur, sûfî sûftan türemiştir. Sûfî ise sûflik yolunu benimseyenlere, tasavvuf ise sûfîlerin takip ettiği yola isim olarak verilmiştir.⁹⁶

2. Tasavvufun Tanımı

Klasik tasavvuf eserleri ve günümüz tasavvuf tarihlerinde tasavvufun pek çok tanımı yapılmıştır. Klasik tasavvufî eserlerde tasavvuf tanımı yapanların tarifleri şu şekildedir.

Kul ile Allah arasında ihsan duygusunun gerçekleşmesi ya da kulun Allah’a yakın olması için Allah’a giden yolları gösteren bir ilim dalıdır.⁹⁷ Tasavvuf, gerçeğe sarılmak ve halkın elindekilerden ümidi kesmektir.⁹⁸ Tasavvuf, arada hiçbir bağ olmadan Allah ile olmaktır.⁹⁹ Tasavvuf içinde sulh ve sükûn olmayan bir harbdır.¹⁰⁰ Tasavvuf, toplulukla beraber zikir, istima ile beraber vecd, kitap ve sünnete ittiba etmekle beraber bir ameldir.¹⁰¹ O (tasavvuf) her güzel ahlâka girmek ve her kötü

⁹³ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ ss. 61-62.

⁹⁴ Şihâbüddîn Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. ve tah. Dilaver Selvi, İstanbul 2011, s. 74.

⁹⁵ Bkz. Kadir Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları, İstanbul 2011, s. 687.

⁹⁶ Reşat Öngören, “Sûfî”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, ss. 471-472; Haksever, *Tasavvufa Dair Güncel Meseleler*, s. 20.

⁹⁷ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, ss. 53-58; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 629-634.

⁹⁸ Ebu’l-Kasım Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, tahk. Arif Billah Abdu’l Halim Mahmut, Mahmut b. Şerif, Daru’ş-Şa’b, Kahire 1989, s. 469; İmam Ebu’l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdülmelik, *Kuşeyrî Risâlesi*, terc. Ali Arslan, Alperen Yayınları, Ankara s. 465; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. ve tah. Dilaver Selvi, s. 65; Feridüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 307.

⁹⁹ Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, ss. 465-470; İmam Ebu’l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdülmelik, *Kuşeyrî Risâlesi*, terc. Ali Arslan, s. 465; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. ve tah. Dilaver Selvi, s. 65.

¹⁰⁰ İmam Ebu’l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdülmelik, *Kuşeyrî Risâlesi*, terc. Ali Arslan, s. 465.

¹⁰¹ İmam Ebu’l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdülmelik, *Kuşeyrî Risâlesi*, terc. Ali Arslan, s. 465; Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, s. 406.

ahlâktan çıkmaktır.¹⁰² Tasavvuf, bir arınmadır. Allah'tan başkasından arınan kimseye sûfî derler.¹⁰³ Tasavvuf, kulun içinde ikamete memur edildiği bir sıfattır.¹⁰⁴ Tasavvuf, Aziz ve Celil Allah'ın sendeki seni öldürüp kendisiyle yaşatmasıdır.¹⁰⁵ Tasavvuf, mâsivâyla bağı kesip ulu ve yüce Allah'la olmandır.¹⁰⁶ Tasavvuf, ilk önce zikirdir, sonra vecddir.¹⁰⁷ Yukarıdaki tanımlardan tasavvufun özünde ilim ve amelden yani ahlaktan ibaret olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü Cüneyd-i Bağdâdî tasavvufu ahlak olarak tanımlamaktadır. Bu konuda o şunları söylemektedir. “Tasavvuf şu sekiz haslet üzerine kurulmuştur: Sehâ, rıza, sabr, işaret, gurbet, sûf giyme, seyahat ve fakr. Sehâ İbrahim'e, rıza İshak'a, sabr Eyyüb'e, işaret Zekeriya'ya, gurbet Yahya'ya, sûf giyme Musa'ya, seyyahat İsa'ya ve fakr Muhammed'e (a.s.) aittir.”¹⁰⁸ Yani onlara ait ahlaktır.

Günümüz tasavvuf çalışmalarında tasavvufun ilim ve amel, ilim ve ahlak olduğu tanımına onun yeni yönleri eklenmiştir. Meselâ tasavvuf İslami ilimlerin zirve noktası, zübdesi ve özüdür,¹⁰⁹ tasavvuf kâlbî yalnız Allah'a bağlayıp mâsivâdan ilgiyi kesmektir,¹¹⁰ tasavvuf ilmî, tecrübî, subjektif ve bireysel deneyimlere özgü bir düşünce ve yaşam tarzıdır,¹¹¹ tasavvuf sûfîlerin bizâtihi yaşamaya çalıştıkları dînî bir hayat tarzıdır,¹¹² tanımlarında tasavvuf bir yaşam tarzı olarak amel ve ahlaktan ibarettir.

Yine tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Gönül de insanda bulunduğu için tasavvufun konusu insandır, gayesi ise onun kâlbî ahlâki yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaştırmaktır,¹¹³ tanımında tasavvuf bir eğitim işi ve eğitimle ulaşılan bir kemal derecesidir.

Tasavvuf bir bilgi değil bir düşünce tarzıdır, bir usuldür, metottur ve ancak o metodoloji izlenmek suretiyle bir tür bilgiye ulaşılır,¹¹⁴ tanımında tasavvuf bir ilim

¹⁰² İmam Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdülmelik, *Kuşeyrî Risâlesi*, terc. Ali Arslan, s. 464.

¹⁰³ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, s. 406.

¹⁰⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, s. 407.

¹⁰⁵ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, s. 407.

¹⁰⁶ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, s. 407.

¹⁰⁷ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, s. 407.

¹⁰⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hakikat Bilgisi) haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010, s. 102.

¹⁰⁹ Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 17.

¹¹⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 29.

¹¹¹ Kadir Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yayınları, Ankara 2008, s. 9.

¹¹² Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 30.

¹¹³ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 16.

¹¹⁴ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, Sûfî Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 13.

olmasına ilaveten aynı zamanda bu ilmin yöntemi, usulü, ve metodolojisi durumundadır.

Tasavvuf İslâm mistisizminin adıdır.¹¹⁵ Tasavvuf, temel olarak tüm dinlerdeki evrensel bir mistik özün İslâmî biçimidir,¹¹⁶ tanımlarında tasavvuf evrensel bir mistisizm olup İslami biçimi ifade etmektedir.

3. Tasavvufun Konusu

Tasavvuf, İslam düşüncesinin kelim ve felsefe ile birlikte üç entelektüel geleneğinden birisidir.¹¹⁷ Söz konusu gelenekler açısından baktığımız zaman tasavvufun konusunu genelde Allah, Âlem ve İnsanın oluşturduğunu söyleyebiliriz.¹¹⁸ Özeldede ise tasavvufun konusunu Kur'an-ı Kerim'i anlama, onu yaşayarak hayatımıza aktarma ve Peygamber efendimiz gibi yaşama çabasıdır.¹¹⁹ İnsanın rûh ve nefis olması itibariyle yapısı, rûhun tasfiyesi, nefsin tezkiyesi ve ahlâkın yüceltilmesi de tasavvufun konusudur.¹²⁰

Tasavvufun tariflerine baktığımız zaman tasavvufun konusunu şu iki terim ile ilişkilendirebiliriz. Birincisi Tahalluk, ikincisi Tahakkuk. Tahalluk, tasavvufun irade ve ihtiyara dayanan rûhî kuvvetler ve nefsî duyguların tezkiye ve terbiye tarzındaki eğitim boyutu ile insanî davranışlarını ahlâkî çizgiye çekerek onu mânen yükseltmek; tahakkuk ise bu mânevî yükselişten sonra imanın keşfen ve zevken duyulup yaşanmasıdır.¹²¹ Kısacası tahalluk, İslam ahlâkını öğrenmek, tahakkuk ise bunu gerçekleştirip ahlâkî ve mânevî yükseliş sonucu bazı tahkiki bilgilere ulaşmaktır.¹²²

4. Tasavvufun Gayesi

Klasik tasavvufî eserlerde ve günümüz tasavvuf çalışmalarında tasavvufun gayesine yer verilmektedir.

Tasavvufun ana gayesi, Peygamber efendimizin örnek kişiliğini model almak ve onun ahlakıyla ahlaklanmaktır. Âyette bu gaye yüce rabbimiz tarafından açıklanmaktadır. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

¹¹⁵ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötügen Neşriyat, 10. Basım, İstanbul 2011, s. 15.

¹¹⁶ Kemal Sayar, *Sufî Psikolojisi*, Timaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2012, s. 190.

¹¹⁷ İlhan Kutluer, "İslâm", *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 24; Kutluer, "Üç Perspektif: Kelam Felsefe ve Tasavvuf" İslam Felsefesinin Sorunları, haz. Mehmet Vural, Elis Yay. Ankara, 2003, ss. 25-32.

¹¹⁸ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 57; Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, s. 6.

¹¹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 634.

¹²⁰ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 57.

¹²¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 621.

¹²² Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, s. 5.

“Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resûlullah (Allah'ın Elçisi) en güzel örnektir.”¹²³

Tasavvufun bir başka gayesi de ihsan bilinciyle hareket etmektir. İhsan; Cenâb-ı Allah'ı görüyormuş gibi davranmak ya da onun bizi gördüğünü idrak etmektir.¹²⁴ Mânevî kirlere arınarak Yüce Allah'a giden yolda temizlenmek, gaflet uykusundan uyanmak. Tasavvuf, insanın Allah'a yaklaşmasının bir vasıtası ve yöntemi, aynı zamanda bu yöntemin ilmidir.¹²⁵

Kısacası tasavvufun gayesi; insanları kötü ahlaktan uzaklaştırıp, kötü ve çirkin huylarından arındırıp, yaratılış gayesine uygun yeryüzünün halifesi olduğunu hatırlatarak Peygamber efendimizin ahlakıyla ahlaklanarak, onun yaşadığı gibi yaşayan insân-i kâmil insanlar yetiştirmektir.¹²⁶

5. Tasavvufun Metodu

Bilindiği gibi tasavvuf ilahiyatlarda bir ana bilim dalı olarak inceleme konusu olmaktadır. Temel İslam Bilimleri arasında yer alan tasavvuf ilminin doğru bir şekilde anlaşılması ve incelenebilmesi için öncelikle metodunu iyi bir şekilde kavramak gerekir. Bütün bilim dallarının mutlaka bir yöntemi vardır. Tasavvuf biliminin kullanmış olduğu metodoloji bilgi elde etme vasıtası olarak özellikle vahiy başta olmak üzere, aklın yanında keşf, sezgi ve ilhamdır.¹²⁷

Vahiy, sözlükte “hızlı bir şekilde ve gizlice söylemek, işaret etmek, ilham etmek” anlamındaki vahiy, terim olarak “Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi” demektir.¹²⁸ Bu anlamda Kur'an-ı Kerim bir vahiydir. Hadis ve Sünnet, onun açıklaması ve hayata uygulanmasıdır.

Akıl, sözlükte men', hacr ve nehy manasınadır. İnsandaki idrâk kabiliyetine verilen addır.¹²⁹

¹²³ Ahzâb 33/21.

¹²⁴ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcâni, *Kitabu't- Ta'rifât*, tahk; Abdulmun'im el-Hafnî, Dâru'r- Reşâd, Kahire ts., s. 68; Mustafa Çağrı, “İhsan”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 544-546; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 52.

¹²⁵ Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, s. 7.

¹²⁶ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 58; Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 51.

¹²⁷ Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, s. 52.

¹²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 440; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 685.

¹²⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 44.

Keşf ve Mükâşefe, sözlükte açığa çıkarma, örtülü olanı açma, sezme, tahmin etme gibi anlamları olan bir kelimedir. Keşf, bir şeyi örten perdenin kalkması anlamına gelir. Mükâşefe beden ve his perdesinin kalkması, ruh âleminin seyredilmesidir.¹³⁰ Mükâşefe marifetin derecelerinin ikinci safhasıdır. Şüphe söz konusu değildir. Kul ile gayba ait hususlar arasında perde yoktur. Ayne'l-yakîn diye de isimlendirilir.¹³¹

Sezgi, diğer bir ifadeyle hads, bir düşünce konusunun doğrudan doğruya, kasıt ve ihtiyar olmaksızın birden bire kavranmasıdır, aklî sezgidir. Sözlükte “bir işin veya olayın sonucunu tahmin etme, ölçüp biçme; doğruluğundan emin olmadığı beyanlarda bulunma; hızlı ilerleyiş, çabuk kavrayış” gibi anlamlara gelmektedir.¹³²

İlham, Allah tarafından feyz yolu ile kâlbe doğan şeye denir.¹³³

Bunların hepsi bir bütün olarak tasavvufun kullandığı metodoloji içerisinde yer alırlar. Bunların temelinde vahiy yer alır.

A. TAHALLUKA DAİR KAVRAMLAR

Tahalluk'un sözlük anlamı; ahlaklanma, bir tabiat, huy edinmedir.¹³⁴ Tahalluk, tasavvufun eğitim boyutu olup İslâm ahlâkını öğrenmektir. Tasavvufî hayat, tarikat, mânevî makâmlar, seyr u sülûk ve âdâb gibi konuları kapsar. Tahalluk boyutu ile kâlbin tasfiyesi, nefsin tezkiyesi, yerilen sıfatların giderilmesi, övgüye değer vasıfların kazanılması, ziynetlenme, tecellî ve ahlâkın yüceltilmesi gerçekleştirilir.¹³⁵

1. Zikir

Zikir, kelime olarak “z-k-r” kökünden gelir. Zikir kelimesi, masdar olup sülâsi'nin birinci bâbından gelmektedir.¹³⁶ Zikir kelimesi sözlükte; unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak demektir. Kuran-ı Kerim'de 256 yerde geçmektedir.¹³⁷ Kur'an-ı Kerim'de namaz¹³⁸ ve Kur'an¹³⁹ anlamlarında da kullanılır. Tasavvufun tahallukla ilgili en önemli kavramlarından bir tanesidir. Bu kavram

¹³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 366; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 222.

¹³¹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 102.

¹³² Hayati Hökelekli, “Hads”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, ss. 68-69.

¹³³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 305.

¹³⁴ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1185.

¹³⁵ Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, s. 5.

¹³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, IV, s. 308.

¹³⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 162.

¹³⁸ Ankebût 29/45; Cuma 62/9.

¹³⁹ Hicr 15/9.

kelime-i tevhid yani Lâilâhe illâllah, Hû, Hay gibi Esmâullah zikirlerini içine almaktadır.

1.1. Lâ ilâhe illâllah ve Hû Zikri

Peygamberimizin sözlerinden en efdal ve üstün zikrin Lâ ilâhe illâllah zikri olduğunu öğreniyoruz.¹⁴⁰ Kadızâde, Lâ ilâhe illâllah kelâmının kavli-i sâbit diye isimlendirildiğini ve aynı zamanda Tevhid ve Kelime-i Şehadet denildiğini bundan başka, Kelime-i İslam-ı zâhıran, Kelime-i İmân-ı bâtınan da denildiğini beyan eder.¹⁴¹ Kadızâde zikir konusunda Peygamberimizden “Benim ve benden önceki Peygamberlerin en efdal sözü, Lâ ilâhe illâllah’tır”¹⁴² hadisini aktarmaktadır. Yine Kadızâde, bazı Allah dostlarının müridlerini doksan dokuz esmâullah ile bazılarının üç esmâ ile terbiye ettiğini nakleder. Ama şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî hazretlerinin şöyle buyurduğunu beyan eder. “Benim kemâl bulmam ancak Vâhid ismi ve Vâhid zikriyle oldu ki oda Lâ ilâhe illâllahtır.” Sonra şeyhinin kendisine İsm-i Celâl zikrine izin verdiğini, bu zikrin beldeleri korumakla seçkin olan Evtâd’ın zikri olduğunu açıkladığını belirtir. Ali el-Bendenîcî’ye göre Hakk’ı, bu yüzden, yüce ‘Hû’ ismiyle zikretmek gerekir. Zira ‘Hû’ ismini zikretmek ibadettir. Bu isim, öyle gizli bir sırdır ki asla görülmesi mümkün olmayan ama bütün varlıkların onunla açığa çıktığı bir isimdir. Ali el-Bendenîcî ‘Hû’ ismi ile zikre devam ettiğini ve kemâlatı bununla tamamladığını aktarır. Ayrıca Ali el-Bendenîcî çoğu zaman Kelime-i Tevhid ile meşgul olduğunu belirtmektedir. Çünkü bir isimde kemâlat bulmadan başka isme geçmenin mümkün olmadığını, böyle yapılmadığında sülûkun noksan olacağını belirtir.

Kadızâde, şeyhinin bu anlattığı zikir ve sülûk yöntemini anlattıktan sonra bu konuda ki gözlemlerine yer vererek şöyle der. “Ben bazı insanlar gördüm ki izinli oldukları isimleri tamamlamadan değiştirmeye gayret ediyorlar.” Böyle müridlerin muratları, insanlar desinler ki; ‘şu adam makâmlardan falanca makâmlara çıkmış.’ Kadızâde böyle bir adamın ne bir makâmda ne de bir isimde kemâl bulacağını, onun muradının nefsânî arzularına uymaktan ibaret olduğunu belirtmektedir. Bu kişi ‘beş makâmda kemâle ermiş’ diye nefsin esiri olur. Kadızâde’ye göre Allah’ın isimleriyle

¹⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbni Mâce, *Sünenü İbni Mâce*, tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ys. ts., “Edep”55; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 156.

¹⁴¹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 16a.

¹⁴² Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 16a.

meşgul olmak, kemâle ermek ve nefse esir olmaktan kurtulmak içindir. Kadızâde, Hû ismine gaybu'l-gayb,¹⁴³ ebtanü'l-bevâtın,¹⁴⁴ lâ-ta'ayyün,¹⁴⁵ hüviyet-i sâriye¹⁴⁶ diye isimler verildiğini belirtir.¹⁴⁷

1.2. Tevhîd ve Mertebeleri

Tevhid, Arapça bir kılma, birlemek, birleştirmek demektir.¹⁴⁸ İstılahta, Allah'ın zatını bütün tasavvurlardan, zihinlerdeki hayal ve evhamdan tecrid etmektir.¹⁴⁹

Kadızâde, şeyhinden hareketle tevhid zikrinin Lâ ilâhe illâllah zikri olduğunu yukarıda belirtti. Çünkü bu mübarek kelimenin mânası bütün eşyadan ilâhlık vasfını alır. Sadece Allah'a ait olduğunu ifade eder. Bu mübarek kelimenin özelliğindedir ki şeriat ve örf ile Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eder. Bu tevhid kelimesi, varlığı zorunlu olan Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyetini ifade etmektedir.

Kadızâde, ayrıca eserinde tevhîdin mertebelerinden bahsetmektedir. Tevhîd üç kısımdır.¹⁵⁰ Birincisi Lâ ma'bûde bi'l-hakk mertebesidir. Bu mertebenin anlamı Allah'tan başka ibadete layık ve müstehak kimse yoktur anlamına ve idrâk etme mertebesidir. İkincisi Lâ maksûde bi'l-maksûdi'l-hakîki illâllahû Te'âlâ mertebesidir. Yani her gönülde kendisine ulaşılmak istenilen tek şeyin Allah Te'âlâ olduğunu idrâk etmektir. Üçüncüsü Lâ mevcûde bi'l-vücûdi'l-hakîki illâllahû'l-vâcibu'l-vücûdi

¹⁴³ Gayb, Gizli olan, göze görünmeyen şey demektir. Gaybu'l-gayb, gayb âleminde de ötede bulunan gizli âlem demektir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 322; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 227; Fikret Karaman, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 200.

¹⁴⁴ Ebtanü'l-bevâtın, bevâtın, bânın çoğuludur. Gizli, kapalı şeyler, bir şeyin içi anlamına gelir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 105.

¹⁴⁵ Lâ-ta'ayyün, ta'ayyün, meydana çıkma, âşikâr olma; belirme anlamındadır. Buna göre Lâ taayyün meydana çıkmama âşikâr olmama belirmeme anlamına gelmektedir. Lâ taayyün, vahdet-i vücûda göre varlığın mertebelerinin ilkinin oluşturur. Vücûd bu mertebede her türlü sıfat ve kayıttan münezze ve mukaddestir. Buna şu isimler de verilmiştir: İtlak, zat-ı baht, mertebe-i ehadiyet, gayb-ı mutlak, gaybu'l-gayb, zat-ı ilâhiye, munkatü'l-işârât, hakîkatü'l-hakayık, hazret-i cem', hazret-i vücûd, mechulu'n-na't, gayb-ı hüviyet, amay-ı mutlak. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1177; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 618; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 266.

¹⁴⁶ Hüviyet-i sâriye, hüviyyet, bir şeyin hakîkatı, mahiyeti. Bütün varlıklara sirâyet eden mutlak varlık. Ağaç, kayıtsız şartsız çekirdeğin içinde bulunduğu gibi, gayb âleminde ki bütün hakîkatleri ihtivâ eden mutlak hakîkat. Sâriye, sözlük anlamı; bulaşık, bulaşıcı demektir. Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 290; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, s. 1075.

¹⁴⁷ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 17a.

¹⁴⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 659; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1284.

¹⁴⁹ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006, ss. 659-660.

¹⁵⁰ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 17b.

lizâtihi bi zâtihî yani ondan gayrı hakîki varlık yokturu anlamaktır.¹⁵¹ Çünkü her varlığın hakîkati O' dur. Her şeyin varlığı O'nun varlığıyla oldu. Diğer varlıklarda olan varlık (vücûd) Allah'ın var etmesiyle olan varlıktır.

Kadıızâde'ye göre bir ârif için önemli ve gerekli olan şudur. Ârif gönlünde Allah'tan başka bir varlık vardır kuruntusunu kaldırmalı, her bir varlığın zâhıran ve bâtınan Allah'ı gösterdiğini idrâk etmelidir. Bunu idrâk ettiğinde tevhidin mertebeleri tamam olur. Yoksa yalnız dil ile olan tevhid avâmın tevhidi olur. Oysa havâs için lazım olan tevhid kendi varlığını inkâr edip kabul etmemekle mümkündür. Yani tevhid sadece varlık olarak Allah'ın varlığını kabul etmekten ibarettir.

1.3. Kelime-i Tevhid Çekilirken Dikkat Edilecek Hususlar

Kadıızâde, eserinde bir müridin kelime-i tevhid çekerken dikkat etmesi gereken hususlardan bahseder. Şeyh Mehmed Tâhir'e göre bir mürid, sülûkunun başlangıcında, nefs-i emmârede iken tevhid kelimesi ile meşgul olduğunda tevhidin yukarıda geçen üç anlamından birincisinin anlamını düşünmelidir.

Levvâme ve mülhime mertebelerinde, tevhidin ikinci mânasını düşünmelidir. Mutmainne, râdiye, mardiyeye ve sâfiye mertebelerinde, tevhidin üçüncü mânasını düşünerek zikretmelidir. Kadıızâde'ye göre zikrin birinci yöntemi (yol) budur. Diğer bir yöntemi, emmâre mertebesinde birinci mâna düşünülmesi, levvâme ve mülhimede ikinci mâna, mutmainnede üçüncü mâna düşünülmesidir. Râdiye ve mardiyeye mertebelerinde ise 'İsm-i Celâl' ile meşgul olmalı, sâfiye mertebesinde 'İsm-i Hû' ile meşgul olmalıdır. Kadıızâde "Bizim mesleğimiz budur ki; Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin yolu budur"¹⁵² demektedir. Yani bu zikir yöntemi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin zikir yöntemidir.

Kadıızâde zikir yöntemiyle alâkalı olarak yöntemde icâzetin olup olmayacağı, aranıp aranmayacağı meselesini de tartışmaktadır. Tartışmasını şeyh Cemâleddîn bin el-Mecâsin Yusuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemiyü'l-Gürânî'nin "*Reyhan fi't-tavassulü ila'l-mahbûb*" isimli risâlesine dayanarak yapmaktadır. Kadıızâde zikir yönteminde icâzetin olması kanaatindedir. Bu kanaatini söz konusu risâleden aldığı Hazreti Ali'nin Hazreti Peygamberden aldığı zikir icazetine dayandırmaktadır. Hazreti Ali Hazreti Peygambere bir gün şu soruyu sorar. "Allah'ın kullarına en kolay ve Allah

¹⁵¹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 17b.

¹⁵² Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 18a.

katında da en faziletli olan ve onları Allah Te'âlâ Hazretlerine en çok yaklaştıran yol nedir?" Hazreti Peygamber, "Yâ Ali! Yalnız olan yerlerde sen Hak Teâlâ hazretlerini zikre devam eyle" diye cevap verir.¹⁵³ Hazreti Ali tekrar Allah'ı zikretmenin rütbeleri arasında bir efdâliyet var mıdır? diye sorar. Peygamberimiz "Yâ Ali! Sus ve gözlerini kapa. Allah'a karşı zikrini dinle. Üç defa Lâ ilâhe illâllahı zikreyle ben işiteyim."

Peygamberimiz gözlerini yumduğu halde yüksek sesle zikretti. Hazreti Ali dinledi. Sonra Hazreti Ali dünyadaki her şeyden yüz çevirip, gözlerini kapadı ve üç defa yüksek sesle Lâ ilâhe illâllah dedi sevgili Peygamberimiz dinledi. Daha sonra Hazreti Ali bu zikri ve yöntemini Hasan Basrî Hazretlerine talim etti. Kadızâde "Bundan sonra, bu silsile yoluyla bu fakire kadar gelmiştir"¹⁵⁴ demektedir. Görüldüğü gibi Kadızâde'nin bu anlatımında zikir yapmak icazetle mümkündür.

2. Seyr u Sülûk

2.1. Sâlik

Tasavvuf araştırmalarında seyr u sülûkla ilgili kendisine yer verilen kavramlardan birisi sâlik kavramıdır. Kavram teknik terimle özneyi ifâde etmektedir. Özne hakîkati arayan, ma'rifetin ve ilmin yolunda olandır. Kadızâde'ye göre her ilmin bir maksadı bir amacı (matlabı) vardır. İlimden asıl maksat 'maksad-ı aksa ve matlab-ı a'la' yani ma'rifetullâhtır. Ma'rifetullahı elde etmenin de yolları vardır. Sâlik ma'rifetullah yolunda olandır.¹⁵⁵ Ma'rifetin yollarına geçmeden yeri gelmişken tasavvufta özne karşılığı kullanılan diğer kavramları işaret etmemiz gerekmektedir. Çünkü bu kavramlar bir diğeri yerine rahatlıkla kullanılabilir. Bunlardan biri mürid diğeri tâlib ve vâsıl kavramıdır. Mürid, kelime anlamı olarak "isteyen, arzu eden ve talep eden" anlamlarına gelen bir kelimedir.¹⁵⁶ Tasavvuf ıstılahında ise tarîkâta girip bir şeyhe bağlanan kişiye mürid denir.¹⁵⁷ Tâlib tarîkâta girmeyi isteyen kişi; mürid tarîkâta kabul edilmiş kişi; sâlik, tarîkat yolunda seyr u sülûkuna başlamış kişi; vâsıl ise seyr u sülûkunu tamamlamış kişidir.¹⁵⁸ Böylece yolda olan özne için araştırmacılar dört kavram kullanmaktadırlar. Bunlara sûfiyi de ilâve etmemiz gerekmektedir.

¹⁵³ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 15a.

¹⁵⁴ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 15b.

¹⁵⁵ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 32a.

¹⁵⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 454.

¹⁵⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 261.

¹⁵⁸ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1995, s. 111.

Tasavvuf araştırmacıları sadece özne tanımı yapmamakta, ayrıca onlarla ilgili sınıflamalara da yer vermektedirler.¹⁵⁹

Kadıızâde eserinin yirmi altıncı bölümünde ma'rifetullaha gitmenin yollarını ele alırken sâlikle ilgili sınıflama yapmaktadır. Bunlar meczûb, sâlik, meczûb-ı sâlik ve sâlik-i meczûb'dur.¹⁶⁰ 'Sâir fi't-tarîk' dediği sâlik Kadıızâde'ye göre ya meczûb, ya sâlik-i mahz, ya meczûb-ı sâlik veya sâlik-i meczûb'dur. Sâlikin ilki olan meczûb sülûku olmayan ama cezbeli olan şahıstır. Kadıızâde cezbeyle ilgili bir hadise dayandırır. Ona göre cezbe Rahmân'ın cezbelereinden bir cezbedir ve bu cezbe insanların ve cinlerin ameline denktir. Yine bu cezbe kulun Allah'a intisâbı ve yaklaşmasıdır, herhangi bir çaba ve külfete girmeksizin Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle zat, sıfat ve esmâ-i ilâhiyeye yaklaşmasıdır. Kadıızâde'nin sözünü ettiği sâlikin ilki budur.

Sâlikin ikincisi 'sâlik-i mahz'dır. Bu sâlik sülûka girmiş ama cezbeleri olmayan sâliktir. Kadıızâde'ye göre sülûk Hak Te'âlâ hazretlerine seyirden ibârettir. Yani sülûk Cenâb-ı Hakk'a gitmektir, sâlikte ona gidendir. Bu tür sâlik (sâlik-i mahz) gittiği cezbeleri sülûkunda etvâr-ı hamseden ileri geçemez. Bu beş tavrı kâlib, nefis, kâlib, sır ve rûh tavrıdır. Kadıızâde'ye göre bu beş tavrın üst mahalli 'esmâ ve sıfattır'. Bunlara cezbeyle vâsil olunur.

Sâlikin üçüncüsü 'mezcûb-ı sâlik'dir. Bu cezbeli sâlik, şühûd-ı hak mertebesine vâsil olduktan sonra hamse-i müridiyeye tenezzül edendir. Yani bu kimsenin mertebesi makâm-ı şühûda ulaşp ol mertebeye şereflenmektir.

Dördüncü sâlik ise Kadıızâde'ye göre 'sâlik-i mezcûb'dur. Bu tür sâlik cezbeli sâlikin döndüğü yer olan hamse-i müridiyede seyrine devam eden sâliktir. Bu sâlik cezbelidir ve esmâ, sıfat ve zâtda seyredicidir. Kadıızâde dörde ayırdığı sâlik türlerinden sonra bir tespit yapmakta ve bir uyarıda bulunmaktadır. Son iki sâlikin yani cezbeli olanların kâmil müridlerden olmaları mümkün değildir. Buna mukâbil cezbeleri ve sıf sâlik olan (sâlik-i mahz) ile sülûksuz sıf mezcûb olan sâlik bu ikisi gibi değildir. Bu sâliklerden cezbeleri sâlik mürid-i kâmil olur. Diğerleri olamazlar.

¹⁵⁹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, s. 166.

¹⁶⁰ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 32a; Yücer, "Osmanlı Şeyhülişlamlarından Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufi Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarikat'il-aliyye", s. 5; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 166.

Eğer mürşidlik ve halifelik iddiasında bulunurlarsa onlar sapıktırlar ve onlar kimseyi irşâd edemezler.

2.2. Sâlik'in Cenâb-ı Hakka Seyr u Sülûku

Sözlük anlamıyla “seyr”, “yürümek, gezmek, gitmek” demektir.¹⁶¹ “Sülûk” da “yola girmek, yol almak” demektir.¹⁶² Mutasavvıfımız Kadızâde sülûku yukarıda da geçtiği gibi Hak Te'âlâ hazretlerine seyrinden ibarettir diye tanımlamaktadır.¹⁶³

Bir insan tek başına daha önce gitmediği bir yere giderken gideceği yeri iyi bilen bir rehber ihtiyacı vardır. Rehber sayesinde sıkıntı çekmeden kolayca menziline ulaşır. Mânevî bir yolculuğa çıkan mürit de tek başına rehbersiz menziline ulaşamaz. Çünkü bu yol çok zor ve sıkıntılıdır. Müridin önündeki bütün engellere hicap denir. Sûfîler, müridin önündeki bu hicapların aslının dört tane olduğunu beyan eder. Onlar da şunlardır: Mal sevgisi, makâm sevgisi, taklit ve günah.¹⁶⁴ Özellikle en büyük engel, nefis ve şeytandır. Bu mânevî yolculukta insanın en büyük rehberi mürşid-i kâmil bir şeyhtir. Bu mânevî yolculuğa da seyr u sülûk denir. Seyr u sülûk tarîkate tâkip olunan usûl, tarîkate giren kimsenin (sâlih) gerçek varlığa ulaşması için yaptığı mânevî yolculuğa denir ve dört mertebesi vardır. Mertebelerden birincisi Seyr ilâllah'tır, ikincisi Seyr fillâh'tır, üçüncüsü Seyr maallâh'tır ve dördüncüsü Seyr anillâh'tır.¹⁶⁵

Seyr ilâllah, sülûkun dört mertebesinden ilkidir. Allah'a doğru yolculuk yapmak demektir. Sâlik zikrederek Allah'a urûc (yükselme) yoluyla hareket eder. Bunun sonu, velâyet-i suğra (küçük velîlik) olup buna “fenâ fillâh” denir.¹⁶⁶ Fenâ fillâh'a ulaşan kişiyede insan-ı kâmil denir.¹⁶⁷

Seyr fillâh, mânevî yolculuğun ikincisidir. Allah'ta seyr demektir. Buna sefer-i sâni (cem') de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkık olmak, ahlâklanmak, ufuk-ı âlâya ulaşmak, bütün bedenî özelliklerinden kurtulmak,

¹⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 564.

¹⁶² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 587.

¹⁶³ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 32a.

¹⁶⁴ Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kâmil*, terc. Mehmet Kanar, Dertgâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 47-51.

¹⁶⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 164; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1105.

¹⁶⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 565.

¹⁶⁷ Mustafa Tatçı, “Tasavvuf ve Rumûz”, *Yesevîlik Bilgisi*, Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 26.

seyr-i fillâh'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde, sâlike vücûh-ı âlemden perdelerin kalkıp, ilm-i ledünnînin keşfolunduğu kaydedilir.¹⁶⁸

Seyr maallâh, seyr u sülûk'un üçüncü basamağıdır. Allah ile seyretmek demektir. Buna "sefer-i sâlis" veya "fark ba'de'l-cem" denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, makâm-ı "kâbe kavseyni ev ednâ"¹⁶⁹ adı verilmiştir. Seyr maallâh'ın sonu velâyettir.¹⁷⁰

Seyr anillâh, sülûk'un dört mertebesinden dördüncüsüdür. Allah'tan seyr demektir. Buna "telvîn ba'de't-temkîn" (temkînden sonra telvîn) denir. Bu seyr, vahdetten (birlik), kesrete (çokluk) doğrudur. Bundan gaye, Hakk'dan halka terbiye ve irşâd için dönüştür. Bu yüzden, seyr-i anillah'a "bekâ ba'de'l-fenâ", "sahv ba'de's-sekr" veya "fark ba'de'l-cem" de denir. Bu durumda ki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür.¹⁷¹

Kadıızâde, seyr u sülûk'un az önce tanımladığımız mertebelerini iki farklı bölümde ele alır. İlk önce yirminci bölümde seyr ilallâh ve seyr fillâh mertebelerinden bahser. İkinci olarak yirmi yedinci bölümde seyr maallâh, seyr fillâh ve seyr anillâh makâmalarını açıklar.

Kadıızâde, seyr ilallâh, makâmını şu şekilde açıklar. "Biz ona şah damarından daha yakınız."¹⁷² Biline ki rûhun, rûhlar âleminde perdesi yok idi. Kabiliyetine göre müşâhedesi var idi. Çünkü âlemlerin rabbinin komşuluğundan göç eyledi. O âlemi üns'ten bu âlem'i vahşete düştü. Ve o yakınlık âleminde bu uzaklık âlemine geldi.

Bilinsin ki rûh, yetmiş bin perdeyle perdelenir. Allah'ı unutup, bu vahşet âlemiyle ünsiyet etti. Allah'ın cemâlini müşâhededen perdelenip bu görünen renkler ile âşına oldu. Ne zaman ki Allah'ın yardımıyla daima saadete erip, "İrci'î ilâ rabbiki"¹⁷³ hitabını işitse derhal Allah Te'âlâ'nın şevki canda görünür ve Cenâb-ı Hakk'ı yâd edip şevk ve zevkle tamamen Allah'a yönelir ve Allah'ın lütufları onu karşılayıp, bütün perdeleri bir bir aşır Allah'ın cemâli görünür. Hakiki maksada ulaşıncaya ona seyr ilallâh derler.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 564.

¹⁶⁹ Necm 53/9.

¹⁷⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 565.

¹⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 564.

¹⁷² Kâf 50/16.

¹⁷³ Fecr 89/28.

¹⁷⁴ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 24b.

Seyr mertebelerinden ikincisi olan seyr fillâhı Kadızâde şu ifadeleriyle açıklamaktadır. “Seyr fillâh oldur ki sâlik, yolculuğunu tamamladıktan sonra makâm, ma’rifet makâmına ayak basar ve ârif olur. Onun tecellîsini kendi vücûdunda bulur ki onu başka şeyde aramaya ihtiyacı olmaz. Zira insan her şeyi içinde toplayan büyük bir nüshadır. Ve mâna kesindir ki hepsini vasıtasız Cenâb-ı Hak’tan müşâhede eder. Ârif bu makâmda Allah’ın sıfatlarını müşâhede eder.”¹⁷⁵ Yine bu makâmada “*Mâraeytü şey’en illâ veraeyte allâh kablehû ev ba’dehû ev me’ahû ev fihi*”¹⁷⁶ mânasının sırrı bu makâmda görünür. Ârif bu geldiği yerde hakla görür, hakla söyler, hakla işitir. Nitekim buyurulmuştur. “*Küntü lehû sem’ân ve besar’ân ve yed’en ve lisân’en bî yesme’u ve bî yebşır ve bî yebdiş ve bî yendik.*”¹⁷⁷ Sâlik bundan sonra yokluk makâmına yükselir. Kur’an-ı Kerim’de “*Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır* buyurulmuştur.”¹⁷⁸

Kadızâde’ye göre fenâ makâmı sâlik’in beşerî sıfatların yok olması, cehaletinin gitmesi ve gafletinden sıyrılmasından ibarettir. Sâlik, Cenâb-ı Hakk’a yakınlığı nefsanilikten rûhaniyete uçmakla, ihtiyari ölüm ile zorunlu ölümden kendiliğinden kurtulmakla, ezeli şaraptan içip, aşk elbisesini giymekle kazanır ve sonsuz hayata erer. İşte bu hâl fenâ makâmıdır. Kadızâde fenâ makâmını kendi tecrübelerinde katarak uzun uzun anlatır.¹⁷⁹

Rûh hakîki yokluğu görüp, gerçek bekâ tecellîsini müşâhede eder ki bütün beşeriyet sûretlerinden tamamen sıyrılıp, makâm ve rütbe onun için yok olur. Kadızâde’ye göre fenâ makâmı iki çeşittir.

Fenâ makâmından birincisi, vuslattan önce sıfatların tecellîsini ile olur. Bu makâmın alâmeti, kişinin müşâhedesinde esnasında basiret gözü, gayp nûrlarına nazar eder ve sıfatların nurlarının tecellîsini ortaya çıkar. Sâlik bunu müşâhede eder ama bu hâl açıklanamaz. Çünkü aynıyla tabir etmek mümkün değildir. Belki anlamaya yakın olarak anlatıla bilir.

Fenâ makâmının ikincisi, vuslattan sonra hâsıl olan zâtın tecellîsini müşâhede etmektir.

¹⁷⁵ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 25a.

¹⁷⁶ Aslı hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

¹⁷⁷ Ali b. Hüsâmeddin el-Müttekî, *Kenzü’l-Ummal*, Müessesetü’r-risâle, tah. Saffet essakâ, ys. 2008, I:231.

¹⁷⁸ Rahmân 55/26-27.

¹⁷⁹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 25b-26a.

Müridin belirtilen bu beş yolla gerçekleştirdiği seyrine, seyr ilallâh denir ve bu seyr makâmına makâm-ı sâlik denir.¹⁸⁰

Seyrin üçüncü mertebesi seyr maallâh demiştik. Seyr maallâh müride Allah'ın isimlerinin görünmesi mertebesine denilmektedir. Yukarıda geçtiği gibi sıfatların görünmesine de seyr fillâh denilmektedir. Buna aynı zamanda müşâhede makâmı denir, zâtın zuhuruna da seyrin dördüncü mertebesi olan seyr anillâhi ilallâh ve makâmü'l-istiğrak denilmektedir. Kadızâde mertebelerle ilgili bu yaptığı tanımlamalardan sonra bu mertebelerde elde edilen, ulaşılan bilgiye yer verir ve bu mertebelerin mâ'rifeti (bilgisi)¹⁸¹ sekiz ma'rifetle elde edilmektedir.

Bilgi (ma'rifet) için gerekli şartlardan birincisi 'uzlet-i vahdet' etmektir. Yani uzlete çekilip yalnızlığı tercih etmesi, insanlarla bir arada bulunmaktan sakınmasıdır. Mürid sürekli inzivada olur. Zira insanlarla beraber olmak yolda yeni olana zarardır ve seyrini tamamlayana kemâldir. Ama şeyhinin hizmetinden uzaklaşmak caiz değildir. Belki şeyhe hizmet uzletin ta kendisidir. Müride layık olan, gassalın elinde yıkanan ölü gibi olmak, velîlik suyuyla nefsinin kirlerinden temizlenmektir. Kadızâye göre gerçek uzlet, halvet ile zâhiri hislerimizle görüp, etkileneceğimiz varlıklardan uzaklaşmaktır. Çünkü her fitne ve rûh âfeti, zâhiri duygulara ülfet sebebiyle olur. Ama halvet ile nefsin istekleri kesilir ve rûh ilerlemeye kabiliyet kazanır.¹⁸²

Ma'rifeti elde etmenin şartlarından ikincisi 'sürekli zikir'dir. Zikir ise Allah'ın dışındaki şeyleri düşünmeye engel olur. Zikirden maksat, "tevhid" kelimesidir. "Tevhid", kelimesi nefy ile ispattan bileşiktir. Kadızâde'ye göre nefy ile bozuk (fâsid) maddeler yok olur ki bu bozuk maddeler, kâlp hastalığı, rûhun kayıt altına alınması ve nefsin kuvvetlendirilmesidir. Fâsid maddeler, nefsin kötü ahlak ile vasıflandırılmasına kuvvetli sebeptir. Hayvani şehvetlerin kuvvetidir. Nefy (Lâ ilâhe) ile bu fâsid maddeler yok olur. Yani illâllah isbatıyla kâlbın sıhhati meydana gelir. Rezîletlerden kurtuluş meydana gelir, rûhun Cenâb-ı Hakk'ı müşâhedesıyla Allah'ın nûru onda parlar. Böylece Zâtın tecellisi ve sıfatların tecellisi meydana gelir. Dünyevî nefis Allah'ın nûruyla aydınlanır, nefsin sıfatları yok olur.

¹⁸⁰ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 26b.

¹⁸¹ Kadızâde daha sonra ma'rifeti ele alacağından dolayı burada ma'rifetin ne olduğuna yer vermeyeceğiz. Bkz. s. 67.

¹⁸² Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 33a.

Kadıẓâde ma'rifet'in şartı olan zikrin yapılış şeklini de anlatmaktadır. Öncelikle Allah'ı Te'âlâ hazretlerine uygun yapılması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre zikir şöyle yapılmalıdır. Önce gusül abdesti alınmalı, bütün günahlarına tövbe edilmeli, elbisesini temizleyerek, kibleye yönelmeli, iki elini dizleri üzerine koyup, gözlerini yummalıdır. Sonra iki gözünü yummalı zihnini iki cihanın anlamından arındırmalı ve münevver bir kâiple şeyhine yönelmelidir. Üçüncü aşamasında Allah'ı Te'âlâ'dan yardım isteyerek tevhidin nefy kısmı olan 'Lâ'yı göbeğinin altından derin bir nefes alarak çeker. 'İllâllah' isbatını sırasıyla ve tekrarıyla vurgulayıp ve uzatmalı, iz'an ve iman mahalli olan sol tarafımızdaki kâlbın üzerine şiddetle baskı yapmalıdır (darp). Kâlbe yapılan bu baskı ve vuruştan ortaya çıkan tevhid, bütün âzaya sirayet eder ve zihindeki bütün hâtıralar kesilir.¹⁸³

Ma'rifeti elde etmenin şartlarından üçüncüsü Kadıẓâde'ye göre az yemektir. Az yemek müridin halvetinde ve uzletinde çoğu zaman oruçlu olmasıdır. Fakat az yemekten maksat uyuşukluk vermeyecek ve ibadete mâni olmayacak kadar yemektir. Yoksa az yemek tamamen riyazet demek değıldir. Çünkü çoğu yemeklerde vücut harareti hâsıl olur. Vücutta hararetin yükselmesiyle zikre dönük şevk yok olur. Nefiste kendini beğenme ve ameline güvenme gibi duygular, düşünceler hâsıl olur. İşte bu tür duygu ve düşünceleri yok etmek ancak az yemek ile mümkün olur.

Ma'rifeti elde etmenin şartlarından dördüncüsü 'nefy-i havâtır'dır. Havâtır sözlükte hâtıralar, fikirler, düşünceler demektir.¹⁸⁴ Nefy-i havâtır düşünceleri, fikirleri yok etmektir. Tasavvufta havâtır, kâlbe gelen hitâba verilen addır.¹⁸⁵ Kadıẓâde'ye göre kâlbe gelen düşünceler kâlpden çıkarılmazsa zikir esnasında kâlp hakkın aynası olamaz. Kâlpdeki düşünceler müridi kemâle ulaşmaktan alı koyar. Mürid, şeyhini düşünür ve ondan başkasını kâlbinden çıkarır.

Ma'rifeti elde etmenin şartlarından beşincisi 'râbıta-i kâlp' yani kâlbın bağılılığıdır. Bu bağılılık ma'rifetin en büyük şartlarındandır. Çünkü mürid, kâlbini şeyhine bağlamadığı vakit, Kadıẓâde'ye göre tam muhabbet meydana gelmez. Tam muhabbet ve kâmil bir bağı olmayınca yüksek mertebelere ulaşmak nasip olmaz. Çünkü yüce mertebelere ulaşmak terbiyeye bağılıdır. Terbiye, rabıta-i kâlbe bağılıdır.

¹⁸³ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 33b.

¹⁸⁴ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 396.

¹⁸⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 257.

Ne kadar rabıta fazla olursa, müridin seyri ve ilerlemesi o kadar fazla olur. Kadızâde'ye göre mürid, şeyhin mertebesine ulaşsa bile yine şeyhine muhtaçtır.¹⁸⁶

Ma'rifeti elde etmenin şartlarından altıncısı 'sükûttur'. Zira sükût, Allah Te'âlâ'nın terbiyesindedir. Nitekim ayeti kerimede “*Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız.*”¹⁸⁷ buyurulmaktadır. Sükût iki kısımdır. “Ya hayır konuş ya sus” sözü gereğince sükûtun biri zahirîdir ki sözler ve fayda vermeyen seslerden susmaktır. Diğeri mânevidir. Mâsivallahtan gayrı kâlbî temizleyip kâlbî gayrullah ile meşgul etmemektir.

Ma'rifeti elde etmenin şartlarından yedincisi 'rızâdır'. Kadızâde'ye göre rızânın hakîkati, müridin, nefsinin emrettiği şeylerden çıkması, şeyhinin razı olduğu hallere girmesidir. Kendi insani sıfatlarından sıyrılması, mahbub-ı hakîki olan Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanması, daima nefsinin isteklerinin zıddıyla hareket etmesi ve nefsin isteklerinin zıddına razı olmasıdır. Rızâ makâmı çok büyük bir makâmıdır, ama müride zordur.

Ma'rifetin şartlarından sekizincisi 'sürekli abdestli olmaktır (vudû-ı dâimi)'dir. Kadızâde'ye göre abdest mü'minin silahıdır. İnsan silahlı olduğu vakitte, düşmanları olan nefis ve şeytan ona karşı zafer elde edemez. Mürid, soğuk suyla abdest alsın, ibadete hazır olmak için günahları dökülür ve kâlp katılığı def olur. Eğer abdesti varsa, üzerine yine abdest alsın, nûr üstüne nûr olur, daima temizlik üzere olmuş olur. Dış temizlik, iç temizliğe vesile olur. Sözün özü sürekli abdestli olmak ferahlığa ve kâlbî cilalanmasına sebep olur ve şeytan ona galebe edemez.

2.3. Sâlik'e Gereken Şeyler

Kadızâde, sâlike gerekenin önce İman ve İslam şeriatı üzerine riayet edip,¹⁸⁸ Hakk'ın ve halkın hukukuna riayet etmesi, zâhirini güzel amellerle tezyin etmesi, şeriat-ı Muhammediye'ye ittibâ etmesi, dört hak mezhepten birine yönelmesi, amel ve akâidini tashih etmesi, Ehli Sünnet mezhebi üzere itikat etmesi, ilâveten bâtınını temizlemek için bir mürşid-i kâmil bulması ve ona teslim olması gerektiğinden bahseder. Çünkü Kadızâde'ye göre “tahsil-i irfân ve vuslat-ı illallah” çok amel işleyerek elde edilemez. Kadızâde'ye göre bunlar “ahlak-ı hamide”yi tahsil ile ve

¹⁸⁶ Tôkâfî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 34a.

¹⁸⁷ A'râf 7/204.

¹⁸⁸ Yücer, “Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarîkat'il-aliyye”, s. 6.

“ahlak-ı zemîme”yi gidermekle olur. Bunlar ise şeriat-ı Ahmediye’ye ve siyret-i Muhammediye’ye ittibâ ile ilâveten nefis terbiyesine çalışmakla şeyhlere hizmet ve hürmetle, kâlp ve lisanın zikriyle Allah’u Te’ala’nın isimlerini tefekkür etmek, Allah’ın rahmetine nimetlerine tedbirine ibret nazarıyla bakmakla olur. Kadızâde bu duruma “*Ve ’büd rabbeke hattâ ye ’tiyeke ’l-yakîn.*”¹⁸⁹ Hicr sûresi doksan dokuzuncu âyetini delil gösterir.

2.4. İnâbet ve Râbita

İNâbet ve râbitayı Kadızâde, kırk birinci fasılda ele almaktadır. İnâbet, sözlükte günahlara tövbe edip Hak yoluna dönme; bir mürşide başvurup tarikata girme demektir.¹⁹⁰ Tasavvuf istilâhında ise inâbe, mânevî eğitim almak isteyen kişinin, bir mürşide başvurup, tevbe ederek ona bağlanmasına denilmektedir.¹⁹¹

Kadızâde’ye göre inâbet murat eyleyen sâlik, tam bir temizlik ve hâlis niyet ile kâmil şeyhin huzurunda oturur. Mürşid olan kimse müridin sağ eline yapışıp, pençe tutar gibi veya fukarâ-i tarikden iki kimsede başı ucunda durur. Mürşidi kıraat eder. Euzü Besmele çekip evvela üç defa Fâtihâ-i Şerife’yi okur, sonra gizli olarak Fetih Sûresinin “*İnnellezîne yübâyi ’ûneke innemâ yübâyi ’ûnellahe yedüllâhi fevka eydîhim femen nekese feinnemâ yenküsü ’alâ nefsihî vemen evfâ bimâ ’âhede ’aleyhullâhe fesevü ’tîhi ecran ’azîymâ*”¹⁹² onuncu âyetini okur. Bundan sonra şeyh, “Eşâğfirullâh el-’azîm ve etûbü ileyh min cemi’î’z-zünûbi” diye üç defa tekrar okur. Şeyh: “Eşhedü enlâ ilâhe illâllâh ve enne muhammeden ’abdühû ve rasûlühû ve eşhedullâhe ve melâiketehu ve enbiyâehu ve rusulehû vel hâzırûn min halkihî innî tâibun ilâllâhi ve rasûlihî min cemi’î’z-zünûbi vel hatâya râğibun fî evamirillâhi te’âlâ ve rasûlihî mücteniben meharimühu müctehiden ’alâ tâ’atihî münîben ileyhi müvâdiben ’alâ hidmeti’l-fükara-i ve’l-mesâkîni bi hasebi’t-tâkati ve enne seyyidenâ ve şeyhanâ ve kudvetenâ ilâllâhi te’âlâ eşşeyh Muhyiddin ’Abdülkâdiri’l-Geylânî şeyhunâ fi’l-dünya ve’l-âhirati vallahu ’alâ mâ nekûlu vekîlun” okur, sâlik tekrarlar. Bundan sonra İbrâhîm sûresi “*yüsebbitu ’l-lâhüllezîne âmenû bil kavli’s-sâbiti fil hayati ’d-dünya ve fil âhirati ve yüdü’l-lüllahü ’z-zâlimîne ve yef’alü’l-lâhü mâ yeşâ*”¹⁹³ yirmi yedinci âyeti okur.

¹⁸⁹ Hicr 15/99.

¹⁹⁰ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 500.

¹⁹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 310.

¹⁹² Feth 48/10.

¹⁹³ İbrâhîm 14/27.

Bundan sonra şeyh ve sâlik “el-yedü yedü Muhyiddin Abdülkâdir r.a. ve'l-‘ahdü ‘ahdü rasûlillâh (s.a.v.)” diyerek biatlaşırlar. Bundan sonra şeyh üç defa kelime-i tevhidi okur sâlik tekrarlar. Kelime-i Tevhid’ten sonra Fâtihâ-i Şerife’yi okuyarak inâbeti tamamlarlar.

İnâbetin arkasından Kadızâde râbitaya yer vermektedir. Râbita, tasavvuf literatüründe müridin zihnî planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle “beraberlik” hâlinde olmasını ifade eder.¹⁹⁴ Kadızâde’ye göre sâlik zikirde tahâreti kâmile ile şeyhine yönelir zikri şeyhin huzurundaymış gibi yapar ve onunla râbita kurar. Râbitada iki dizi üzerine oturur, ellerini dizleri üzerine koyar, gözlerini yumar, şeyhini karşısında farz eder. Onun ötesinde Hazreti Peygamberde sona eren Abdülkâdir Geylânî’yi ve pîrini düşünür. Kadızâde’nin sâlik için belirttiği râbita budur.

Kadızâde sâlik için râbitanın değerini de anlatır ve bu anlatımında râbita yerine murâkabeyi kullanır. Murâkabe, sözlükte, bakma, gözetme, gözaltında bulundurma demektir.¹⁹⁵ Tasavvuf ıstılahında ise Allah’ın, her zaman, her yerde hâzır ve nâzır olduğunu; kendini görüp, işittiğini bilinç olarak yaşamak demektir.¹⁹⁶

Kadızâde’nin şeyhlerinden olan Seyyid Ali el-Bendenîcî murâkabe konusunda şunları söylemektedir. “Mürid, şeyhi uzak yerde olsa bile daima şeyhini düşünmelidir. Şeyhini öyle görüp gözetmeli ki şeyhinin rûhanî yardımının kokuları ortaya çıksın. Bu sayede şeyhinin rûhanîyetinden kendisine yardım erişir.”¹⁹⁷ Kadızâde’ye göre murâkabe olmadığı vakit şeyh ile mürid arasında nisbet ve münasebet, müridin şeyhe ittisâli ve yakınlığı sabit olmaz ve şeyhi tarafından Allah Te’âlâ’nın feyzi müridde ortaya çıkmaz. Yine Seyyid Ali el-Bendenîcî *Kaside-i Ayniye* şerhinde “Mürid, şeyhinin sohbetine daima istekli olmalı ve diğer şeyhlerin sohbetini terk etmelidir. Çünkü mürşide itaat, Peygamberimize itaattir. Peygamberimize itaat, Allah’a itaattir.” Kadızâde sâlikin bu murakabesine “*Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin, sizden olan ulü’l-emre de.*”¹⁹⁸ âyetini delil olarak göstermektedir. Çünkü âyette geçen ulül emirden murat Ehlûllah katında mürşid-i kâmil olan zatlardır. O nedenle mürid, şeyhine gayet güzel yapışmalı, itaat etmeli ve ona teslim olmalıdır.

¹⁹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 507.

¹⁹⁵ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 798.

¹⁹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 445.

¹⁹⁷ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 57b-58a.

¹⁹⁸ Nisâ 4/59.

Mürîd, şeyhînin tarîkine tam îtimat etmeli, şeyhine taalluku tam eylemeli ve tereddüt etmemelidir. Şeyhînin velâyetini yani Allah'ın velî kullarından olduğunu tasdik etmeli ve anlamalıdır. Şeyhînin asrında olan şeyhlerden kendi şeyhînin daha efdal olduğuna inanmalı, müridin kâlbine her ne hâtıra gelirse, isterse aleyhine olsun, gizlemeyip, daima her ne meydana gelirse şeyhine söylemelidir. Tarîkata yabancı olanlara sırlarını söylemeyip, daima hâlini şeyhine anlatmalıdır. Daima hakkın ibadetine devam üzere olmalıdır. Haramlardan uzaklaşmalıdır. Nefsânî şehvetler ve haramlardan sakınmalı ve nefsin hazlarını kesmelidir. Reislik ve dünyevî sevgileri içinde barındırmamalıdır. Dünya lezzetlerini terk etmeli, mürid olan kimse daima Allah'ın kitabı ve rasûlünün sünnetiyle amel etmelidir. Mürid, beş vakit namazı cemaatle kılmaya çalışmalı, daima farzlarını cemaat ile eda etmelidir.

Kadızâde şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'den yaptığı alıntıyla “Allah zülcelâl hazretlerinin kullarının, gerek Peygamber, gerek melek, gerek velî, gerek zâhid ve takvâ sahibi kullarına lazım olan amelleri öğretecek bir muallim ve bir üstad lazımdır” diyerek mürşidin herkese lazım olduğunu ifade eder. Ona göre zâhirî ilimleri öğreten, amelî ilimleri öğreten, îtikadî ilimleri öğreten, bâtinî ilimleri öğreten de kâmil bir mürşide muhtaçtır. Mürşid kulları edeplendirecek ve irşat edecek noktalarda nefis terbiyesi, kâlp, rûh, hafî, ahfâ ve sır makâmalarını gösterecek Allah'u Zülcelâl'i rıza-i âliyeleri olan makâmlara ulaştırma sebeplerine rehber olacak, hak yolu ve sırât-ı müstakime kendilerine ulaştıracak, zâhiri sebepler ve bâtinî vesilelerin başka başka yollarını kendilerine gösterecek bir merd-i kâmilin ve şahs-ı vâsılın vücûduna muhtaçtır. Müride lazım olan terbiyesine gireceği şeyhini araştırmaktır. Şeyh olmaya kabiliyeti var mıdır? Ona uymak caiz midir? Yoksa değil midir? İyice araştırmalıdır. Bunun gibi zâhirî ilimler tahsilinde dahî üstadı güzelce teftiş etmek gerekir. İlmini, hüsn-ü îtikadını, derse devamlılığını, anlattıklarını ve sâir hallerini etraflıca bilmek ve hoşlanmak tahsil erbabına lazımdır.¹⁹⁹

Yine Kadızâde bu konuda *Ta'limü'l-Müte'allim* kitabına müracaatla mürşidin hâline tamâmen vâkıf olmadan tövbe almak ve inâbet etmenin caiz olmadığını²⁰⁰ belirtmektedir. Çünkü Allah korusun eğer mürşid diye îtikat etmek istediğin kişi dinsiz adamlar tâifesinden olursa, sülûk edeyim derken dinini ve imanını telefe, vücûdunu

¹⁹⁹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 59b.

²⁰⁰ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 59b.

cehenneme sevke sebep olursun. Kadızâde bu anlamda dervişlik ve şeyhlik davasında bulunan, yoldan sapmış ve zındık tâifeden uzak durulmasını istemektedir.

Bu tâifelerden birincisi, cebredicilerdir. İkincisi, şol fakirlerdir ki görüntüleri halim selimdir, ama içleri gâfil olup dünya sebebi için zenginlere riyâkarlık eden kimselerdir. Üçüncüsü, şu sofilerdir ki diline gelen saçma sapan şeyleri söylerler ve söyledikleri yorumlanabilir şeyler değillerdir. Onların kesinlikle makâmlardan ve hallerden haberleri yoktur. Kâmil kimselerden değillerdir. Bundan başka bu tür adamlar hem haktan sapmış hem de insanları saptırmışlardır.²⁰¹

Kadızâde sâlik mürşid ilişkisine âdetullaha göre yürüyen bir terbiye olarak bakmaktadır. Yani zâhirî ilimler ve bâtınî ilimlere tâlim ve taallüm, terbiye ve irşat bir üstat ve mürşid ile hâsıl olur. Buna “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”²⁰² “*Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.*”²⁰³ âyetlerini delil olarak göstermektedir.

3. Şeyh-Mürşid

Şeyh ve Mürşid kavramları tasavvufun tahalluka dair kavramlarından bir diğeridir. “Şeyh” sözlükte yaşlı adam, ihtiyar, kabile başkanı, önder anlamına gelen bir kelimedir.²⁰⁴ Çoğulu şüyûh ve meşâyih şeklinde gelir.

Nübüvvetin kesilmesinden sonra insanları irşad eden, onlara rehber olan Allah’ın velî kullarına mürşid denmektedir. Mürşidlik yukarıda da geçtiği gibi Cenâb-ı Allah tarafından verilen, âdetullah gereği tahakkuk eden bir görevdir.²⁰⁵ Tasavvuf ıstılahında şeyh ve mürşid kavramlarının yanında kullanılan bir diğer kavram “pîr, tarîkat pîri”²⁰⁶ kavramıdır.

3.1. Şeyhlik Mesleği ve Meşrebi

Şeyhlik Kadızâde’ye göre bir meslektir. Bu meslek Cenâb-ı Hakk’a ulaşmada bütün yaratılmışların nefisleri sayısındadır. Kadızâde bunlara irfan yolları demektedir.

²⁰¹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 60a.

²⁰² Zümer 39/9.

²⁰³ Yûsuf 12/76.

²⁰⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, ss. 609-610.

²⁰⁵ İmam-ı Rabbani Ahmet Faruk es-Sirhindi, *Mektubat*, terc. Abdulkadir Çiçek, Akit Yayınları, İstanbul 1998, I, s. 347; Necdet Tosun, *İmam-ı Rabbânî*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 94.

²⁰⁶ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 183.

Bunların hepsi hak yol olmada birdir. Farklılık meşrep yönüyledir. Meselâ hafî zikri Hazreti Ebubekir Sıddık (r.a.) telkin buyurmuşlardır.²⁰⁷

İkinci olarak Kadızâde, cehrî zikri Hazreti Ali'ye (r.a.) Peygamberimizin öğrettiğini ifade eder. O da Hasan Basrî hazretlerine öğretir. Hasan Basrî'den sonra cehrî zikir elden ele aktararak gelmiştir. Kadızâde bu hafî ve cehrî zikir mesleklerinin birer tarîk olduğunu ve bunlarında çoğaldığını belirterek bunlara Kâdirîye, Rufâiye, Ahmediye ve Desûkiye'yi örnek verir. Kadızâde kendi meşrebinin Abdülkâdir Geylânî'nin tarîkatı ve mesleği olduğunu belirtir. Bu tarîkat Geylânî'nin oğlu es-Seyyid Abdülaziz'in icâzet nâmesiyle kendisine geldiğini belirtmektedir.²⁰⁸

Kadızâde kendi şeyh ve mürşidlerini şu ifadeleriyle tanıtmaktadır. “Benim şeyhim eş-şeyhu'l-hakkâni, sâhibu'l-kerâmât ve'l-meânî el-Hâc Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî hazretleridir. Ve onların şeyhinin şeyhi ve bi'l-fîl dahî hizmetlerinde olduğu sultânü'l-arifin ve gavsü'l-vâsîlîn eş-şeyh Seyyid Ali el-Bendenîcî hazretleridir ki hece harfleri üzerine kurulu *Kasâyid-i Adîde*'leri vardır. Kendileri *Kasîde-i Ayniye*'lerini serh eylemişlerdir.”²⁰⁹

Kadızâde'nin yukarıda tarîkata girişinde verdiğimiz gibi şeyhinden aldığı şeyhlik usûlünü burada hatırlatmamız gerekmektedir. Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin eserinden alıp anlattığı usûl kendi ifadeleriyle şöyledir. “Ben ancak yedi tavr-ı Kelime-i Tevhid ile gördüm. Yolculuğumu onunla tamamladım. Sonra şeyhim İsm-i Hû verdi. Fakat araştırmalarım ve tespitim Kelime-i Tevhid ile oldu. Bu fakirin şeyhim es-Seyyid Muhammed Ahrâk el-Bağdadi hazretleridir ki; onun büyüklüğü hakkında bazı ârifler buyururlar. Şeyh Ahrâk'tır ki can cismini yaktı. Aşk ateşine onun gibi giren yoktur.”²¹⁰

3.2. Allah'ın Velî Kulları

Evliyâ 'velî' kelimesinin çoğuludur. Velî kelimesi, 'v-l-y' ya da 'velayet' kökünden türemiştir. Sözlük anlamı olarak sevmek, yardım etmek, yönelmek, yakın olmak, dost olmak, yardımcı, düşmanın zıddı, herhangi bir kişinin işini üstlenmek gibi anlamlara gelir.²¹¹ Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde velî kelimesi kullanılmaktadır.²¹²

²⁰⁷ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 13a-13b.

²⁰⁸ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 14a.

²⁰⁹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 14a.

²¹⁰ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 14b.

²¹¹ İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “Velî”, XV, s. 404.

²¹² Bakara 2/257; A'râf 7/196; Âl-i İmran 3/68; Fussilet 41/31.

Tasavvufî ıstılahta ise velî kelimesi Arapça olup ‘dost’ anlamındadır.²¹³ Kadızâde eserinin otuz sekizinci bölümünü efrâd-ı evliyâullah konusuna ayırmıştır. Bu bölümde Kadızâde, efrâd-ı evliyâullah yani Allah’ın velî kullarının fertleri hakkında açıklamalarda bulunur. Açıklamalarını şu âyet-i kerime ve hadisi şerifle desteklemektedir. “*Ticaretinde, satımında kendilerini Allah’ı anmaktan alı koymadığı.*”²¹⁴ “*Benim dostlarım izzetim kubbelerimin altındadır. Benden başka kimse bilemez.*”²¹⁵

Kadızâde Allah dostlarını temkin makâmında olanlar olarak anlatır. Bunlar gizlidirler. Onları Allah Te‘âlâ’dan başkası bilemez. Allah dostlarının bazıları Allah Te‘âlâ’nın rızasıyla hak yoluna tâlib müridlerin, kâbiliyetlerinin bazısına terbiyeye Allah tarafından vazifeli olduklarından makâm-ı telvîne çekerler ve sonra makâm-ı temkînde karar ederler. Makâm-ı telvînde olanlara birçok nûrlar, hakîkatler, keşfler ve hâller Allah dostlarına hâsıl olur. Bu makâm bir hâlden bir hâle bir makâmdan bir makâma geçme durumunda olmaya denir. Bu makâm telvîn makâmıdır.²¹⁶ Temkîn makâmı visâlullah’a vâsıl olma makâmıdır. Bu makâm mânevi hâl ve makâmları geçip, kemâle ererek karar bulma makâmıdır.²¹⁷ Makâm-ı temkînin sonu yoktur.²¹⁸

Velî ile kast edilen onların bedenleri, zâhir ilimleri ve cisimleri değildir. Velîden kast edilen Cenâb-ı Akdes’ten feyz alan ilâhi nûrlardır ki; ona latîfe-i hakîkiye denilmektedir. Tâlib ve mürid, nûrani perdelerden geçtikten sonra Hakk’ı idrak eder ve velâyetle vasıflanır. Zira bu latîfe her insanda öyle kemâl kesb edemez o nedenle gerçekte velî ve Allah dostu bu kimsedir. Kadızâde, şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî’nin “Ehlisünnetin Akaid kitaplarında sabit oldu ki; velînin kerâmeti zâhir olmaz ve görünmez. Ancak kendi derecesinde olan velîye görünür sözüyle ve “*Allah onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır*”²¹⁹âyetiyle destekler.²²⁰

Kadızâde’ye göre velîler zâhirde halkla iç içe olurlar, ama batinında Allah’tan başkasına ilgisizdirler. Bazıları insanlarla konuşurken başka sûrette bulunurlar. Kadızâde *Feteva-yı Behçet*’ten Peygamber hazerâtından başka Allah dostlarından olan

²¹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 697.

²¹⁴ Nûr 24/27.

²¹⁵ Aslı hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

²¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 649.

²¹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 649.

²¹⁸ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 48b.

²¹⁹ Bakara 2/257.

²²⁰ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 49a.

kimseler bir aylıktan daha fazla mesafeye bir günde varmalarına ve gelmelerine itikadın câiz olup olmadığı fetvasında câiz olduğu görüşünü aktarır. Yine velîlerin bazısı vardır ki gözden kaybolurlar ve göz onları göremez. Yanan mumun vücûdu gözden kaybolduğu gibi, bunların cisimide bir mertebede letâfet kesb eder ki; onlara göz taalluk etmez göremez. Onların cisimleri rûhlarına tâbi olur.

Velîler insanlar arasında halk içinde olurlar. Halk onları göremez, deryaya uğrarlar, derya onlara yer gibi olur. Onlara perde olmaz. Her ne yerde azmetseler yol olur. Onlar ateşte gezer, ateş onları yakmaz. Çünkü onların cisimleri rûhânîdir. Bu tür velîlere Kadızâde, Bûdelâ adını vermektedir. Bunların gözden kaybolması veya kaybolmaması kemâllerine mâni değildir.

Kadızâde'ye göre velî aklî ve hissî kerâmetleri olan kimsedir. O, bu düşüncesini yine şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin *Kaside-i Ayniye*'sinden alıntı yaparak anlatır. Velîlerin kerâmetlerini Peygamberlerin mûcizelerine benzetir. Kerâmetleri onların seçkinliğine delil gösterir. Meselâ şu sözler ile örnek verebiliriz. “Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi ve sellem hazretlerinin mânevi vasıfları en yüce olduysa, pek çok mucizeleri akliye, bazı mucizeleri hisse ait olmuşsada, ümmeti Muhammedin fazla zekâ ve akılları ve anlamaya tam kudretleri olduğu içindir. Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi vesellemin şeriatı kıyamete kadar bâki olduğundan, Hazreti Muhammed Mustafa aleyhisselam'ın aklî mucizeler ile seçkin olmuştur. Tâ ki o mucizeleri basîret sahipleri görsün. Çünkü Aleyhisselatü Vesselam hazretlerinden diğer peygamberlerden zuhûr eden mucizeler ondan dahî zuhûrundan başka, ziyadesiyle mübarek ellerinden meydana gelen apaçık mucizeleri herkes bilir ve zikre gerek yoktur. Özellikle aklî mucizeler ile mümtaz oldular. Hatta onun ümmetlerinden evliyâ olanlarından meydana gelen kerâmetler dahî mucizelerinin cümlesindedir.”²²¹

Kadızâde, bu mucizeler konusunda peygamberlerin mucizelerine atıf yaparak onların hepsinin cisimlerde tasarruf ettiğini belirterek verdiği örneklerle diğer peygamberlerin mucizelerinin hissi mucizeler olduğunu asırlarının geride kaldığından mucizelerinin söndüğünü belirtir. Meselâ Musa aleyhisselam'ın âsası, Salih

²²¹ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 50b.

aleyhisselam'ın devesi, Süleyman aleyhisselam'ın mührü ve havada uçuşu, İbrahim aleyhisselam'ın ateşte yanmaması mucizeleri gözle görülen hissî mucizelerdir.²²²

Kadıızâde'ye göre bütün velîler, Allah'ın peygamberlerinden birinin kademindedir. Hazreti Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi ve sellem'in kademi üzere olan velîlerin çoğunun kerâmetleri akli kerâmetlerdir ve kıyamete kadar bâkidir. Evliyânın kerâmetinin akli olduğuna misali; Hazreti Şeyh Abdülkâdir Geylânî Hazretleri'nin kerâmetidir. Kadıızâde'nin bahsettiği bu kerâmet Abdülkâdir Geylânî'nin Hazreti Muhammed'in kademi üzere olmasıdır. Bu kerâmeti Kadıızâde Abdülkâdir Geylânî'nin bir kasidesinden aktarmaktadır. “Hazreti şeyh efendimiz murat ederler ki; bizden evvel ve bizlerden başka evliyâullah hazerâtı diğer insanlar üzerine güneş gibidir, fakat sonra batar. Yani kutbiyyetten azl olurlar. Fakat bana Allah Te'âlâ inâyet ve kerem buyurmuştur ki; atam Muhammed Mustafa'nın kademi üzere olduğumdan benim güneşim batmaz. Yani ben kutbiyyetten azl olmam. Yani demektir ki hazreti şeyhin tarîkatı zayıf olmaz, kıyamete değin bâkidir.”²²³

Abdülkâdir Geylânî tarîkatının devamlılığını zayıflamamasını zayıflayıp yok olmasını Hazreti Peygamberin kademini sürdürmesine bağlar. Onun çocukluğunda büyük şeyhlerden biri “Ya Abdülkâdir veledi yani her bir horoz öter sonra susar. Ancak senin horozun susmaz.” demiş yani gâlip olarak murad-ı şerifleri bu ola ki her evliyânın halifeleri, fakirleri ve tarîkatı birer zaman, sülûk ve seyr-i ilallâh'a çalışırlar. Sonra zamanı geçmesiyle sönerler. Ancak senin halife ve müridlerin sönmez²²⁴ diye müjde vermiştir. Kadıızâde'ye göre Abdülkâdir Geylânî'nin vefat ettikten sonra bile tasarrufu devam etmiş, tarîkatı yok olmamıştır. Kadıızâde, velîlerin kerâmetlerine yırtıcı hayvanların itaat etmesini tayy-i mekân, zaman, yer yarma ve suya dalmasını peygamberin kademinde olmasına delil gösterir.²²⁵

3.3. Allah Dostu Velîlerin Halleri

Kadıızâde otuz dokuzuncu bölümde, “Allah dostu (evliyâullah) şeyhlerin hallerini beyan edelim” diyerek klasik tasavvufun “ricâlü'l-gayb” teorisine yer vermektedir. Onları kâlb kavramı üzerinden anlatmaktadır. “Rivayet olunmuştur ki Allah için yeryüzünde üç yüz kâlb vardır ki Allah Te'âlâ onların kâlbini Âdem

²²² Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 51a.

²²³ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 51a-51b.

²²⁴ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 51b.

²²⁵ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 52b.

safiyullah kâlbî üzere halk etmiştir. Kırk kâlb vardır ki Hak Te'âlâ onların kâlblerini Hazreti Musâ aleyhisselam'ın kâlbî üzere halk etmiştir. Yedi kimse vardır ki onların kâlbini Hazreti İbrahim aleyhisselam'ın kâlbî üzere yaratmıştır. Üç kimse vardır ki onu Mikâil aleyhisselam'ın kâlbî üzere yaratmıştır. Bir kimse vardır ki Hak Te'âlâ onun kâlbini İsrâfil aleyhisselam'ın kâlbî üzere yaratmıştır.”²²⁶ Kadızâde Ricâlü'l-gayb teorisinde Nükebâ, Nücebâ, Büdelâ, Efrâd, Kutb-u âlem, Evtâd, Abdürrab, Abdülmelik isimlerine yer vermektedir.

Ricâlü'l-gaybın içinden üç yüz kimseye Nükebâ²²⁷ demektedir. Gökte bunlara gizli bir nesne yoktur. Bunlar halka nasip dağıtırlar. Ricâlü'l-gaybın kırkına Nücebâ²²⁸ ismini vermektedir. Nücebâ halkın ağır yüklerini çekmekte ve halkı ıslah etmektedirler. Yedisine Büdelâ,²²⁹ beşine Efrâd²³⁰ ismini vermektedir.²³¹ Efrâd, cihandaki yağmuru yağdırmakta, bitkiler bitirmektedir. Yine bunlar insanların kâlbine muttalidirler. Ricâlü'l-gaybın içinde bir kimseye de Kutb-u âlem²³² adını vermektedir. Büdelâ kutbun mülâzımlarıdır. Ricâlü'l-gaybın dördüne Evtâd adını verir. Bunlar cihanın dört köşesini muhafaza ederler. Meselâ kutupların kutbuna taht-ı velâyette ve işlerin düzenlenmesinde mutasarrıftırlar. Kutupların kutbuna her ne feyz erişirse bu feyzi Evtâd doğu, batı, kuzey ve güneye yayarlar. Bunlar cihanın sükûnetinin sebebdirler ve dağlar yerin sükûnu ve cihânın çivisi olduğu gibi bunlar cihânın çivisidirler.

Kadızâde Ricâlü'l-gaybın ikisine Emân adını vermektedir. Bunlar kutb-u âlemin vezirleridir. Biri onun sağ tarafındadır ve ismi Abdürrab'tır. Diğeri sol tarafındadır ve ismi Abdülmelik'tir. Her ne zaman kutb-u âlem vefat edip ahirete gitse sol tarafındaki vezir kutup olur. Vezirliği Büdelâ'dan biri doldurur. Sırasıyla Büdelâ'nın yerine Nükebâ'dan biri, Nükebâ'nın yerine Nücebâ'dan biri, Nücebâ'nın yerine salihlerden biri doldurur. Kıyamet gününe kadar bu kanun bunların arasında devam eder ve sistem kesintiye uğramaz.

Kadızâde sâliha hatunların bu sistemde yükselip yükselemeyeceği meselesinde şunları söylemektedir. “Ve bazı meşâyih buyurmuşlar ki sâliha hatun kırk

²²⁶ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 52b.

²²⁷ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 490.

²²⁸ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 490.

²²⁹ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 11.

²³⁰ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 184.

²³¹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 52b.

²³² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 385.

makâmın bulurlar ve anlara ilhâk olurlar. Amma ol makâmdan ilerü terakkî idüb tasarrufa mâlik olamaz, lâkin bu fakir tabakât-ı şernûbide gördüm. Nisvandandır kutub olmuş vardır. Lâkin pek nadirdir”²³³ Yani Kadızâde kadınlarında şeyhlerin zirvesi kabul ettiği kutb-u âleme yükselebilecekleri kanaatindedir.

4. Kutb-u âlem

Kutub yukarıda geçtiği gibi şeyhlerin ve velîlerin zirve makamıdır. Kutub için Gavs-u'l-a'zam adı kullanılmaktadır. Gavs-u'l-a'zam'ın ismi Abdullahtır.²³⁴ Kadızâde'ye göre onun kâlbî İsrâfil aleyhisselâm'ın kâlbî üzerinedir. Sûra üflemek, mânevi rûhlar ve rabbâni sırların hoş, latif rüzgârını üflemektir. Onun menzili evliyâullah arasında İsrâfil aleyhisselâm gibidir. Melekler ortasında nokta gibidir ki âlemin ıslah dairesi onun merkezinde gerçekleşir. Hazreti rasûl-ü ekrem sallâllahu aleyhi ve sellem hazretlerinin temiz rûhuna mânen varis olmuştur.

Evliyâ arasında kutubtan yüce makâm yoktur, cihanda bütün işler onun eliyle olur. Velîler arasındaki hiyerarşide görevden alma ve atama onun elindedir. Cenâb-ı Allah'ın bütün sıfatlarına mazhar olmuştur. Hak Te'âlâ hazretleri bütün âleme kutbun gönlünden tecellî eder. Hak Te'âlâ, âlemde güneşin döndüğü gibi, kutbu devr ettirir. Sema ufkunda bütün evliyâ, kutbun tasarrufundadır. Evliyâyâ haktan feyz tecellî eder, tecellî âlemin kutbu vasıtasıyla olur. Bütün varlıklar onun hükmündedir. Çünkü Allah'a tam mazhar olmuştur ve zamanın mânevî varisidir. Kutub ve gavslar Peygamberimizin neslinden olur.

Kadızâde Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin *Kaside-i Ayniye* şerhinde bu makâmı araştırdığını aktarır. Müridlerin faydalanıp, derece ve mertebelerini bilmeleri için Türkçe açıklar.

Kadızâde şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin 1150/1738 senesinde gördüğü bir rüyayı aktararak onun kutb-u âlem olduğunu, Gavs-u a'zam rütbesinin Allah tarafından müjdelendiğini belirterek kutubu, “Kutub diye şu kimseye derler ki üzerine âlemin dairesi daire olur” kutubu daire sözüyle tanımlar. Fakat kutubların kutbu hepsinin merkezidir. O kutub yedidir. Bu yedi kutubtan her biri yedi iklimden bir iklime tasarruf ve hükmeder. Bu yedi kutubtan her biri için semâvatın iç yüzünde ve arzda tasarruf vardır. Onlardan bazısı Zühal'in, Müşteri gezegeni, Merih gezegeni,

²³³ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 53a-53b.

²³⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 226.

Güneş yıldızı, Zühre gezegeni, Ütarün gezegeni ve Ay'ın tasarrufu ile tasarruf ve hükmeder ve bunlara Efrâd-ı vâsılîn derler.²³⁵ Onların hükmü kutublardan ayırır. Bunlar Allah'tan başkasına iltifat etmezler. Allah'ın katında Allah'a gayet yakındırlar. Bunlardan bazısı kutub derecesinden daha ileri gitmiştir. Bazısına ilâhi cezbe ulaşmış bir makâmda durmayıp hakîki maksatlarına ulaşmışlardır. Zira kutubluk halkla muameledir.

Kadıẓâde Efrâd-ı vâsılîni kutubtan kabul eder ve Mehdiyyun denilen meleklerle benzetir. Bu melekler Hak Te'âlâ'nın cemâli ve sonsuz güzelliğinin müşâhedesi deryasına dalmışlardır. Allah'tan gayri hiçbir şey görmezler. Bunların kemâlini yazmak mümkün değildir. Kadıẓâde, yeryüzündeki devlet yöneticilerini (sultan) Kutb-u âleme benzetir. Sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Gölgeden murat, mazhar ve halife mânâsınadır. Yani Hak Te'âlâ hazretlerinin saltanatı sıfatına mazhar olmuştur. Yani saltanat sıfatları sultanlarda zâhir olmuştur.²³⁶ Bu sıfat, insanları koruma ve onları işleyip, adalet üzere olup, mazhar olduğu ilahi isminin hakkını yerine getirip, Allah'ın kullarına adalet ve şefkatle yönetirlerse, tecellî etmiş olur. Bu sıfatın tecellî ettiği sultan Cenâb-ı Akdese yakın olup, yeryüzünde Hak Te'âlâ'nın halifesi olurlar.

5. Halvet ve Şartları

Tasavvufun tahallukla ilgili kavramlarından bir tanesi halvettir. Halvet (yalnızlık) halktan alâkayı kesmekle olur. Halvet sözlükte Arapça kökenli olup “halâ” kökünden gelir. Kelime anlamı yalnız kalmak, تنها bir yere çekilmek, birisiyle konuşmak için içeriye birisini almamak anlamında kullanılır.²³⁷ Bir derviş uygulaması olan halvetin kökeni, Hazreti Muhammed'in (s.a.v.) tefekkür etmek için Hira Dağı'nda mağaraya çekilmesine dayandırılmaktadır.²³⁸

Kadıẓâde, eserinin yirmi dokuzuncu bölümünde, halvetin şartları ve âdabı hakkında bilgi vermekte ve bu kavramı şu âyet ve hadislerle açıklamaktadır. “*Musâ ile kırk gece (için) vaadleştik*”²³⁹ “*Men ahlasallahu erba'ine sabâhan zahartü yenâbî'ül*

²³⁵ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 55b.

²³⁶ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 56a.

²³⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 249; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 713; Seyyid Şerif Cürcanî, *Ta'rifât*, Mektebet'ü Lübnan, Beyrut 1985. s. 155; Şemseddin Sami, “Halvet”, *Kamus-u Türki*, Akdem Matbaası, Dersaadet 1317, s. 587.

²³⁸ Michaela Mihriban Özelsel, *Halvette 40 gün*, Kaknüs Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2008, s. 190.

²³⁹ Bakara 2/51.

hikme ilmi min kâlbina 'alâ lisanihi"²⁴⁰ Kadızâde'ye göre halvetin on şartı vardır, bu şartlara riayet olunursa, Allah'ın yardımıyla halvet olunur.

Şartlardan birincisi, halvete girilen yer temiz ve karanlık olmalıdır. İkincisi, sürekli abdestli olmalıdır. Üçüncüsü, Tevhid kelimesine devam etmelidir. Dördüncüsü, düşüncelerini bütün meşguliyetlerden boşaltmalı ve onlardan sıyrılmalıdır. Beşincisi, sürekli oruçlu olmalıdır. Altıncısı, az konuşmalıdır. Yedincisi, yardım talebi için kâlbini denetlemelidir. Sekizincisi, Allah Te'âlâ hazretlerine karşı kötü niyetleri terk etmeli, kendisine bir acı ve tutukluk meydana geldiğinde, şeyhini bütün şeylerden yüce bilmeli, kusuru her zaman kendisinden bilmeli, şeyhine hiçbir yönle itiraz etmemeli, tam bir teslimiyetle, güzel bir inanç üzere olmalıdır. Dokuzuncusu, Allahaan gayrısını terk etmeli, sadece Cenâb-ı Hakk'a yönelmelidir. Onuncusu, şiddetli sıkıntılara sabretmelidir.²⁴¹ Sâlik bu şartlara riayet ettiğinde halvetini tamamlamış olur.

Kadızâde, halvetin dört edebi olduğunu belirtir. Birincisi sâlikin, insanı tâkatten düşürmeyecek kadar az yemek yemesidir. İkincisi, az uyuması, fazla uykusu gelirse, oturarak uyumasıdır. Üçüncüsü, kâlbinin zikirle meşgul olması, zikrullahtan ayrılmamasıdır. Dördüncüsü, halvetten çıkmayıp, devamlı halvette oturmasıdır.

6. İnsan

6.1. İnsan Önce İnsan Olarak Yaratılmıştır

Kadızâde, eserinin yedinci bölümünde insanın bir tür olarak yaratılışına yer vermektedir. Kadızâde'ye göre insan, "nüsha-i kübrâ-i câmi'"dir.²⁴² Eserinde insanın rûhlar âleminde ve lâhûtî âlemde her şeyden münezzeh olan Allah'ın tecellîlerine kabiliyetli olduğunu ifade eder. Çünkü mahlûkatın yaratıcısı olan Allah, bütün rûhları yarattığında, bütün rûhlar temiz, parlatılmış ve rabbânî tecellîlere kabiliyetli ve her şeyi üstlenebilecek durumdaydı. Bu hal insanın yaratılışının ilk devresidir. İkinci devrede rûh, cisimler âlemi olan bu âlemde maddî ceset içerisine girdi. Karanlıkta kalıp, hissettiği şeyler ile dostluk ve alışkanlık kurup, şehvet ve öfke gibi duygular ile

²⁴⁰ Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, el- Mektebetü'l-İslamiyye, 3. Baskı, tah. Abdurrahman Yahya, Beyrut 1407.

²⁴¹ Onuncu madde 06 Mil Yz 7032/1. Numaralı nüshada bulunmaktadır. İ.B.B.A.K. 401 Numaralı nüshada bulunmamaktadır.

²⁴² Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 25a.

kuvvet bularak Cenâb-ı Hak'dan uzaklaştı. Oysa yaratılışı gereği insan güzel ahlaklı olmalıydı.

Kadızzâde'ye göre güzel ahlakın elde edilmesi, farzları, vacipleri, nafileleri edâdan sonra olur. Yine Allah'ın yakınlığını kazanmak, iç temizliği ve kâlbinden Allah'tan gayrı varlıkların sevgisini çıkararak, Hazreti Muhammed sallâllahu aleyhi ve sellem ahlakıyla ahlaklanıp, temiz bir gönül, huzura ermiş bir kâlp ve rahmânî kâlp rütbelere ulaştığında, ilâveten aslî yaratılışındaki saf ve temizliğine döner.²⁴³

6.2. İnsanoğlu Dört Kısımdır

Kadızzâde, eserinin üçüncü bölümünde, insanları Enbiyâ aleyhi's-selâm, Evliyâ rahimehullah, Avâm-ı mü'minler, Münafık ve Kâfirler olmak üzere dört kısma ayırır. Kadızzâde'ye göre Allah'ın “*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*”²⁴⁴ Sorusuna, önce Nebiler, sonra velîler, sırasıyla diğer insanlar “*Evet, sen bizim rabbimizsin!*”²⁴⁵ cevabını vermişlerdir. Yeryüzüne gönderilen bu insanlar bir imtihandan geçirilmişler, yani rûhlar âleminde vermiş oldukları sözlerinde samimi olup olmadıklarını anlamak için rabbimiz bunları çeşitli musîbet ve belalarla imtihan etmiştir. Allah'ın kulları sâlikler bu imtihanın rabbinden geldiğini bilip, sebat edip Allah'ın rızasını kazanmalı, kulluk görevini yerine getirmelidirler.²⁴⁶

6.3. İnsanın Mânevî Yapısı

6.3.1. Kâlp

Filozoflar ve sûfiler insanın mânevî yapısında “kâlp, nefs, rûh ve akıl” olmak üzere dört önemli özellik üzerinde durmaktadırlar.²⁴⁷ Kâlp iç ve öz demektir. Birşeyin altını üstüne getirmektir. Kavram olarak iki mânâsı vardır. Kâlbe gönül anlamı veren Kadızzâde'ye göre hâlden hâle dönüştüğü için kâlp denilmiştir. Kâlp insan bedeninin merkezidir. Kâlp iyi olursa, bütün beden iyi olur. Peygamberimiz buyurmuşlardır ki “*İnsan cesedinde bir et parçası vardır, o islah olursa bütün ceset islah olur, o bozulursa bütün ceset bozulur.*”²⁴⁸ Kâlbin yeri sol memenin altındadır. Tasavvufta

²⁴³ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 9b.

²⁴⁴ A'râf 7/172.

²⁴⁵ A'râf 7/172.

²⁴⁶ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 4a-5a.

²⁴⁷ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Taikatlar*, s. 306; Filozoflarda kâlb ve insan tasavvuru için bkz. İrfan Görkaş, “Farabi'nin İnsan Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.50 (2013), ss. 289-304.

²⁴⁸ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 12a.

kâlp, insanın mâhiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, rûh, Allah'ın tecellî ettiği mahâl, ilâhî latife gibi çok yönlü mânâları ifade eder.²⁴⁹

Kadıızâde kâlbi, insanın iç-mânevî yapısını oluşturan beş letâiften birisi olarak vermektedir. Bu letâiften birisi olan rûh, sözlükte; rûh, can, nefis, vahiy, Kurân-ı Kerim, Cebrâil (a.s.), esas, öz, hayalet, mânâ anlamlarına gelir.²⁵⁰ Kâşânî, bunu mücerred (soyut) insan latîfesi olarak tanımlar; el-Bennâcî ise rûhu, “Histen daha latif bir cisim olup ona dokunulmaz, insanların büyük çoğunluğu onu anlamaz” diye tarif eder.²⁵¹ Latîfelerden sır ise, sözlükte; sır, giz, esrar, asıl, öz, iç, orta, gerçek sebep, gizlilik anlamlarına gelmektedir.²⁵² Tasavvuf ıstılahında sır, kâlpde bulunan Rabbâni bir latîfedir. Rûh sevginin, kâlp ma'rifetin, sır da müşâhedenin mahallidir. Rûhânî bir nûr olup, nefsin hâletidir. Sır olmaksızın nefis, iş yapmaktan aciz kalır. Nefs'in beraberinde, sırrın himmeti olmazsa, bir fayda elde edilmez. Sırta, kâlbın bir buududur diyenler olduğu gibi, rûh'tur ve rûhtan daha yüce ve daha latîf bir rûh buududur, diyenler de vardır.²⁵³ Hâfî sözlükte, gizli, saklı, gizlenmiş, sır, bilinmeyen, gizem, görünmeyen, anlaşılmaz, kapalı, gizemli, esrarengiz anlamlarına gelmektedir.²⁵⁴ Hafî'yi tasavvuf ıstılahında Tehânevî, mahiyeti gizli olması nedeniyle rûha, hafî denilir, diye tarif eder.²⁵⁵ Ahfâ ise sözlükte, en gizli anlamında kullanılır.²⁵⁶ Nakşibendiyye ıstılahındadır. Beş letâifin sonuncusudur. Rengi yeşil olup, Hazreti Rasûlullah (s.a.v.)'in ayağı altındadır.²⁵⁷

Kadıızâde'ye göre bu ulvî latîfelerin yeri sadırdır. Kâlp, sol memenin altındadır. Rûh sağ meme ve karaciğer tarafında olup, yeri göğüstür. Sır kâlbe yakındır. Hafî sadrın sağındadır. Ahfâ ortalarında. Nefs-i nâtika yaratılmış latîfelerden olup yeri beyindedir. Ulvî latîfeler emir âleminden gelen latîfelerdir. Bu ulvî latîfelerin her birinin yaratılmış latîfelerden yani unsurlardan biriyle alâkası vardır. Meselâ rûhun ateş unsuruna alâkası vardır. Hafînin hava ile ahfânın su ile alâkası vardır. Sırrın

²⁴⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 341.

²⁵⁰ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 507.

²⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 522.

²⁵² Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 563.

²⁵³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 569.

²⁵⁴ Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 347.

²⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 241.

²⁵⁶ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 18.

²⁵⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 37.

toprakla alâkası vardır. Kâlpde nefsin mukâbilidir. Ulvî latîfeler kâlp ile beş olmaktadır. Yaratılmış latîfelerden dört unsur da nefis ile beş olmaktadır.²⁵⁸

Kadızâde nefs-i nâtıkayı (konuşan, düşünen nefsi) muhakkik âlimlerin, lügat mânâsı haricinde istidatlı (kabiliyetli), anlayışlı olan şey ve latîf unsurlardan oluşmuştur diye beyan ettiklerini belirtir. Kadızâde'ye göre nefs-i nâtika, bir insanın cüz'i iradesinin kendi tasarrufunda olmasıdır.²⁵⁹

İnsanın mânevî yapısını oluşturan dört unsur nefs-i nâtika ile beş oldu. Yani Kadızâde bu beşinci unsurdan hem nefis hem nefs-i nâtika olarak söz etmektedir. Bu beş unsura karşılık olarak emir âleminden beş yüce latife vardır ki düşünen nefis ile tam bir alâkaları vardır. Yüce latîfeler arşın üstündedir. Bunun gibi süflî duygular arşın altındadır. Düşünen nefsin benlikte ısrarı ve inadı vardır.

Kadızâde'ye göre kâlp, rûh, sır, hafî ve ahfâ beş ulvî duygudur. Bunlar ile nefis arasında aşk bağı vardır. Bu yüce latîfeler nefs-i nâtıkaya âşıktırlar. Çünkü âşık mâşuka mağlub ola gelmiştir. Bunlar nefs-i nâtikanın mağlubu olduğu itibarıyla nefse, emmâre denilmektedir. Kadızâde'ye göre benlik davasında nefis bu ulvî latîfelere üstün olursa bu nefis sahibi kimse en aşağı kimsedir. Bu kimse kendisini yaratan Allah ile bağına idrak edemez, o nedenle Peygamberler gönderilmiştir ve kitaplarda varlığı zorunlu olan Allah, fiilleri ve sıfatlarıyla bildirilmiştir.

6.3.2. Nefs ve Mertebeleri

Yukarıda beş unsur içerisinde nefse yer vermiştik. Nefis kavramı sözlükte Rûh, can, kan, benlik, kâlb, iç, kimse, büyüklük, yücelik, cevher, nefret, irade, kem göz gibi anlamlarda kullanılır.²⁶⁰ Tasavvufî olarak kendisinde irâdî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf bir cevherdir. Kadızâde'ye göre nefis, hayat kuvveti olan, iradesi ve gücü bulunan hoş bir buhardır.²⁶¹ Buna hayvânî rûh denilmektedir. Nefsin yeri gönül ile beden arasındadır. Kadızâde'ye göre Allah'ı bilmek nefisini bilmeye bağlıdır. Kadızâde, bunuda şu hadisle destekler. "*Nefsini bilen rabbini bilir.*"²⁶²

²⁵⁸ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 12b.

²⁵⁹ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 3a.

²⁶⁰ İbn-i Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1995, s. 355.

²⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 472.

²⁶² İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzilu'l-İlbâs ammâ iştehera mine'l-Ahâdîsi alâ El sineti'n-nâs*, Mektebetü'l-Kuds, ys. ts., II:262.

Kadıızâde, öfke ve şehvetin nefsin sıfatları olduğunu beyan eder. Bütün kötü sıfatlar onlardan kaynaklanır. Hatta temizlenmesi onları vasata getirmekle olur. Zira nefsânî arzular, tecavüz eylese ondan şehvet, hırs, emel, cimrilik, zina, gıybet ve diğerleri meydana gelir. Ama hevâ sıfatı istikamet üzere olsa ondan nefiste hayâ ve cömertlik, muhabbet, şefkat ve sabır zâhir olur.²⁶³ Eğer öfke sıfatı istikamet üzere olsa tevazu, hilm, mürüvvet, kanaat ve bezl meydana gelir. Eğer bu nefsin iki sıfatları istikamet üzere olsalar nefis temizliği meydana gelir.

Kadıızâde, eserinde nefsin özelliklerine de değinmiştir. Bu özellikler emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râdiye, mardiyeye, sâfiye özellikleridir. Kadıızâde bunlara nefis mertebeleri de demekte ve Nefs-i emmâre, Nefs-i levvâme, Nefs-i mülhime, Nefs-i mutmainne, Nefs-i râdiye, Nefs-i mardiyeye ve Nefs-i sâfiye gibi isimler vermekte onları Kur'an âyetlerine dayandırmaktadır.²⁶⁴

Nefsin mertebelerinden birincisi Nefs-i emmâredir. Nefs-i emmâre kötüyü, günahı emreden nefistir.²⁶⁵ Kadıızâde'ye göre nefsin yedi sıfatından birincisi Nefs-i emmâre'dir. Nefs-i emmâre, sahibini sırf harama meylettirir. Kötü ahlakın ve yaramaz işlerin ve sıfatların kaynağıdır. Kibir, hırs, hased, cehalet, zulüm, şehvetlere esir olma gibi kötülüğe yönelten sıfatları vardır.²⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de yüce rabbimiz şöyle buyuruyor. "*Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder.*"²⁶⁷ Nefsin mertebelerinden ikincisi, Nefs-i levvâmedir. Nefs-i levvâme Allah'tan kaçan gönül bu nûr ile nûrlansa yani sâlik bu mertebeye ulaşırsa ve nefsi bu hâl ile hâllense, süslense, gaflet uykusundan uyanır, ama her zaman kendisinden hoş olmayan bir fiil ve yaramazlık meydana gelir. Anında kendisine pişmanlık gelir. Bu makâmda sâlik tövbe ve istiğfar kapılarına yönelip, kendini kınamaya başlar. Kadıızâde'ye göre buna da şu âyet işâret eder. "*Öyle değil kendini kınayan nefse yemin ederim.*"²⁶⁸ Bu âyetin tefsirinde merhum Elmalılı Hamdi Yazır bu kınamayı şöyle açıklar: Önce başkasını kınayan nefis, sonra kendini kınayan nefis. Elmalılı Hamdi Yazır, nefsin bu pişmanlığından dolayı ahirette çok pişman olacağını beyan eder.²⁶⁹ Nefsin mertebelerinin üçüncüsü olan nefis-i mülhime mübah olan şeylere meyl eder.

²⁶³ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 43b.

²⁶⁴ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 11a-11b.

²⁶⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 164.

²⁶⁶ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1986, s. 45.

²⁶⁷ Yûsuf 12/53.

²⁶⁸ Kıyâme 75/2.

²⁶⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1982, VIII, s. 5473.

Mübah olan şeylerin terki ona daha evlâ ve daha güzel olur. Nefs-i mülhime sâlikin masivâyı terk ettiği bir aşamadır.²⁷⁰ Bu aşamaya gelen nefis, Nefs-i mülhime mertebesindedir. Bu mertebedeki nefis, ilâhî keşf ve nûrlara erişir. Bu keşf ve nûrları Cenâb-ı Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak elde eder. Kadızâde bu mertebeyi insanın iyiyi kötüden ayırt edebildiği bir aşama olarak tanımlar. Sâlik, buna ilahi aşkla ulaşır.²⁷¹ Kişi Nefs-i mülhime mertebesine ulaştığında artık onu nefsi değil rûhu idare eder.²⁷² Nefs-i mutmainne mertebesi nefsin dördüncü mertebesidir. Kadızâde'ye göre Nefs-i mutmainne, gönül huzura kavuşma nûru ile tamamı nûrlansa ondan bütün kötü sıfatlar yok olup en güzel ahlak ile ahlaklanıp kâlp tamamıyla Allah'a yönelir. Bu mertebede gönül kutsî âleme ilerler. Bundan önceki mertebeleri sâlik kendi çabasıyla elde eder. Fakat bundan sonraki mertebeler ilâhî lütuflarla elde edilir.²⁷³ Nitekim buyurulmuştur. *“Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan, sen ondan razı, oda senden hoşnut olarak rabbine dön.”*²⁷⁴ Nefsin beşinci mertebesi olan Nefs-i râdiye Kadızâde'ye göre razı olunan bir makâmdır. Bu makâma gelen sâlik, Allah'ın emir ve yasaklarına tam anlamıyla uyar.²⁷⁵ Nefis bu mertebe sayesinde bütün kötülüklerden korunur ve Cenâb-ı Allah'ın velîsi durumuna yükselir. Sâlike kâlb-i mutmain sahibi denilir, bu mertebeye ulaşan sâlik gayb âlemine tâlibtir. Nefsin altıncı mertebesi Nefs-i mardiyedir. Nefs-i mardiyeye, Allah'ın kendisinden razı olduğu nefistir.²⁷⁶ Kur'an-ı Kerim'de Rabbimiz şöyle buyuruyor. *“Sen ondan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.”*²⁷⁷ Kadızâde'ye göre bu rütbeye ulaşan kimsenin lâhuti âleme tâlib olduğunu ve sahibine kâlb-i selim sahibi denilmektedir. Bu mertebe sayesinde Cenâb-ı Allah sâlik'ten razı olur. Artık nefis bu mertebede bütün kötülüklerden sıyrılmıştır. Nefsin mertebelerinin sonuncusu Nefs-i Sâfiyedir. Kadızâde'ye göre bu mertebede olan sâlik Cenâb-ı Hak'ta fâni olmakta ve ona gayıpların gaybı ve sahibine kâlb-i rahmânî denilmektedir. Nefs-i Sâfiye'nin diğer bir ismi Nefs-i Kâmile dir. Mertebelerin en yükseği ve en sonuncusudur. En güzel sıfatlar onundur. Bu kimse velîler makâmına ulaşmış olduğu için her an her şeyiyle ibadet halindedir.²⁷⁸

²⁷⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 475.

²⁷¹ Osman Türer, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 136.

²⁷² Mehmet Bayraktar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1989, s. 39.

²⁷³ Ahmet Ögke, *Kur'an'da Nefs Kavramı*, s. 93.

²⁷⁴ Fecr 89/27-28.

²⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 475.

²⁷⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 166.

²⁷⁷ Fecr 89/28.

²⁷⁸ Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, s. 48.

6.3.2.1. Tezkiye-i Nefs

Tezkiye Arapça'da arıtmak, temizlemek gibi anlamlara gelir. Tezkiye, nefsi yerilen ahlâktan, övülen ahlâka yükseltmeye denir.²⁷⁹ Kadızâde eserinin otuz beşinci bölümünde, nefsin mânevi kirlerinden arındırılmasını anlatır. Kur'an-ı Kerim'de *"Nefse ve onu (insanın özü olarak) şekillendirip düzenleyene; ona kötü ve iyi olma kabiliyetlerini verene! Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir."*²⁸⁰ Yine Kurân-ı Kerim'de Yüce Rabbimiz, Peygamberimizin görevlerinden birisini de "Tezkiye" olduğunu haber veriyor. *"Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler."*²⁸¹

Kadızâde yüksek makâmlara kolay ulaşamayacağı, ancak tezkiye-i nefis, tahliye-i kâlp ve tasfiye-i rûh ile ulaşılacağını belirtir. Bizzat kastedilen rûhun tahliyesidir. O ise ancak kâlbın temizlenmesiyle meydana gelir. Nefis terbiyesi sâlikin, vâcib ve lâzım olan şeyleri yapmasıyla olur. Bazı şeyhler tezkiye-i nefis, tasfiye-i kâlp ile hâsıl olur demişlerdir. Çünkü nefis terbiyesi, kısa zamanda gerçekleşmez ancak uzun zamana ve mücâhedeye muhtaçtır. Ancak kâlbın temizlenmesiyle meşgul olsa, kısa sürede nefis temizliği meydana gelir. Çünkü sâlik, her ne işlerse gerek hayır ve gerek şer kâlbinde görünür. Sâlik, onun ortadan kaldırılmasıyla meşgul olursa bu sûrette tezkiye-i nefis meydana gelir. Nefis, bir şehvetler kuvvetidir, tüm bedenden insanın seviyesine göre alâkalı ve kötü sıfatlara kaynak olur. Sâlikin temizlenmesi nefisini arındırıp güzel sıfat ile sıfatlanmaktır. Allah'a yakınlaşmak çok amel ile olmaz. Belki güzel ahlak ile olur diye bütün Allah dostları açıklamıştır.

6.3.3. Rûh ve Tedbir

Yukarıda rûhun sözlük anlamlarını verdik. Kadızâde, eserinin otuz altıncı bölümünde, insanın mânevî yapısını oluşturan rûh tahliyesinden bahseder. Kadızâde şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin *Kaside-i Ayniye* şerhinde yapmış olduğu rûh tanımını aktarır. Seyyid Ali el-Bendenîcî rûh tanımını şöyle yapar. "Rûhun mânâları çoktur. Birisi bütün canlıların sebebi olan can, diğeri Kur'an-ı Kerim'de, Kur'an mânâsıdır. Birisi melek mânâsıdır. Bütün meleklerden en büyük olandır. Birisi Cebrail aleyhi's-selam mânâsıdır. Birisi şanı yüce olan Allah'ın emriyle yarattığı

²⁷⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 661.

²⁸⁰ Şems 91/7-8-9.

²⁸¹ Cum'a 62/2.

rûh mânâsıdır.”²⁸² Kadızâde rûh hakkında şu âyeti delil gösterir. “*Sana rûh hakkında sorarlar. De ki: rûh rabbimin emrindedir.*”²⁸³

Kadızâde’ye göre Peygamberimize rûh hakkında soru sorulduğu zaman, Peygamberimiz rûhun mahiyetini açıklamamıştır. Çünkü rûhu takdis (kutsiyetini yüceltmek) için ve âvam olan insanların anlayışından rûhun büyüklüğünü tenzihe işaret için açıklamamışlardır. Peygamberimiz soru soran kimseye şu âyet ile “*Rabbimin emrindedir rûh*”²⁸⁴ cevap vermiştir. Dolayısıyla Peygamberimiz, rûhun sırrını açıklamamış ve rûhu tarif etmemiştir. Kadızâde’ye göre rûh nûrani latîf bir cevher olup, yeme içmeden berî ve zengindir. Yüceltmeye muhtaç değildir. Kadızâde bazı insanların rûh hakkındaki şu sözlerini beyan eder. “Rûh, insan sûretiyle şekillenmiştir. Her bir insanın rûhu cesedinin sûretinde şekillenmiştir. Rûh emir âlemindedir. Bundan dolayı ne çokluk nede keyfiyet vardır.”²⁸⁵

Kadızâde’ye göre rûh üç kısımdır. Birincisi rûh-ı sultâniyedir. İkincisi rûh-ı rûhaniyedir. Üçüncüsü rûh-ı cismâniyedir. Rûh-ı sultâniyenin yeri kâldır. Rûh-ı rûhaniyenin yeri karaciğer ve göğüştür. Rûh-ı cismâniyenin yeri kan, et, kemik ve damarlar arasındadır.

Kadızâde’ye göre insan uyuduğu vakit rûh çıkar mı çıkmaz mı? diye bir soru sorulursa, evet rûh çıkar denilirse gerçekte hatadır. Eğer çıkmaz denilirse yine hatadır. Sorunun asıl cevabı şudur. Kul uyuduğu vakit cismânî rûh çıkar. Yer ile gök arasında yürür ve seyahat eder. Vakti güzerânında (dolaşırken) eğer akıl rûhla beraberse uykusunda gördüğünü görür ve anlar. Sonra anlatmaya muktedir olur. Eğer akıl rûhla beraber değilse gördüğünü anlamaz. Çünkü akıl rûh ile beraber değildir. Eğer ameli insaniyete münasebeti olursa, rûh insan aynasında kendi cesedinin sûreti üzere şekillenir. Eğer ameli insanlığına uygun olmazsa, köpek sûreti ve eşek sûreti üzerine şekillenir. Bazı kere de domuz sûreti üzerine şekillenir. Özetle ameli hangisine uygun ise o sûret ile şekillenir.²⁸⁶

Kadızâde’ye göre rûhun beş hâli vardır. Birincisi, hâlet-i adem’dir. Kur’an-ı Kerim’de buyurulmuştur. “*Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan*

²⁸² Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 44a.

²⁸³ İsrâ 17/85.

²⁸⁴ İsrâ 17/85.

²⁸⁵ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 44a.

²⁸⁶ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 45a.

bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir."²⁸⁷ Rûhun ikinci hâli, rûhlar âlemindeki vücût hâlidir. Peygamberimiz sallâllahu aleyhi vesellem buyurmuşlardır. "*Allah cesetlerden önce rûhları yarattı.*"²⁸⁸ Üçüncüsü, taalluk hâlidir. Nitekim buyurulmuştur. "*Ona rûhumdan üflediğim vakit.*"²⁸⁹ Dördüncüsü, rûhun mufârakat (ayrıklık) hâlidir. Nitekim buyurulmuştur. "*Külli nefsin zâikatü'l-mevt.*"²⁹⁰ Beşincisi, rûhun i'âde ve ircâ' hâlidir. Nitekim buyurulmuştur. "*Biz onu hemen eski hâline döndüreceğiz.*"²⁹¹

Kadıızâde rûhun bedenlenmesi meselesine şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîci'den alıntı yaparak yer verir. Seyyid Ali Bendenîci'ye soruldu ki; insân rûhunu bu cesede koymanın sırrı nedir? Bu latîfe-i lâhûtiyeyi kesâfet-i nâsûtiyeye yerleştirmenin nedeni nedir? Bunun cevabı "*men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû* hadîsi şerîfinin esrârındandır" diye cevap verdi. Yani kişinin kendisini, nefsini tanıyarak rabbine ulaşması, O'nu bilmesidir. Bu hadiste on delil bulunmaktadır.

Birinci delil, bu insan vücûdu, cismânî heykeldir ki dört unsurdan oluşmuştur. Bu heykel, bir müdebbire (düşünerek tedbir alana) muhtaçtır ki tedbir eyleye ve bir muharrike muhtaçtır ki harekete geçe; o müdebbir ve muharrik rûhtur. Yine bu âlem için bir müdebbir ve muharrik vardır. Âlemin müdebbir ve muharriki Allah Te'âlâ hazretleridir. Tedbir sözlükte, bir şeyi temin edecek veya önleyecek yol, çare,²⁹² tasavvuf istilâhında ise, hayırlı olduğunu bilmekle bir şeyin sonu üzerinde düşünmek, işleri, sonlarını bilmek sûretiyle yapmaya çalışmak anlamına gelmektedir.²⁹³ Müdebbir ise, tedbir alan, tedbirli, düşünce ile hareket eden, düşünceli anlamına gelmektedir.²⁹⁴ Muharrik sözlükte, tahrik eden, hareket getiren, oynatan, anlamına gelmektedir.²⁹⁵

İkinci delil, insan cesesinde, müdebbir ve muharrik bir olduysa, evvel ki rûhtur. Bu delilden anlaşılan bu âlemin müdebbir ve muharriki birdir ve o Allah Te'âlâ

²⁸⁷ İnsân 76/1.

²⁸⁸ eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, s. 382.

²⁸⁹ Hicr 15/29.

²⁹⁰ Âl-i İmran 3/185; Enbiyâ 21/35; Ankebut 29/57.

²⁹¹ Tâha 20/21.

²⁹² Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1228; Ayrıca tedbir için bkz. Fahrettin Atar, "Tedbir", *DİA*, XL, İstanbul 2011, ss. 258-259.

²⁹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 642.

²⁹⁴ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 827.

²⁹⁵ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 779.

hazretleridir. Bunun delili Kur'an-ı Kerim'den “Eğer yerlerde ve göklerde birden fazla ilah olsaydı kâinat vücûda gelmezdi.”²⁹⁶ Âyetidir.

Üçüncü delil, ceset hareket etmez, ancak rûhun iradesiyle hareket eder. Bu delilden anlaşılan âlemin her zerresi ancak Allah'ın kaza ve kaderiyle hareket eder.

Dördüncü delil, ceset ancak rûhun bilmesi ve hissetmesiyle hareket eder. Cesette hareket olmaz. Ancak ceset rûhun ilmiyle ve onun şuuruyla hareket eder. Bu delilden anlaşılan Allah Te'âlâ bütün eşyayı bilir. Arzda ve semevâtta zerre miktârı şey ilminin dışında değildir.²⁹⁷ Beşinci delil, bu karanlık (kesif) cesede rûhtan daha yakın bir şey yoktur. Bu delilden anlaşılan âleme Allah'tan daha yakın hiçbir şey yoktur. Allah Te'âlâ'ya mekân sabit olmaz. Allah Te'âlâ herşeye aynı seviyede yakındır. Cenâb-ı Hak buyurmuştur. “Biz insana şah damarından daha yakınız.”²⁹⁸

Altıncı delil, cesedin vücûdundan evvel rûh mevcut olduysa, ceset yok olduktan sonra rûh mevcut olmaya devam ediyorsa, Allah' da bu âlem'i yaratmadan önce mevcut oldu. Bu âlem yok olduktan sonra da mevcuttur yok olmaz. Zira O, evvel ve âhirdir.

Yedinci delil, ne zaman ki rûhun cesette keyfiyeti bilinmiyorsa, Allah Te'âlâ Hazretleri de keyfiyetten ve eşyaya benzemekten uzaktır delilidir.²⁹⁹ Sekizinci delil, rûhun cesette mekân ve tahayyüzü (yer kaplaması) bilinmezse, Allah Te'âlâ Hazretleri de mekândan ve yer tutmadan münezzehtir ve eşyalardan bir şeye hulûl etmemiştir. Gerek o şeye sirâyet etmesiyle ve gerekse yakında bulunmasıyla olunsun Allah hulûlden münezzehtir. Allah Te'âlâ hiç bir şeyden hâlî değildir. Yani Allah her şeye her şeyden daha yakındır ve her şey Allah'tan sonsuz uzaktır. Dokuzuncu delil, ne zaman ki rûh, cesette his olunmayıp ve dokunulamayıp bunlardan berî olduysa, Allah Te'âlâ Hazretleri dokunulmaktan ve duyulanmaktan münezzehe ve müberradır. Onuncu delil, ne zaman ki rûh cesette göz ile bilinmez ve sûret ile temsil olunmazsa, Allah Te'âlâ Hazretlerini gözler idrak edemez ve onu fikirler kuşatamaz delilidir. Güneş ve Ay ona teşbih olunmaz. İşte bu on delilden anlaşılan hakikatler ve anlaşılması güç olan şeyler “Men 'arefe nefsehû fekad 'arefe rabbehû” hadisi şerifinin

²⁹⁶ Enbiyâ 21/22.

²⁹⁷ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 46b.

²⁹⁸ Kâf 50/16.

²⁹⁹ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 47a.

mânâlarının sırlarındandır. Buna da ma'rifet derler. Nefsini, rûhunu ve Allah Te'âlâ Hazretlerini böyle bilmek ma'rifetullah'tır. Sahibine ârifi billah derler.

6.3.3.1. Rûh-ı Muhammedî

Kadıızâde eserinin ilk bölümünde Rûh-ı Muhammedî'den bahseder. Kadıızâde konuyla alâkalı olarak şeyhinin şeyhi Ali el-Bendenîcî'nin *Kasîdetü'l-Ayniye*³⁰⁰ şerhinde Rûh-ı Muhammedî hakkında yazdıklarını aktarır. Ona göre Allah Te'âlâ ilk önce Peygamberimizin rûhunu yaratmıştır. “Allah Tebâreke ve Te'âlâ Hazretleri sâir ervâhı halk ve îcâdından evvel Muhammed Mustafa sallâllahu 'aleyhi vesellem hazretlerinin rûhu şerifini halk ve îcâd iyledi.” Allah Te'âlâ Peygamberimizin rûhunu kendi nûrundan yaratmıştır. “Ve dahî ma'lum ola ki Hak Subhâne ve Te'âlâ habibinin rûh-ı mütahharasını kendü nûr-ı mukaddesesinden bilâ-cism velâ-resm vücûda getürdü. Ba'dehu ol pâk-i münevver ve mutahhar nûr-ı Muhammedînin bir nûrundan sâir mevcûdât-ı bi hasebil istîf' dâd müktezâ-yı hikmet üzere vücûda getürdü.”³⁰¹

Üçüncü olarak Kadıızâde, nûr-ı Muhammedî'nin nübüvvetle şereflendirilerek Mele-i 'âlâya bildirildiğini belirtmektedir. “Meleü'l-'âlâya i'lâm için rûhunu nübüvvet ile müşerref kıldı. İmdî rûhuna nübüvveti sıfat vâkîf oldu. Ve sıfat-ı nübüvvet ba'del mevti bâkiydür. Hazreti Muhammed sallâllahu 'aleyhi vesellem dîni tekâmîlinden sonra vahyin inkitâ-ı dahi muzır değildir.”

Kadıızâde rûh-ı Muhammedî'ye nübüvvet verilmesine “*Küntü nebiyyen ve Âdem-ü beyne'r-rûhi ve'l-cesedi*”³⁰² hadisini delil gösterir ve Ali el-Bendenîcî'nin rûh-ı Muhammedî'yi tahkik ettiğini belirterek dördüncü bir nitelik olarak onu Kur'an-ı Kerim'deki 'sirâcen münîrâ' kavramıyla 'nûr-ı hakikat' olarak açıklar. “Benim bu 'anâsırdan mürekkebe olan vücud-ı cismânîm ve kıyâfeti kesâfîm mişkât gibidir. Ânun için hârice tarik yokdur. Bi misbâhi rûhihî cemîf ervâha kendisünden istimdât iylediği rûh-ı Muhammedîyenin sirâcı nûrîyle mudîun nûr-ı hakikatdir. Şemsin ve kamerin ve nücûmun nûr-ı gibi”³⁰³

Kadıızâde'ye göre bütün peygamberler ve evliyâlar rasûlullahtan, rasûlün ilim denizinden bir avuç su talep edicilerdir. Yine Kadıızâde'ye göre ruh-ı Muhammedî

³⁰⁰ *Kasîdetü'l-Ayniye* Abdülkerim el-Cilî (ö.832/1428)'nin *ed-Dürretü'l-ayniyye* olarakta bilinen eserinin diğer adıdır.

³⁰¹ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 22a.

³⁰² “*Ben Peygamberiken Âdem rûh ile ceset arasında idi.*” Aclûn'i, *Keşfu'l-Hafâ*, II:129.

³⁰³ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 2b.

bütün ‘hakâyık-ı sûriye ve mâneviye’yi cem eden bir hakîkattir. Bu câmî hakîkat ‘arş’tır. Kadızâde bu hususa “Evvelü mâ halakallâhu’l-kaleme”³⁰⁴ hadisinden hareketle Allah Te‘âlâ’nın ilk olarak yarattığı şeyin kalem olduğunu ve bu kalemin de rûh-ı Muhammedî’ye olduğunu belirtmektedir. Rûh-ı Muhammedî ise Rûh-ı ‘azamdır. Bütün rûhlar ondan zuhûr ve istifâza ederler ve ondan nûrlanırlar.³⁰⁵

Bir mastar olarak “nübüvvet” kelimesi Arapça kökenlidir. Şan, şeref, yücelik anlamındadır.³⁰⁶ “Haber ve haber verme” anlamında kullanılan “nebe’e” den,³⁰⁷ “yükselmek, elçi olmak” anlamına gelen (n-b-v) fiilinden türemiştir.³⁰⁸ Bir sûfî olan Hâkim Tirmizî’ye göre nübüvvet, perdenin kalkması ve gaybın sırlarına muttali olmak sûretiyle Aziz ve Celil olan Allah’ı bilmektir.³⁰⁹ Aynı anlamda olan “Resul” kelimesi ise yine Arapça kökenli bir kelimedir ve “Rsl” kökünden türemiştir.

Nübüvvetin fail formu olan “Nebi” kelimesi, Allah tarafından yeni bir kitap ve şeriatle gönderilmeyip, önceki bir resulün kitap ve şeriatını tebliğ eden görevli Peygamberlere verilen isimdir. Resul kavramı nebi kavramına oranla daha kapsamlıdır. Dinî literatürde resul kavramı, Allah tarafından yeni bir kitap ve yeni bir şeriat ile bir topluma ve tüm insanlığa gönderilen kimsedir.³¹⁰ Tekraren ifâde etmek gerekirse Kadızâde, Peygamberimizin vefatından sonra da nübüvvet sıfatının bâkî olduğunu nakleder. Peygamberimizin nebi olduğunda, ilk insan Âdem aleyhi’s-selam’ın rûh ile ceset arasında olduğunu beyan eder. Peygamberimizin nûrunun hakîkat olduğu ve bütün Peygamberlerin, evliyâların onun ilim denizine ve ilim yağmuruna muhtaç olduklarını ifade eder.³¹¹ Buna göre Rûh-ı Muhammedî ilk var olandır. Beşeri ilmin ve mümkün varlığın kaynağıdır. Çünkü bütün rûhlar ve cisimler ondan nûrlanmıştır. Bunun delili Peygamberimizin “*Ben Allah Teâlâ’nın tecellî nûrundan, mü’minler de benim nûrumdan yaratılmıştır*”³¹² hadisidir.

Kadızâde eserinin ikinci bölümünde, aynı konuyu anlatmayı sürdürerek, Rabbimizin Rûh-ı Muhammedî’yi kendi cemâlini seyretmek için, bu rûhun da bir kılıfa

³⁰⁴ Allahın ilk yarattığı şey kalemdir.

³⁰⁵ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 3a-3b.

³⁰⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 490.

³⁰⁷ İbn-i Manzur, *Lisanü’l-Arab*, XIV, ss. 8-9.

³⁰⁸ İbn-i Manzur, *Lisanü’l-Arab*, XIV, ss. 29-30.

³⁰⁹ Hâkim Tirmizî, *Hatmu’l-evliyâ*, (Velîliğin Sonu Velayet- Nübüvvet Tartışması), haz. Salih Çift, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s. 97.

³¹⁰ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 552.

³¹¹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 2b.

³¹² Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 3a.

muhtaç olduğundan dolayı Hazreti Âdem'i bir avuç topraktan yaratıp meydana getirdiğinden bahseder. Rabbimizin insanı diğer mahlûkattan şerefli yarattığına değinir. Akıllı ve olgun olan bir kimsenin bir mürşid-i kâmil temin etmesi gerektiğini ifade eder. Bir insanın cüz'i iradesinin kendi tasarrufunda olduğunu ve ona da nefs-i nâtika dendiğini söyler.³¹³

6.3.3.2. Peygamberimizin Rûhaniyetinin Yüceliği

Kadıızâde eserinin on yedinci bölümünde, Cenâb-ı Hakk'ın ehadiyet ve samediyetine mazhar, yani varlıkların başlangıcı kâinatın kendi rûhundan halk edildiği sevgili Peygamberimizin rûhaniyetinin yüceliğini beyan eder. Bu yüceliğe “*Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Rasûlü ve nebîlerin sonuncusudur,*”³¹⁴ âyetini delil gösterir. Cenâb-ı Hak kendi ulûhiyetinin büyüklüğü ve kudret lisanıyla Peygamberimizin temiz ve yüce rûhuna salavat getirmiş ve övmüş iken, hangi dilin onu yani Rûh-ı Muhammedi'yi övmeye ve yüceliğinden söz etmeye gücü yeter?³¹⁵ Kadıızâde Rûh-ı Muhammedi'nin yüceliği konusunda şu âyetleri de zikreder. Cenâb-ı Hak buyur. “*Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.*”³¹⁶ “*Allah ve melekler Peygamber'e salât ediyorlar.*”³¹⁷ Kadıızâde'ye göre bütün mahlûkat toplansa, her birinin yüz bin dili olup yokluktan vücûda geldiği zamanda “*Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir.*”³¹⁸ âyetinin tecellisine kadar o Peygamberimizin methini ve vasfını söyleseler, onun nihayetsiz, vasıflar deryasından bir damla beyan edemezler. Mahlûkatın hepsi acz okyanusunda boğulup onun övgüsünden noksandılar. Sâliklere ve müminlere lazım olan Allah'ın sevgilisinin temiz nûrlu rûhuna salavat getirip, kendisinin bağışlanması için Cenâb-ı Hakk'a şefaatchi olup ‘ümmetim’ diye söylemesini beklemektir.

Kadıızâde'ye göre Cenâb-ı Hak kendi mukaddes nûrundan sevgili Peygamberimizin temiz nûrunu vücûda getirdi. Peygamberimiz için bir hadiste “*Ey habibim sen olmasaydın, bu kâinatı yaratmazdım*”³¹⁹ buyurulmuştur. Kadıızâde

³¹³ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 3a.

³¹⁴ Ahzâb 33/40.

³¹⁵ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 20a.

³¹⁶ Kalem 68/4.

³¹⁷ Ahzâb 33/56.

³¹⁸ Rahmân 55/26.

³¹⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II:164.

konunun anlaşılması için açıklamasını sürdürür. Gerçekte Peygamberimizin temiz rûhu ay misalindedir. Çünkü ay parlak ve temizdir. Ay ışığını ancak güneşten alarak nûrlanır. Gerçekte Ay'ın nûru güneşin aksidir. Karşı karşıya gelme sebebiyle nûrlanıp nefsiyle parlayıp nûr alır.³²⁰

7. Etvâr-ı Seb'a

Tavr sözlükte, hal, edâ, gidiş; davranış anlamlarına gelmektedir.³²¹ Etvâr-ı seb'a, Arapça yedi tavrı demektir. Seyr u sülûk usûllerine göre tarikatlar rûhânî tarikatlar ve nefsânî tarikatlar olmak üzere ikiye ayrılır.³²² Nefsânî yol sûfinin mücâhade ve riyazetler ile nefsin terbiye etmesidir. Nefsânî tarikatlarda nefis için yedi perde esas alınmıştır.³²³ Tasavvufî eğitimin kademelerini sûfler "Nefsin Mertebeleri" başlığı altında incelemişlerdir.³²⁴ Bu mertebeleri daha önce yukarıda nefis ve mertebeleri başlığında açıkladık. Bu mertebeler Nefs-i emmâre, Nefs-i levvâme, Nefs-i mülhime, Nefs-i mutmainne, Nefs-i râdiye, Nefs-i mardiye ve Nefs-i sâfiye'dir. Nefsin bu yedi derecesine göre değişen hallere, etvâr-ı seb'a denilmektedir.³²⁵ Kur'ân-ı Kerim'de "Oysa O sizi türlü evrelerden geçirerek yaratmıştır"³²⁶ âyetinde etvâr sözünden kast edilmek istenen insanın yaratılışındaki safhalardır. Bu âyetten yola çıkarak sûfler insanın yedi mertebesinin bulunduğunu, "Etvâr-ı Seb'a" kavramının bu yedi mertebeyi ifade ettiğini belirtmişlerdir. Sûfler, Allah'ın insanı yedi durumda yarattığına dikkat çekerek, bu durumları, yedi kat semaya, yedi gezegene, yedi vadiye ve yedi iklime benzetmişlerdir.³²⁷ Sûflere göre insanın yaratılış sürecinde geçirdiği yedi aşama Hakk'ın taayyününden yani mutlak varlığın (vücûdun) zuhûrundan ibâret olan yedi mertebeye tekâbül etmektedir.³²⁸ Sâlik, Cenâb-ı Allah'ın kudretinin zuhûr ve tecellî yoluyla belirmesinden sonra insan-ı kâmil mertebesine ulaşarak seyr u sülûkunu tamamlar. Sâlik, bu süreçte kendi nefesine doğru bir yolculukta bulunur ve çeşitli makâm ve mertebelere ulaşır. Özellikle Halvetiyye tarikatına mensup sûfler tarafından bu mertebelerin her biri için husûsî yöntemler ortaya konmuştur. Rûhânî yol ise sûfinin latîfelerini tasfiye ederek rûhunu güçlendirmek sûreti ile Hakk'a vâsıl olmasını hedeflemektedir. Etvâr-ı

³²⁰ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 21a.

³²¹ Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 734; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1214.

³²² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 232.

³²³ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 325.

³²⁴ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 164.

³²⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 198.

³²⁶ Nûh 71/14.

³²⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 65.

³²⁸ Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı seb'a Metodu*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 109.

seb'a Nakşîbendiye gibi rûhânî tarîkatlarda letâif-i hamse veya letâif-i seb'a diye isimlendirilir. Bu yöntemi benimseyen sûfiler rûhânî yolun mahiyeti hakkında şu bilgileri vermektedir: İnsanda on latîfe vardır. Bunlardan beşi âlem-i halk olarak isimlendirilen yaratılış (madde) âlemine mensuptur. Bu beş latîfe dört unsur hava, su, toprak, ateş ve nefistir. Dört unsur insan bedeninin karşılığıdır. Diğer beş latîfe ise âlem-i emr olarak isimlendirilen ruhtar âlemine mensuptur. Bu beş lâtîfe kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâdır.³²⁹ Bunları daha önce yukarıda açıkladık.

Kadıızâde şeyhi Seyyid Ali el-Bendenîcî'nin eserinde yedi tavrı Kelime-i Tevhid'le gördüğünü ve yolculuğunu onunla tamamladığını beyan eder.³³⁰ Kadıızâde'ye göre nefsin sıfatları görünüşte yedi ise de hakîkatte, nefsin sıfatları dördtür. Bu sıfatlar emmâre, levvâme, mülhime, mutmainnedir. Nefis, mutmainne sıfatıyla sıfatlansa kötü ahlaklar güzel ahlaklara dönüşür.³³¹ Her biri için işaretler ve alâmetler vardır. Nefis-i emmârenin yedi kötü sıfatı vardır. Bunlar, hevâ-i nefis, gadabü'n-nefis, şehvet, hırs, buhl, ucb ve kibirdir. Kadıızâde, bu yedi kötü ahlaktan kurtulmanın diğer yedi güzel ahlak ile olacağını bildirir. Bunlarda şunlardır:

Birincisi, cû'dur. Yani az yemektir. Tasavvufta nefis terbiyesinden birisi de az yemektir. Az yemek yenmesinin amacı mânevî yükselmelere engel olacak derecede çok yemeyi engellemek ve sûfilerin kanaat sahibi olmaları içindir. "Kanaat" kavramı Arapça kökenli bir kavramdır. "ikna olmak, yetinmek, razı olmak, rıza göstermek gibi manalara gelir.³³² Sûfiler, bazen iki günde bir, üç günde bir, kırk günde bir yemek yiyerek nefis terbiyesi yapmışlardır.³³³ Açlık, sûfilerin niteliklerindedir. Mücâhedenin rükünlerinden biridir. Sülûk erbabı, yemekten kaçınma ve açlığı huy edinme yolunda adım adım ilerlemişlerdir. Hikmet pınarlarını açlıkta bulmuşlardır.³³⁴ Zünnûn-i Mısırî'ye göre, dervişler ekmek bulamadıkları için aç kalmazlar aksine onlar açlığı tercih ederler.³³⁵ Nefsin arzu ettiği şeyleri yemek kâlbî katılaştırır, sırrı bağlar, ince düşünme gücünü yok eder, uykuyu ve gafleti çoğaltır, hırsı güçlendirir ve ulaşılamayacak hedefler peşinde koşmaya sebep olur.³³⁶ Yahyâ b. Muâz'a göre eğer

³²⁹ Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı seb'a Metodu*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, ss. 47-48.

³³⁰ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 14b.

³³¹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 30a.

³³² İbn-i Manzûr, "Kanaat", *Lisanü'l-arab*, Dar-ı İhyâu't-Tûrasü'l-Arabi, Beyrut 1999, XI, s. 321.

³³³ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hakikat bilgisi) haz. Süleyman Uludağ, s. 387.

³³⁴ Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 258.

³³⁵ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, s. 157.

³³⁶ Abdülkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbani*, çev. Osman Güman, Gelenek Yay., İstanbul 2011, s. 338.

açlık pazarda satılan bir nesne olsaydı ahirete tâlip olanların pazara girdiklerinde ondan başka alacakları bir şey olmazdı.³³⁷

İkincisi, az konuşmaktır. Tasavvufta nefis terbiyesinden bir diğeri az konuşmaktır. Rabbimiz ağızımızdan çıkan her sözün yazıcı melekler tarafından kaydedildiğini bize haber veriyor.³³⁸ Üçüncüsü, az uyumaktır. Uyku insanın hayatını düzenli yaşayabilmesi için bir zarûrettir. Cenâb-ı Allah geceyi insanların dinlenmesi için yaratmıştır. İbrahim Hakk'ı Hazretleri Mârifetnâme adlı eserinde bu konuyla alâkalı olarak şunları söyler: “Az uyuma Allah’a dönüştür, çok uyumak gaflettir, gaflet ise kâlbi karartır; irfan ehline gece uyumak haramdır, çünkü onun dileği Allah’a kavuşmaktır, seher âşıklara nimettir, ârifin uykusu müşâhede ve murâkabedir.”³³⁹ Peygamberimiz günahsız olduğu halde gece kalkıp namaz kılması kendisine emredilmiştir. Kur’an-ı Kerim’in birçok âyetlerinde gece ibadet edilmesi istenmiştir.³⁴⁰ Dördüncüsü, yalnızlığı tercih etmektir. Yani çoğu vakitlerde halvette olmak, insanlarla karışmaktan sakınmaktır. Özellikle başkaları ile ülfet etmekten sakınmaktır. Beşincisi, tevhid zikrine devam etmektir. Altıncısı, mürşid-i kâmil olan zâttan yardım almaktır. Yedincisi, mürşid-i kâmilin emrine uymak ve tam itaat etmektir. Bu güzel ahlak sebebiyle sâlik yedi kınanmış ahlaktan kurtulur.

Kadızzâde’ye göre envâr-ı kudsiye-i ilâhiye, semâvat ve arzı nûrlandıran Allah Te’âlâ hazretlerine mahsus nûrdur. Bu nûr ‘Nûr-ı mutlak’tır. Anâsırın gözü ile görünemez. Belki basîret nûru kuvvetiyle görünür ve idrak olunur. Bu nûr için şekil yoktur. İlk nûr (Evvelki Nûr) asıl nûrdur. Bâkisi olan nûrlar hususi renk ile görünür. Sâlik sülûkun başlangıcında ve sülûkun sonunda bu nûrları farklı renklerle müşâhede eder. Kabiliyetine göre dört unsur itibarıyla dört mertebesi vardır.³⁴¹

Birincisi, toprak unsuru tesirindedir. Alâmetleri ve işaretleri şudur. Sâlik, yaşadığı hallerinde dağlar ve imar edilmiş araziler ve benzer nesnelere görür. İkincisi, su unsuru tesirindedir. Temiz sular ve canlılara ait sular ve onlara benzer şeyler görür. Üçüncüsü, hava unsuru tesirindedir. Alâmetleri şudur. Havada uçuş gibi şeyler görür. Dördüncüsü, ateş unsuru tesirindedir. Alâmetleri şudur. Sâlik, sülûkunda ateş, meşale,

³³⁷ Ebu’l-Kâsım el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, s. 259; Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, tahk. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâkî Sürûr, Dâru'l-Küttübî'l-Hadîse, Mısır, 1380/1960, s. 269.

³³⁸ Kaf 50/17.

³³⁹ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, Kit-San, İstanbul 1984, ss. 277-288.

³⁴⁰ İnsan 76/26.

³⁴¹ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 29b.

kıvılcım misâli şeyler görür. Sâlik, bu tavırları tamamladıktan sonra nefis tavrına geçer. Kadızâde'ye göre bu dört unsur nefis-i letâif-i süfliyedir.

7.1. Tavr-ı Rûh

Kadızâde eserinin yirmi beşinci bölümünde, Tavru'r-rûh ve mâ'rifetullâh hakkında bilgi verir. Etvâr-ı seb'a'dan birisi tavr-ı rûh'tur. Kadızâde'ye göre sâlik, seyrinde sıır mertebesinden ileriye gitse tavr-ı rûh'a yükselir. Nûru sarı olur ve sâlike bu mertebede Peygamber rûhları ve melekler görünür. Kabiliyetine göre bu mertebede tecellî-i rûh açığa çıkar.

Kadızâde'ye göre mürşid-i kâmil, sâlik bu beş mertebede terbiye ve tasarruf eder. Sâlik, bu beş mertebeden ve altı tavidan ileri gidemez. Fakat sülûku tarîkatsız bir cezbe ile olsa bu istisnadır. Eğer sâlik, cezbeye kapılıp beş tavidan ve altı tavidan ileriye gitse o zaman sâlik, tavr-ı hafî tarafına gider. Bu ise tecellîyât-ı esmâiye ve ef'aliye nûrlarının tavrı mahallidir. Bu tavrın keşfleri ve tecellîyâtı çoktur. Bu makâm tavrının nûru siyah binektir, yeri sırların sırrıdır. Zât-ı akdesin tecellîyatı yeridir.

Kadızâde'ye göre bazı sâlikler sülûku sebebiyle ve cihadıyla bu mertebeye ulaşır. Bazısı aykırı kayıtlar sebebiyle bu mertebeye ulaşamaz. Bu makâma erişemeyen sâlik, terbiyesine sahip olamaz ve kâmil değildir, belki noksandır.³⁴²

7.2. Tavr-ı Kâlp

Tavr daha öncede ifâde ettiğimiz gibi sözlükte, hal, edâ, gidiş, davranış anlamlarına gelmektedir.³⁴³ Kadızâde, eserinin yirmi dördüncü bölümünü, tavru'l-kâlp konusuna ayırmıştır. Ayrıca Kadızâde bu bölümde, kâlbın yedi mertebesinden bahseder. Ona göre, müridin kâlp tavrında, nûru kırmızı olur.

Kadızâde'ye göre kâlbın yedi mertebesinden birincisi madenü'l-İslamdır. Ona "Sadr" denilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa*"³⁴⁴ âyetini delil gösterir. İkinci mertebesi madenü'l-imandır. Ona "Kâlp" denilir. Kur'an-ı Kerim'de buyurulmuştur. "*İşte Allah bunların kâlplerine imanı nakşetmiş.*"³⁴⁵ Üçüncü mertebesi madenü'l-muhabbet ve'l-ışktır. Ona "Şeğaf" denir. Nitekim buyurulmuştur. "*(Yûsuf'un) sevdası kâlbine işlemiş.*"³⁴⁶ Dördüncü mertebesi

³⁴² Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 31b.

³⁴³ Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 734; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1214.

³⁴⁴ Zümer 39/22.

³⁴⁵ Mücâdele 58/22.

³⁴⁶ Yûsuf 12/30.

madenü'l-müşâhede ve yeri rü'yeti ilâhiyedir. Ona “Fuâd” denir. Beşinci mertebesi Hazreti İlâhiyenin (Allah'ın nûrlarına maden olandır.) Ona “Cennetü'l-kâlp” denir. Altıncısı mertebesi madenü'l-mükâşefâti'l-gaybiye ve mahall-i te'allümü'l-esmâdır. (isimlerin öğrenildiği mahâl) bunada “Süveydaü'l-kâlp” denilir. Nitekim “*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.*”³⁴⁷ Yedincisi mertebesi tecelliyat-ı asâriye ve efâliyenin zuhûruna mâden olan şeydir. Ona “Behcetü'l-kulûb” (kâlpilerin sevinci) denilir. Bunlardan her birinin alâmetleri vardır. Sâlik, bu mertebeleri tamamlasa seyri tavr-ı sır da olur. Nûru beyaz olur. Bu sır tavrında gizli şeyler sâlike Allah'ın yardımıyla görünür ve güzel kokular meydana gelir.³⁴⁸

B. TAHAKKUKA DAİR KAVRAMLAR

Tasavvufun tahakkuk boyutu ise sâlikin ma'rifet, işâret ve bilgi edinme sürecidir.³⁴⁹ Tahakkuk boyutunda elde edilen bilgiler ve duygular genellikle vehbîdir ve hak vergisidir. Bu bakımdan tahakkuka dair kavramlar kalbî ve vicdânî olanlar ilim ve ma'rifete dair olan kavramlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Vecd ve istiğrak, cezbe, aşk ve muhabbet, havf ve recâ, kabz ve bast, heybet ve üns, gaybet ve huzur, mahv ve isbat, sekr ve sahv, fenâ ve bakâ, cem ve fark kalbî ve vicdânî olan kavramlardır. Ma'rifet ve irfan, îkan ve yakîn, keşf ve mükâşefe, ilham, muhâdara ve müşâhede, feth ve feyz, levâih, tavârik ve levâmî, tecellî, vâridât ve havâtır, vâkıa-vâkıât ma'rifet ve bilgi kavramlarıdır.³⁵⁰ Kadızâde'nin eserinde kalbî ve vicdânî kavramlara yer verilmediğinden biz burada ma'rifet ve bilgi kavramlarından olan Kadızâde'nin ma'rifet, mükâşefe, müşâhede, tecellî ve vâkı'at kavramlarını ele alacağız.

1. Mâ'rifet

Tahakkuk kavramlarından bir tanesi anlaşıldığı gibi ma'rifet kavramıdır. Ma'rifet, sözlükte “tanımak, bilmek” demektir.³⁵¹ Tasavvufta, Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında şüphe götürmeyecek bir bilgiye sahip olmak demektir. Ma'rifetin kaynağı kâlp, rûh, ilham ve keşiftir.³⁵²

³⁴⁷ Bakara 2/31.

³⁴⁸ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 31a.

³⁴⁹ Özköse, *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, s.5.

³⁵⁰ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, bakz: içindekiler

³⁵¹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 221.

³⁵² Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 409.

Kadıızâde eserinin yirmi ikinci bölümünde mâ'rifet makâmını ele almaktadır. Zümer sûresi dokuzuncu âyeti “*De ki: hiç bilenlere bilmeyenler bir olur mu?*”³⁵³ Zikrederek ilmin üç kısma ayrıldığını, birincisinin ilme'l-yakîn, ikincisinin ayne'l-yakîn, üçüncüsünün hakkâ'l-yakîn olduğunu beyan eder.³⁵⁴

İlme'l-yakîn, tereddüde mahal vermeyen kesin bilgi; Ayne'l-yakîn, bir şey hakkında gözle görerek elde edilen kesin bilgi; Hakkâ'l-yakîn, bir şey hakkında o şeyi yaşayarak elde edilen kesin bilgidir.³⁵⁵

Kadıızâde'ye göre ilme'l-yakîn, görme ve delillerden hâsıl olur. ilme'l-yakîn iki kısımdır. Birinci kısmı, bütün zâhirî ilimleri çalışmayla elde edilir. Bu ilimler sebebiyle ve kuvvetiyle Allah'ın birliği inancına sahip ve kâdir olur. Bu mertebeye ilme'l-yakîn derler. Bu çeşit topluluğa muvahhidîn-i kâmilîn derler. Ama mânevi zevkleri tam tadamazlar.

Kadıızâde'ye göre ilme'l-yakîn'in ikinci kısmı, ibadet kuvvetiyle, meşakkatli riyâzetle, yalnızlık bereketiyle meydana gelen ve keşfe dayanan ilimdir. Meşakkatli riyâzet kuvvetiyle beşeriyet karanlıkları yok olur, gönül gözü açılır, perdeler ortadan kalkar, her gördüğü sanat eserinden sanatkâra bir delil görür.

Kesin (yakîn) bilginin ikinci kısmı ayne'l-yakîndir. Bu ilimde iki kısımdır. Birinci kısmı, gözle keşiftir ki ona müşâhede derler. Bunu bazı ârifler “*O perdeler kâlbinden riyâzet ve ibadet kuvvetiyle kalktı*” sözüyle tarif etmişlerdir.³⁵⁶ Ayne'l-yakîn'in ikinci kısmı, keşfi hakîkidir. Ona hakk-ı keşf ve şuhûd-ı zâtî derler. Bu kısımda Hak Te'âlâ zâtının tecellisiyle kulundan tamamen benliği kaldırır ve o insan kâmil insan olur ve muradına ulaşır.

Kadıızâde'ye göre kesin bilginin üçüncü kısmı, hakkâ'l-yakîndir. Ayne'l-yakîn'in ikinci kısmı olan keşfi hakkıdır ki buna hakkâ'l-yakîn ve ilm-i ledünnî adını vermektedir.

Kadıızâde'ye göre ilme'l-yakîn, ilim kuvveti ve akıl yardımı ile elde edilebilir. Aynel-yakîn keşf ile hâsıl olur. Keşf tamam olunca hakka'l-yakîn hâsıl olur. Bunun adı da makâm-ı vahdet-i mutlaktır. Bu makâmda senlik ve benlik kalmaz. Sâlik, hakkal-yakîn rütbesine ulaştığında mürşidi kâmil olur. Bu rütbeyle makâm-ı rızâ da

³⁵³ Zümer 39/9.

³⁵⁴ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 28a.

³⁵⁵ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 222.

³⁵⁶ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 28b.

derler. Bundan sonra sâlik, Allah'ın cemâline ve inayet-i rabbaniyeye muhtaçtır ki çalışma ve talep fayda vermez. Bu makâmdan ileriye ayak basan kimse, iki cihan halkının isteklerini bir nefeste kendisinde bulur. Her saat ve her nefes ona gücü yeter. Bütün halk ondan yardım ister. “*Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler*”³⁵⁷ hitabı, Kadızâde'ye göre bu makâma adım atan büyük zâtlar içindir.³⁵⁸

2. Mükâsefe

Keşf sözlükte, açma, ortaya çıkarma, gizli bir şeyi bulma, bir sırrı öğrenme, bir şeyin olacağını önceden anlama, Allah tarafından ilhâm olunma, gibi anlamlarda kullanılır.³⁵⁹ Keşf, perdenin açılmasıyla gizli olanın çıkması, gayb âleminin görülmesidir.³⁶⁰ Mükâsefe, sözlükte açığa çıkarmak, âşikâr hâle getirmek anlamına gelir.³⁶¹ Mükâsefe, tasavvufta velîlerin kalblerindeki gaybî işlerin ortaya çıkması, beden ve his perdesinin kalkması, rûh âleminin sırlarının hakikat ehline görünmesi, kalbin Hakk'ın huzurunda oluşu, açık şekilde ilâhî tecellîleri temâşâ, keşfin açılması, ayne'l-yakîn mertebesi, muhâdara derecesinden sonra gelen mertebe, iyanın tehlikesinde sırrın hayret içinde kalmasına denir.³⁶² Kadızâde, eserinin otuzuncu bölümünde mükâsefât beyanında bilgi verir. Nitekim buyurulmuştur. “*İşte senden perdeni kaldırdık. Artık bugün senin görüşün keskindir.*”³⁶³ Kadızâde'ye göre keşf, hicâbın arkasında olanı kâlbın idrâk edemediğini idrâk etmektir. Hicâb ise sahibinin idrâkine ve fehmine engel olan şeye derler. Hangi yönle olursa olsun engeller sebebiyle kul Hazreti Hak'tan perdelenir. Nitekim buyurulmuştur. “*Nitekim Allah Teâlâ yetmiş bin perde ile karanlık ve nûrdan perdelenmiştir.*”³⁶⁴

³⁵⁷ Yûnus 10/62.

³⁵⁸ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 29a.

³⁵⁹ Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 1020; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 588; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 366.

³⁶⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, s.290; Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 739; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 222.

³⁶¹ Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 492; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 837.

³⁶² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, s. 293; İmam Ebu'l-Kasım Abdulkemim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdulmelik, *Kuşeyrî Risâlesi*, terc. Ali Arslan, s. 167; Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s. 741; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hakikat bilgisi) haz. Süleyman Uludağ, s. 432. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 222; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 837; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 452.

³⁶³ Kâf 50/22.

³⁶⁴ eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, s. 450.

Kadıızâde'ye göre keşf, beş çeşittir. Onlar da şunlardır. Akla ait olan keşf, kâlbe ait olan keşf, sırta ait keşf, rûha ait keşf ve hafîye ait olan keşftir. Keşf-i aklî, sâlik mücâdele ve riyâzetlerle meşgul olduğunda kendisinden cihâdı miktarınca perdelerin kalkmasıdır. Her bir perdenin kalkmasında kendisine akılla bilinebilir şeylerin mânâları görünür ve mümkinâtın (varlıklar) sırlarını anlar. Buna keşf-i aklî ve nazârî derler. İkincisi, keşf-i kâlbîdir. Sahibine farklı farklı nûrlar görünür.³⁶⁵ Buna keşf-i şühûdî derler. Üçüncüsü, keşf-i sırrîdir ki keşf sahibine bütün varlıkların sırları görünür. Buna keşf-i ilhamî denilmektedir. Dördüncüsü, rûha ait keşftir ki sahibine cennet, cehennem ve melekler görünür. Sâlikin nefsânî kirlerden tamâmen rûhu temizlendiğinde salike sayısız âlemler görünür, zaman ve mekân perdeleri kalkar. Geçmiş ve gelecek haberleri ona açılır. Buna keşf-i rûhanî denilmektedir. Beşincisi, keşf-i hafîdir ki sâlike Allah Te'âlâ sıfâtıyla tecellî eder. Celâl ve Cemâl ile makâmlar ve hâller sâlike kabiliyetince görünür. Kadıızâde'ye göre bu hafî, soyut ve has bir rûhdur ve Allah Te'âlâ hazretlerinden ilâhi bir hediyedir. O dilediği kullarına yardım eder. Buna keşf-i sıfâtî demektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de buyurulmuştur. *"İşte Allah bunların kâplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir rûh ile desteklemiştir."*³⁶⁶ Âyetteki bu rûhu, Kadıızâde rûh-u hafî diye yorumlamaktadır.

3. Müşâhede

Tasavvufun tahakkuk kavramlarından bir tanesi de müşâhededir. Müşâhede, Arapça bir kelime olup, sözlükte, bir şeyi görme, temâşâ ve seyr anlamına gelmektedir.³⁶⁷ Tasavvufta Hakk'ın kâlpde hazır olmasıdır.³⁶⁸ Hücvirî'ye göre müşâhede kavramını sûfiler şöyle tanımlar: "Sûfî taifesinin 'müşâhede' sözünden muradı (Allah'ı ve O'nun tecellilerini) kalp ile görmektir (didâr-ı dil). Çünkü müşâhede halinde bulunan zat, halâda da melâda da, تنها yerde de, topluluk içinde de Hakk Te'âlâ'yı kalp (gözü, çeşm-i dil) ile görür."³⁶⁹ Müşâhede, mârifetin derecelerinin üçüncü safhasıdır. Bu safhada artık bütün perdeler kalkmıştır. Tecellî nûrları bol bol kalbe akmaktadır. Benlik yok olur, Hak var olur.³⁷⁰ Cüneyd-i Bağdâdî

³⁶⁵ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 37b.

³⁶⁶ Mücâdele 58/22.

³⁶⁷ Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 505; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 883.

³⁶⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz. Süleyman Uludağ, s.293; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 223; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 457.

³⁶⁹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hakikat bilgisi) haz. Süleyman Uludağ, s. 393.

³⁷⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 102.

müşâhede'nin hakkı "Hakk'ın varlığı (o'nun gayrısından) yok olmanla olur..." diye açıklar.³⁷¹ Tûsî, "müşâhede, kalblerin gaybdan yine gayb ile mülâkî olduğu şeydir. Ancak gözle görür ya da vecd ile hisseder gibi değildir. Müşâhede, gözle/ıyânen görmekle kalble görmek arasında bir vasl noktasıdır. Çünkü yakîn perdesinin açılması ânında kalblerin görmesinde tevehhüm izi artar" diye tanımlamaktadır.³⁷² Kadızâde, eserinin otuz üçüncü bölümünde müşâhede beyanında açıklamalarda bulunur. Bunuda şu âyetle destekler. "*Gözün gördüğünü kâlp yalanlamadı.*"³⁷³

Müşâhede esnasında sâlikin ayna gibi olan kâlbi, tevhid kelimesinin cilâsıyla beşeri kirlerden temizlense, sâlike kâlp temizliği miktarı, gayp nûrları görünür. Hatta sülûkun başlangıcında şimşek gibi parıldayan şeyler görünür. Kâlp temizliği arttıkça kandiller, mum ve meşâle gibi şeyler görür. Bundan böyle kâlbi arındıkça yıldızlar, hilal, güneş ve soyut nûrlar salike görünür. Yani hayâlınden temiz nûrlar meydana gelir. Bazısı yeşil, beyaz, sarı ve bunlar gibi nûrlar ona görünür.³⁷⁴ Eğer rûhun nûru, kâlp temizliğiyle karışırsa nûr yeşil olur. Eğer kâlp, tamâmen temizlik ile nûrlanırsa güneşin ışığı gibi nûr görünür. Her ne zaman Hakk'ın nûru, rûhun nûruna aksederse, müşâhede şühûdî zevk ile karışır. Bazı kere sâlike, Hakk'ın nûru görünür ki rûh ve kâlbin vasıtası olmaksızın bu sûrette sâlikten keyfiyet yok olur. Perdeler kalktığında sâlike bu makâmda şu âyetin mânâsı zâhir olur. "*Allah ve Allah için olan başka her şey yok olur.*"³⁷⁵ Bu müşâhede esnasında sâlike görünen nûrlar Cemâl sıfatlarıdır ki lütuf âleminde görülür. Ama Celâlî sıfatların nûrları, kahır âleminde görünür ki o makâm yaratılmışlardan berî olmayı bütün vücûd ve resimlerin, şekillerin ortadan kalkmasını gerektirir.

4. Zâtın Tecellîsi

Tecellî sözlükte, ortaya çıkmak ve görünme, belirme, kader, tâlih, Allah'ın lûtfuna tâlip olma demektir.³⁷⁶ Tasavvufta gaybdan gelen ve kâlpde ortaya çıkan nûrlar;

³⁷¹ İmam Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî B. Havâzin B. Abdülmelik, *Kuşeyrî Risâlesi*, terc. Ali Arslan, s. 168.

³⁷² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lümâ'*, (İslâm Tasavvufu) çev. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2016, s. 67.

³⁷³ Necm 53/11.

³⁷⁴ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 42a.

³⁷⁵ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 42b.

³⁷⁶ Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 169; Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1224; Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 640; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 224.

Allah'ın isim ve sıfatlarıyla sūfînin kâlbinde tezâhür etmesi demektir.³⁷⁷ Daha doğrusu, Allah Te'âlâ'nın ârifin gönlünde zâhir olmasıdır.³⁷⁸

Kadıẓâde'ye göre fenâ makâmının ikinci ve son bölümüdür. Zâtın tecellîsi iki türden oluşmaktadır. Birincisi Sıfatın tecellîsidir ve vuslat öncesi makâmıdır. İkincisi, zâtın tecellîsidir ve vuslat sonrası fenâ makâmıdır. Dolayısıyla tecellî-i zât makâmı fenâ makâmının ikinci aşaması olmaktadır. Fenâ makâmından önce yukarıda geçtiği gibi ma'rifet makâmı vardır. Yine tecellî rabbânî ve rûhânî olmak üzere ikiye ayrılır.

Kadıẓâde, eserinin yirmi birinci bölümünde, Zâtın tecellîsi konusunu işlemiştir. Kadıẓâde bütün konularda yaptığı gibi burada da konuyla ilgili âyet ve hadise yer vermektedir. “*Rabbi o dağa tecellî edince onu paramparça etti; Musa da bayılıp düştü.*”³⁷⁹ âyeti ile “*İnnellâhe halaka âdem fetecellâ fhi.*”³⁸⁰ Hadisini vererek zâtın tecellîsi konusuna başlamaktadır. Kadıẓâde, Âraf sûresinde zikredilen bu âyetten ve belirttiğimiz hadisi şeriften yola çıkarak varlıktaki tecellînin, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının ve şu'unâtı³⁸¹ ile Zâtının tecellî etmesini anlamaktadır. Ona göre zâtın bu tecellîsini anlatmaya kelimeler kifâyet etmez. Ama tecellînin alâmetlerinden söz edilebilir.

Kadıẓâde zât tecellîsinin alâmetlerini şöyle anlatır; Sâlik nûr-ı celâli müşâhede ettikten sonra makâm-ı fenâyâ erse sonra da nûr-ı cemâl zâhir olsa sıfat nûrları galebe eder. Bundan sonra sâlik herhangi bir şey göremez gayb âleminde bir âlem görünür ki hayal ve idrâk kalkar, mekân ve yön yok olur, hayrette kalıp vücûdunun yok olmasını ister. Bütün enbiyâ ve evliyâ bu makâmda hayrette kaldığından “*Sübhâneke mâ arafnâke hakka mârifetik*” virdini çeker. Zât-ı hüviyetinden hiç kimse bahsedemez. Çünkü misli ve benzeri yoktur. Zât-ı bîcûnun tecellîsi ârifin vücûdunda toplandıktan sonra onun için zâhir ve bâtın bir olur. Renk kalmaz, insanın varacağı son nokta tecellî-i zâttır. İlerisine kimse için izin verilmemiştir.³⁸² Zât-ı bîcûn tecellî edip makâmlar ve yollar tamamlanır ve Sâlik ârif olur.³⁸³

³⁷⁷Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ, s. 180; Fikret Karaman vd., *Dîni Kavramlar Sözlüğü*, s. 640.

³⁷⁸Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 197.

³⁷⁹A'râf 7/143.

³⁸⁰Aslı hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

³⁸¹Sıfatların özündeki kutsi mânâlar ve Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz her şeyi yapabilme kabiliyeti.

³⁸²Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 26a-28a; Yücer, “Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadıẓâde Mehmed Tâhir Efendi ve Tasavvufî Eseri: Risâletü'n-nûriye min tarikat'il-aliyye” s. 19.

³⁸³Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 27a.

Kadıızâde'ye göre Zâtın tecellîsiyle kastedilen, bütün tecellî nûrlarının, ârifin vücûdunda toplanmasıdır. Artık gelmek ve gitmek yok olmuş, görünen, görünmeyen bir olmuştur. “*Nefsini bilen Rabbini bilir*”³⁸⁴ mânâsı açığa çıkar. Hatta “*Mâraeytü şey'en illâ veraeytullahe kablehû ev ba'dehû evme'ahû ev fihi*”³⁸⁵ sırrı bu makâmda gerçekleşir. Allah'ın nûr âleminden beyaz, daha beyaz, yeşil, hem seyahat bir makâma varır ki örneksiz olur. Ondan kâlbine Hakk'ın zevki düşer. Maddenin karanlıkları, sekiz cennetin süsleri ona arz olursa, o kabul etmez ve bunlara değer verip bakmaz. Aksine bütün nakışlar onun gönlünden kaybolup gider, Tecelli-i Zât onun kâlbinde yerleşir. Onda ne zaman kalır, ne renk kalır. Ne dedikodu kalır, ne gece gündüz kalır. Bu makâmdaki Allah'ın kuluna ne akşam ne de sabah vardır. Bu bir doğuştan batışı yok ve bir açığa çıkmadır sonu ve kenarı olmayan bir okyanustur. Cehli olmayan bir ameldir ve perdesi olmayan bir güzelliştir. Bütün sıfatlar onda yok olmuştur.

Kadıızâde'ye göre insanın kemâlata ermesinin sırrı, Tecelli-i Zât'tır. Bundan ilerisine gitmeye izin yoktur. Bu makâmda bütün renkler renksiz olur. Renksizlikten başka bir nesne kalmaz. Ârif bu makâmda varlıkları yokluk üzere müşâhede eder.

5. Hâlât ve Vâkı'ât

Vâkı'âtın tekili olan vâkı'a, Arapça bir kelime olup, “v-k-a” kökünden türemiştir. Vukû bulmak, düşmek, bir yere doğru süratle gitmek anlamlarına gelmektedir. Vâkı'a kelimesi ise sözlükte, şiddetli hâdise, musibet, belâ, terslik, kaza, savaş, çarpışma, gerçek, hakikat, olan, düşen, olagelen, rastlayan gibi anlamlara gelir.³⁸⁶ Tasavvuf istilâhında, zikir sırasında ve Allah ile beraberliğinde, hislerini kaybedecek şekilde gaybete düşen sâlikin gördüğü şeydir; bu uyku ile uyanıklık (yakaza) arası bir haldir; sâlikin huzur ve uyanıklık halinde gördüğü şeye mükâşefe denilir.³⁸⁷ Yine vâkı'a, sâbit ve daim olan hâtır, ilham, müşâhede kerâmet anlamında kullanılır.³⁸⁸ Gayb âleminden kalbe ya misal yoluyla, ya da hitap sûretiyle gelen mânâlar, müjdeli mesajlar hakkında kullanılır.³⁸⁹

Kadıızâde vakı'at kavramına eserinin otuz ikinci bölümünde yer verir. Kadıızâde'ye göre sâlik, riyâzet ve nefisle ne zaman mücâdeleye başlasa sâlik için

³⁸⁴ *Keşfu'l-Hafâ*, II:262.

³⁸⁵ “*Ben Allahtan önce ve sonra veya onunla beraber veya onun için ondan başka hiçbir şey görmedim.*” Aslı hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

³⁸⁶ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1323; Güneş, *Arapça- Türkçe Sözlük*, s. 320.

³⁸⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 686.

³⁸⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ, s. 305.

³⁸⁹ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 225.

âlem-i mülk ve melekûte geçiş meydana gelir. Her bir makâmda kendisine hâller ve olaylar zuhûr eder. Kadızâde'ye göre ism-i âlem-i itlak, ya lügat mânâsınadır veyahut örfî anlamdadır. Âlem, ilimden türemiştir ve âlemler sonsuzdur. Çünkü her bir varlık bir isme bir âlemdir. Örfte âlem varlıkların parçalarının toplamına isim olarak verilir. Arş, kürsi, cisimler ve bir araya gelmiş varlıkların sûretleri, maden, bitki ve hayvanlar gibidir.

Kadızâde'ye göre âlem-i gayb, âlem-i şهادet, ulvî ve süflî varlıklarda bütünün (küllün) kısımlara ayrılması mümkün olduğundan âlem-i gayb üç kısımdır. Âlem-i hâzır iki kısımdır. Ehli keşf ve şühûd indinde küllî âlemler beş kısımdır.³⁹⁰

Beş âlemden birincisi, âlem-i hüviyet, gayb-ı mutlak âlemi dir ki âlemlerde mevcut olan gizlilikleri kuşattığı için ona hakîkatü'l-hakâyik ve vâhidiyyetü mutlaka derler. İkincisi, âlem-i ceberûtur. Üçüncüsü, âlem-i melekûtur. Dördüncüsü, âlem-i mülktür. Beşincisi, âlem-i insandır.

Melekût âlemi gayb âlemidir. Rûhlara ve nefislere hasdır. Âlem-i mülk, doğal duyumlananlar dünyası olan âlem-i şهادettir.

Kadızâde varlığın cisimlenmesini (tecessüd) tenezzülât kavramıyla ifade ederek onun dört çeşit olduğunu belirtir. O tenezzülü uzayan bir noktadan (nokta-i imtidâdiye)den başlatır. Bu başlangıç için Hazreti Ehadiye kavramını kullanır. İlk tenezzül Hazreti Ehadiye'den Hazreti Vâhidiye'ye gerçekleşir. İlk tenezzülün zuhûru ve vukûu, âlem-i ceberrûtta gerçekleşir. Bu tenezzül akılların ve soyut nefislerin sûretleriyle ve zâtî sıfat hazerâtının ve ilâhi esmânın sûretleriyle vukû bulur.

İkinci tenezzül nokta-i imtidâdiyenin bu hazretten melekût âlemine tenezzülüne işaretler. Bu âlem, âlemü'l-emir ve rûhlar âlemi diye isimlendirilir. Bu tenezzülün vukûu etvâr-ı melekûtiyede olur. Bu âleme uygun nefisler (nüfûs-ı müntabika), tümel madde (heyula-i külliye) ve rûhânî hakikatlerin sûretleri ile dir.

Üçüncü tenezzül, melekût âleminden mülk âlemine inmeye işaretler. Bu âleme, âlem-i his ve şهادet denir.

Dördüncü tenezzül, nokta-i imtidâdiyenin nihayeti olan en kutsal feyze (feyz-i akdesiye) tenezzülüne işaretler. Bu tenezzülün vukûu görünen âlemde ('Âlem-i nâsut), bu küllî insanda zuhûr eder.³⁹¹ Varlıkla ilgili hakikatlerin suretleri ile ilâhi

³⁹⁰ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 40a.

³⁹¹ Tôkâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 40b.

isimlerin ve rabbânî sıfatların yansımasıyla hayat, irade, kudret, sem, basar, sıfatları vukû bulur.

Kadıẓâde hâlât ile vâkıâyı eş anlamda kullanarak bunun sâlik için üç faydası olduğunu söyler. İlk faydası sâlikin nefsinin hâllerine muttalî olmasıdır. Vecd, şevk, menziller, makâmlar, dereceler yönünden olur. Şeytânî, hayvânî, nefsânî vâkıâlara muttalî olur. Bu vâkıâlar hırs, haset, kibir, düşmanlık, öfke ve şehvet gibi hâllerdir. Bunların hangisi nefsinde galip gelirse kendisine zâhir ve mâlum olur.³⁹²

Meselâ müride hırs sıfatı üstün gelse rüyasında fare sûreti zâhir olur. Eğer cimrilik sıfatı üstün gelse maymun ve domuz sûreti zâhir olur. Eğer kin (hıkd) sıfatı üstün gelirse yılanlar ve akrep zâhir olur. Kahır gâlip olursa kelb sûreti, kibir sıfatı üstün olsa eşek sûreti zâhir olur. Eğer sıfatu's-seb'iyet yedi sıfat üstün gelse yırtıcı hayvan sûretleri zâhir olur. Arslan ve kaplan sûreti gibi. Eğer hile sıfatı üstün gelse tilki ve tavşan sûreti zâhir olur. Eğer bu şeyler kendine itaat eder görürse sâlik onlara üstün gelmiş demektir. Eğer sâlik akan nehirler, bahçeler, gümüşler ve benzerini görürse güzel ve sâlih hanımlar, semaya çıkan şeyler görürse, mânâların keşfi, dini ilimler, yıldızlar, ay ve temiz semalar gibi şeyleri görürse, bu kâlbî hâller ve sıfatlardır. Eğer nûrlar, rûhlar ve melekler gibi şeyler görürse, rûhânî hâllerin başlangıcıdır ve övülmüş sıfatlardandır. Kadıẓâde bu anlatımını sürdürerek envâr-ı kâlp ve mükâşefâta ulaşır. Bunların görülmesini ahlâk-ı rahmâniye ile adlandırır ve bunları tahalluk olarak isimlendirir.³⁹³

İkinci faydası, kâlbî ve rûhânî faydalardır. Bu vâkıâlar zevk ile hâsıl olur. Üçüncü faydası, bazı sâlikin terbiyesine memur olursa halk ile karışması vukû bulur. Bu hâl üçüncü faydasıdır.

³⁹² Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 40a.

³⁹³ Tökâtî, *Risâle-i Nûriye*, nr. 401, vr. 41b.

SONUÇ

Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi, 18. Yüzyılın ikinci dönemi ile 19. Yüzyılın birinci döneminde yaşamış, Tokatlı bir âlimdir. Tokat'ta ve İstanbul'da eğitim almıştır. Müderrislik, Şeyhülislamlık ve Kâdirî şeyhliği yapmıştır. Osmanlı imparatorluğu'nun yüz dördüncü şeyhülislamıdır. Padişah II. Mahmut zamanında görev yapmıştır. Şeyhülislamlık görevini iki buçuk yıl sürdürmüştür. En büyük hizmeti devlete karşı isyan eden yeniçeriler hakkında vermiş olduğu fetvasıdır. Bektâşî muhibbanı Mekkezâde Mustafa Asım Efendi'den sonra şeyhülislamlık yapmış, yeniçeriliğin kaldırılması hakkındaki fetvaya imza atmıştır. Onun bu göreve getirilmesinde ve yeniçeriliğin kaldırılmasının kabulünde en büyük etken, onun kâdirî meşrep olmasının yattığı kanaatindeyiz. Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi, devlet adamı yani bürokrat olmasının yanında, ayrıca fakih ve mutasavvıftır. Kadıızâde Mehmed Tahîr mantık, fıkıh ve tasavvufla alâkalı eserler yazmıştır. Bunların en meşhuru tasavvufla ilgili olan “*Risâle-i Nûriye*” adlı eseridir.

Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi, Seyyidü'l-Muhakkikîn diye adlandırdığı Seyyid Ebûbekir Rûmîden, onun evinde Kadı Beydavî Tefsîri dersleri alırken, Fâtihâ sûresi “*İyyâke na'bûdü ve İyyâke neste'in*” âyetini okuduğunda tasavvufa yönelir. Kâdirî Tarîkatı şeyhi Şeyh Muhammed Ahrâk el-Bağdâdî'yi bulur ve ona intisap eder. Kadıızâde tasavvufa girerek sadece seyr u sülûku gerçekleştiren biri değil, aynı zamanda bu konuda eser yazan ve öğrenci yetiştiren biridir. Tespit edebildiğimiz öğrencilerinden birisi es-Seyyid Hâfız Muhammed Saîd el-Kâdirî'dir.

Tasavvufla ilgili tek eseri olan ve Kâdirîliğin ıstılahlarından oluşan *Risâle-i Nûriye*, tasavvufî eğitimi amacıyla yazılan bir eserdir. Kadıızâde, kırk bir fasıldan oluşan eserinin girişinde, Kâdirî tarîkatına mensup olan tarîkat ihvanına, özellikle de kendisinden yed-i tevbe alan mânevî evlatlarına seyr-u sülûklarını kolaylaştırıp, onları bid'at ve dalâletten uzak durmaları için yazdığını söylemektedir. Kadıızâde, eserinde tasavvufun eğitim boyutu ve İslâm ahlâkını öğrenmek olan tahallukla ilgili ıstılahlara yer verdiği gibi sâlikin ma'rifet, işâret ve bilgi edinme süreci olan tahakkuk (nazarî-fikrî) ıstılahlarına da yer vermektedir. İlk tecellî ve tenezzül (hakikat-i Muhammediye) ile başlayan eser, zâtî, sıfâtî, fiilî tecellîler Ceberût, Melekût âlemlerinden bahsetmesi nedeniyle vahdet-i vücûdun ontolojik yapısını oluşturan hazerât-ı hams veya tenezzülât-ı seb'a risâlesi özelliği göstermektedir. Eserin bölümleri arasında nefsin sıfatları, tezkiye ve tasfiye, şer'î esaslara yapışmanın gereği gibi bahislerle eğitici,

öğretici genel tasavvuf klasiklerine benzemekte ve onları çağrıştırmaktadır. Yine “*men 'arefe nefsehû fekad 'arefe rabbehû*” hadîsinin izah edildiği otuz yedinci bölüm tamamen kelâmcıların kullandığı bir dil ve mantık örgüsü içinde kaleme alınmış, Allah’ın varlığına on ayrı şekilde delil getirilmiştir. Kadızâde bu görüşlerini âyet ve hadislerle desteklemiştir. Kâdirîyye tarikatında Halvetîyye’deki gibi halvet, Nakşîbendiyye’deki gibi râbîta uygulaması vardır. Kadızâde eserinde bu konular üzerinde durmuştur. Kadızâde, zikir yaptıracak şeyhte icâzetinin olması gerektiğini söylemektedir. Kanaatimizce zikirde icâzete vurgu yapmasının sebebi, onun fakih ve şeyhülislam olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü eserini şeyhülisamlık görevindeyken yazmıştır. Ayrıca kadınlarında şeyh olabileceğini hatta şeyhlerin zirvesi kabul ettiği kutb-u âleme yükselebileceklerini belirtmektedir. Fakat bir fakih ve şeyhülislam olarak kutub teorisinden söz etmesi mâkul görünmemektedir.

Bilindiği gibi Kâdirîlik, Allah’ın isimlerini anmayı benimseyen bir sistemdir. Kâdirîlikte seyr u sülûka Allah’ın isimlerinin anılmasıyla başlanır. Kadızâde ise seyr u sülûkuna, Kelime-i Tevhid ile başlamış, İsm-i Hû zikriyle kemâlatını tamamlamıştır. Yetmiş yaşında görevinden ayrılan Kadızâde, seksen yaşında vefat etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Mehmet; “İsmâil Rûmî”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001.
- Atar, Fahrettin; “Tedbir”, *DİA*, XL, İstanbul 2011.
- Attâr, Feridüddîn; *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Altıntaş, Hayrani; *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1986.
- Arslan, Mehmed; “Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâmesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 3, Sivas 1996.
- Altınsu, Abdulkadir; *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ay yıldız matbaası, Ankara 1972.
- Azamat, Nihat; “Hacı Bayrâm-ı Velî” *DİA*, XIV, İstanbul 1996.
- Azamat, Nihat; “Kâdiriyye”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- Bayraktar, Mehmet; *Tasavvuf ve Modern Bilim*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.
- Boleli, Nusrettin; “Fâtıma bint Sa'd el-Hayr”, *DİA*, XII, İstanbul 1995.
- Cebecioğlu, Ethem; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- Cevad, Ali; *Memalik-i Osmaniye Tarih ve Coğrafya*, İstanbul Kasbar matbaası, 1317.
- Cevdet, Ahmed; *Tarih-i Cevdet*, XII, İstanbul 1309.
- Cevdet, Muallim; *Fetevâ Mecmûası*, İ.B.B.A.K. nr., K.576.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *el-Kitabu't- Ta'rifât*, tah. Abdulmun'im el-Hafnî, Dâru'r-Reşâd, Kahire ts.
- Cürcanî, Seyyid Şerif; *Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985.
- Çağrıçı, Mustafa; “İhsan”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 30. Baskı, Ankara 2013.
- El-Aclûnî, İsmail b. Muhammed; *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs ammâ iştehera mine'-Ahâdîsi alâ El sineti'n-nâs*, Mektebetü'l-Kuds, II, ys. ts.
- El-Bağdâdî, İsmail Paşa; *Hediyetü'l-Ârifîn*, c. II, İstanbul 1955.
- El-Müttekî, Ali b. Hüsâmeddin; *Kenzu'l-Ummal*, Müessesetü'r-risâle, tah. Saffet essakâ, ys. 2008.

El-Vicdânî, Ebu Rıdvan Mustafa Sadık; *Tomâr-ı Turûk-ı aliyye*, Matba'a-ı âliyye, ys. 1338-1340.

Ertan, Veli; “Yeniçeri Ocağının İlgasına, Askerlerin Kavuk Yerine Miğfer Giymelerine Fetva Veren Şeyhülislam Mehmed Tâhir Efendi (Kadızâde)”, *Türk Yurdu*, IV/317(Kasım 1965)

Eraydın, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

Eş-Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed; *el-Fevâidü'l-Mecmûa*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, 3. Baskı, tah. Abdurrahman Yahya, Beyrut 1407.

Et-Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc; *el-Lüma'*, tah. Abdülhalîm Mahmûd-Abdülbâkî Sürûr, Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, Mısır, 1380/1960.

Et-Tûsî, Ebû Nasr Serrâc; *el-Lüma'*, (İslâm Tasavvufu) çev. H. Kâmil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul 2016.

Geylânî, Abdülkadir; *el-Fethu'r-Rabbani*, çev. Osman Güman, Gelenek Yayınları, İstanbul 2011.

Görkaş, İrfan; “Farabi'nin İnsan Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.50 (2013)

Güngör, Erol; *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötügen Neşriyat, 10. Basım, İstanbul 2011.

Gürer, Dilaver; *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

Gürer, Dilaver; *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2013.

Haksever, Ahmet Cahid; *Tasavvufa Dair Güncel Meseleler*, Anıl Grup Matbaacılık, Ankara 2015.

Hökekleli, Hayati; “Hads”, *DİA*, XV, İstanbul 1997.

Hücvirî, Ebü'l Hasen Ali b. Osman b. Ebi Ali el-Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Hakikat Bilgisi), haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî; *Sünenü İbnü Mâce*, tah. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ys. ts.

İbn-i Manzur, Ebu'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem; *Lisanü'l- arab*, XI, Dar-ı İhyai't- Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut 1999.

İbrahim, Hakkı; *Marifetnâme*, sad. M. Fuad Başar, Kit-San, İstanbul 1984.

İlmiye salnamesi; İ.B.B.A.K., Matbâ-ı âmire, İstanbul 1334.

İmam-ı Rabbanî, Ahmet Faruk es-Sirhindî; *Mektubât-ı Rabbânî*, Akit Gazetesi yayınları, İstanbul 1998.

- İpşirli, Mehmet; “Kadıızâde Mehmed Tahir”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- İpşirli, Mehmet; “Kazasker”, *DİA*, XXV, Ankara 2002.
- Karaca, Filiz; “Teşrîfat” *DİA*, XL, İstanbul 2011.
- Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2011.
- Kara, Mustafa; *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.
- Kara, Mustafa; *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatler*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Karaman, Fikret vd; *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Kavşut, Fatma *Kadınların Hadis ilmindeki yeri (Hicrî IX. AsırMemlûkler Dönemi)*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İshak Buhârî; *Ta’arruf*, (Doğuş Devrinde Tasavvuf) haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1992.
- Kılıç, Hulusi; “Bağdatlı İsmâil Paşa”, *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- Kılıç, Mahmud Erol; *Tasavvufa Giriş*, Sûfi Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2012.
- Kuşeyrî, Ebu’l-Kasım Abdülkerim; *er-Risaletü’l-Kuşeyriyye*, tah. Arif Billah Abdu’l Halim Mahmut, Mahmut b. Şerif, Daru’ş-şâb, Kahire 1989.
- Kutluer, İlhan; “İslâm”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001.
- Kutluer, “Üç Perspektif: Kelam Felsefe ve Tasavvuf” İslam Felsefesinin Sorunları, haz. Mehmet Vural, Elis Yay. Ankara 2003.
- Lütî, Ahmed; *Târih-i Lütî*, I, İstanbul 1328.
- Muslu, Ramazan; *Anadolu’da Tasavvuf Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Müstekimzâde, Süleyman Sadeddin Efendi; *Devhatü’l-Meşâyih*, İstanbul ts., İ.B.B.A.K. nr. 922.
- Nesefî, Azizüddin; *Tasavvufta İnsan Meselesi-İnsan-ı Kâmil-*, terc.: Mehmet Kanar, Dertgâh Yayınları, İstanbul 1990.
- Tirmizî, Hâkim; *Hatmu’l-evliyâ*, (Velîliğin Sonu Velayet- Nübüvvet Tartışması) haz. Salih Çift, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.
- Tökâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Resâi’l-Fıkh*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445.
- Tökâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fi’s-Secde*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/1.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fî Sıhhati'l-İstibdal*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/3.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fî Hakki'l-İrs*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/4.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fî'l-Elif ve'l-Lam bi'l-İcmalit-Ta'rif*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/5.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle fî Hakki's-Siyam*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 445/6.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Risâle-i Nûriye*, Ankara Mil. Küt. Sedat Barı, nr. 06 Mil. Yz. A. 7032/1.

Tôkâtî, Kadızâde Mehmed Tâhir; *Hâşîye alâ Tahrîri'l-Kavâ'idi'l-Mantıkîye*, Manisa İl Halk Ktp., Zeynelzade koleksiyon, nr. 45 Ak Ze 1612/5.

Okumuş, Ömer; “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, VII, İstanbul 1993.

Öngören, Reşat; “Sûfî”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.

Öngören, Reşat; “Başlıca Tarikatlar”, *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, Ankara 2012.

Ögke, Ahmet; *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Özköse, Kadir; *Tasavvuf ve Gönül Eğitimi*, Nasihat Yayınları, Ankara 2008.

Özelsel, Michaela Mihriban; *Halvette 40 gün*, Kaknüs Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2008.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993.

Pekolcay, A. Necla – Uçman, Abdullah; “Eşrefoğlu Rûmî” *DİA*, XI, İstanbul 1995.

Sahaflar Şeyhizâde, Esad Efendi; *Tarih*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000.

Sami, Şemseddin; *Kâmûs-ı Türkî*, Akdem Matbaası, Dersaadet 1317.

Sayar, Kemal; *Sufi Psikolojisi*, Timaş Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2012.ş

Süreyya, Mehmed; *Sicil-i Osmâni 4*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul Haziran 1996.

Sühreverdî, Şihâbüddîn; *Avârifü'l-Maârif*, (Gerçek Tasavvuf), terc. Dilaver Selvi, Semerkand Yayın, İstanbul 2011.

Tahir, Bursalı Mehmed; *Osmanlı Müellifleri*, Matbâ-ı âmire, İstanbul, 1333.

Türer, Osman; *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1995.

Tatçı, Mustafa; “Tasavvuf ve Rumûz”, Yesevîlik Bilgisi, Ahmet Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

Tosun, Necdet; *İmam-ı Rabbânî*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Uludağ, Süleyman; “Abdülkâdir-i Geylânî” *DİA*, I, İstanbul 1998.

Uludağ, Süleyman; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991.

Usta, Muhiddin; *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı seb’a Metodu*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Unan, Fahri; “Mevleviyet” *DİA*, XXIX, Ankara 2004.

Vesemî, Samed Kazım; “Risale Mendelî”, <http://hifati.yoo7.com/t4135-topic> [13.04.2018]

Yavuz, Yusuf Şevki; “Vahiy”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012.

Yazır, Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1982.

Yücer, Hür Mahmut; “Osmanlı Şeyhülislâmlarından Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi Tasavvufî Eseri: Risâletü’n-nûriye min tarîkat’il-aliyye” *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, Bişkek 2007.

Yılmaz, H. Kâmil; *Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.

Yücer, Hür Mahmut; *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Yozgat'ta doğan Mustafa KARACA, ilk, orta ve lise öğrenimini sırasıyla Yozgat Merkez Hamzalı köyünde, ortaokul ve liseyi Yozgat imam hatip lisesinde tamamlamıştır. 2008 yılında kazandığı Anadolu üniversitesi ilahiyat ön lisans programından 2010 yılında mezun oldu.

Aynı yıl Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tamamlama programını kazanarak, 2012 yılında başarıyla tamamlamıştır. 2007 yılında imam hatip olarak göreve başlamıştır. Halen Yozgat İsmail Erkoç Camiinde imam hatip olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

2012 yılında yüksek lisans eğitimine Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında başlamıştır. Doç. Dr. İrfan Görkaş danışmanlığında hazırladığı “Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi ve “Risâle-i Nûriye” adlı eseri” adlı tezi ile Yüksek Lisans öğrenimine devam etmektedir.

İletişim Bilgileri

Adres: Şeyh Osman Mahallesi Şehit Vehbi Erdoğan Sokak No:16/1
YOZGAT
mustafakar66@hotmail.com.